

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи євро регіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинюк Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 9 від 27.12.2022 р.)

Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2022
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Перчик Т.В.,

*студентка 2 курсу спеціальності 081 – Право
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.3: 368.914

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.1

**КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Постановка проблеми. Відносно нещодавно статтю 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» було доповнено принципово новим для нашої держави інститутом конституційної скарги. Ця подія характеризувалась наданням допуску суспільства до здійснення конституційного контролю, та передбачала впровадження нового інструменту захисту прав людини.

Враховуючи світові тенденції розвитку конституційного контролю можна збагнути, що найбільш поширеним видом доступу громадян до конституційного правосуддя є конституційна скарга. У різних країнах законодавче закріплення права подачі конституційної скарги має свої особливості, зокрема у вигляді закріплення статті, в якій поряд із загальною нормою про судовий захист є безпосередня чи опосередкована вказівка на право подання конституційної скарги.

У випадку виникнення юридичного конфлікту між громадянином і державою з приводу порушення державними органами обов'язку щодо забезпечення та захисту прав і свобод людини, закріплених в Конституції, з'являється необхідність вирішення конфлікту на більш високому рівні – шляхом звернення до Конституційного Суду України. З цією метою повинен бути розроблений дієвий порядок ініціації розгляду таких спорів громадянами, наприклад, шляхом подання конституційної скарги, що матиме, як наслідок, ефективні важелі захисту прав і свобод людини і громадянина на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність зазначеного вище питання свідчить постійна увага до нього, як з боку органів державної влади, так і з боку вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків, зокрема: В.Б. Авер'янов, Н.В. Александрова, В.І. Анти-

пов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.К. Залюбовська, Р.А. Калюжний, С.П. Кисіль, В.К. Колпаков, В.В. Кравченко, О.О. Мирошніченко, В.Г. Перепелюк, В.І. Полухович, В.А. Соболев, В.П. Столовий, В.П. Тарануха, М.М. Тищенко, О.О. Чуб, Н.К. Шаптала, В.С. Шапіро, В.О. Шамрай, В.І. Шишкін, В.К. Шкарупа.

Останнім часом, висвітленню проблем конституційної скарги як нового механізму захисту прав громадян було приділено знано уваги як на законодавчому, так і на науковому рівні. Це має зв'язок з тим, що конституційне право людини і громадянина на конституційну скаргу має свої зрушення, шляхом закріплення в законодавстві статей, які б гарантували кожному, чиє конституційне право було порушене внаслідок неправильного застосування закону чи його окремого положення, право на справедливий судовий захист порушених прав.

Виклад основного матеріалу. Через невпинний розвиток незалежних держав з демократичною складовою усе більше уваги необхідно приділяти захисту прав та свобод людини і громадянина, які є складовими належного функціонування будь-якої правової держави. Така держава передбачає необхідність створення та регулювання ефективних важелів захисту прав і свобод людини і громадянина на національному рівні.

Маючи значну кількість правових засобів регулювання Україна продовжує налагоджувати єдиний дієвий механізм захисту прав людини і громадянина. Одним зі складових яких було прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. Саме ці зміни стосувалися інституту конституційної скарги. У ході чого Конституцію України було доповнено статтею 151-1, котра передбачає, що Конституційний

Суд України правомочний вирішувати питання, що стосуються відповідності Закону України (чи його окремих положень) Основному Закону [1] та частиною 4 статті 55, яка, в свою чергу, гарантує право кожного звернутись до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою [2].

Особливим функціональним напрямком інституту конституційної скарги виступає значення останнього як інструменту впливу людини на систему права і державну політику, що обумовлює виняткову роль конституційної скарги в тріаді «громадянин, право, держава».

Отримавши нові повноваження після проведення судової реформи у 2016 році, Конституційний Суд України тепер може видавати забезпечувальні накази, про що йдеться в положеннях статті 78 ЗУ «Про Конституційний Суд України» [3]. Дане повноваження дає надію щодо попередження негативних наслідків приведення сумнівного судового рішення до виконання.

Виходячи з правової природи та предмету конституційної скарги, вчені пропонують розширити сферу конституційного оскарження, зокрема до сфери законів додати підзаконні нормативно-правові акти; зробити об'єктом розгляду акти вищої публічної влади – законодавчої, президентської, виконавчої, судової, вищих контрольно-наглядових і правоохоронних органів, якщо ними порушуються конституційні права особи [4, с. 112].

Виходячи з того, що важливою функцією конституційної скарги в контексті принципу прямої дії норм Конституції є переклад конституційних положень, які визначають зміст фундаментальних прав людини і громадянина з категорії «декларативних і ілюзорних» в розряд «практичних і ефективних» способом надання Конституційним Судом їх трактування в процесі розгляду конституційних скарг.

Фактично, конституційна скарга є основним правовим засобом захисту індивідуально-суб'єктивних основних прав і свобод громадянина, порушених державою, при цьому вона також називається специфічним методом скарги людей на державу, оскільки вона є дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, бо дає громадянам можливість безпосереднього доступу до конституційного правосуддя.

М.М. Гульгай характеризує конституційну скаргу як письмове звернення індивідів, їх об'єднань або юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції про необхідність перевірки

конституційності законів чи інших правових актів органів публічної влади, які порушують конституційні права і свободи суб'єктів такої скарги у зв'язку з конкретною справою [5, с. 17].

Скарга може бути прийнята Конституційним Судом до розгляду, тільки у випадках коли:

- ви є належним суб'єктом подання скарги. Згідно зі статтею 56 ЗУ «Про Конституційний Суд України» суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України;

- при її написанні, а також при встановленні вимоги до Конституційного Суду буде правильно врахована компетенція даного органу (тобто вирішення вашого питання підвідомче такому судовому органу).

- у скарзі має бути висвітлена позиція заявника щодо порушеного права та її правове обґрунтування з посиланням на Конституцію України. Основні права і свободи, що захищаються Конституцією України, розташовані, насамперед, в розділі 1, ст. 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3].

Цікавим є запропонований ученими В.С. Пироговим та І.С. Щебетуном розподіл функцій інституту конституційної скарги на суб'єктивні та об'єктивні, що виходить з критерію впливу суб'єктів права. До суб'єктивних функцій вони відносять: захист прав та свобод людини та вирішення конституційно-правових спорів.

До об'єктивних функцій інституту конституційної скарги науковці включили: формування доктрини захисту прав людини засобами конституційного контролю; надання Конституційним Судом України практичного змісту основних прав та свобод, способом здійснення тлумачення відповідних положень Основного Закону України, що їх визначають; забезпечення становлення та розвитку конституційної демократії; залучення осіб до управління державними справами (інструмент демократизації суспільства) [6, с. 56].

Важливим моментом є те, що від дня набрання законної сили відповідним рішенням суду, де застосовано закон України (чи окремі його положення), має сплинути не більше 3 місяців.

Утім є виключення, котрі йдуть поза межами вимог. У випадку неможливості подання скарги у тримісячний термін, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу, Суд може відступити від вимог Закону.

Ще однією функцією конституційної скарги є адаптація положень Конституції України до постійних змін у суспільному житті держави, що допомагає запобігти внесенню змін до основного тексту. Адже тоді зникає необхідність вирішення колізій закону та Конституції, а лише передбачається правильність тлумачення норм та положень, які порушують права чи свободи людини з наступними наслідками (визнання положень закону неконституційними) [3].

Оскільки в Україні визнаються і гарантуються права і свободи відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, важливими є такі джерела основних прав, як Конвенція про захист прав людини і основних свобод та інші міжнародні акти. З огляду на конституційне положення, відповідно до якого в скарзі мають бути чітко перераховані порушені конституційні права, які конкретно, на його думку, лежать в законі чи його окремих положеннях, і довести, що таке втручання виходить за межі, передбачені Конституцією України (тобто порушує його конституційне право). Таке ж правило поширюється і на юридичних осіб приватного права, які мають право захищати надані ним Конституцією права і свободи, які не повинні тлумачитися інакше чи зі звуженням загально-визнаних прав і свобод людини і громадянина.

Необхідно відзначити, що у випадку звичайного звуження юридичного змісту основних галузевих прав і свобод, такі суперечки розглядаються в судах загальної юрисдикції.

Практика Конституційного Суду рухається в бік надання скарзі властивості субсидіарної (додаткової) форми судового захисту. Річ у тім, що права, гарантовані Конституцією України, покликані захищати всі суди. Як відомо, основний зміст принципу субсидіарності полягає у захисті прав, що мають універсальні правові цінності (принципи): правова визначеність, рівність всіх перед законом і судом, заборона зворотної сили закону, що погіршує положення особи, принципи правової стабільності і законного очікування і т.д. Ці цінності виявляються та захищаються шляхом тлумачення окремих положень Конституції, з подальшим їх дотриманням, і отримують все більше визнання в ході практики подання конституційних скарг до Конституційного Суду України [7].

Уявляється доведеним, що функціональне призначення конституційної скарги як інструменту захисту прав і свобод людини в Україні проявляється у двох основних моментах. Перший – це те, що вона виступає додатковим за-

собом захисту конституційних прав людини. За допомогою чого держава посилює свій легітимний статус, а суспільні відносини, що зазнали порушення через прийняття нового закону, можуть бути відновлені та захищені на національному рівні. Другим важливим моментом виступає той факт, що конституційна скарга підкреслює важливість функціонування Конституційного Суду, основним призначенням якого є забезпечення верховенства Конституції України. Звертаючись з конституційною скаргою, підтверджується зв'язок судової системи з людиною, а також стрімке прагнення до захисту від подальших порушень прав законодавчими актами, які суперечать Конституції України.

При розгляді скарг КСУ застосовує різні засоби реагування. Вибір певного засобу залежить в основному від розуміння заявником функцій, чіткого визначення компетенції Конституційного Суду і дотриманні загальних і спеціальних вимог до подання скарги. Отримавши рішення Конституційного Суду, потрібно уважно поставитися як до мотивувальної, так і до резолютивної його частин. У мотивувальній частині може бути викладена правова позиція Конституційного Суду з порушеного заявником питання, і з її урахуванням можна буде обрати інший спосіб захисту своїх порушених прав. У резолютивній частині – можливо, навіть у визначенні – можуть бути охарактеризовані, в залежності від обставин справи, правові наслідки рішення Конституційного Суду для заявника. Зокрема, може міститися застереження, що перевірка законності судових рішень не відноситься до компетенції Конституційного Суду, що є натяком на те, що предметом розгляду має бути закон чи його окреме положення, застосоване в остаточному судовому рішенні. Заявник має зауважити даний момент для недопущення повторної помилки при подачі конституційної скарги. Потенційний скаржник повинен мати чітке уявлення щодо юридичних властивостей і правових наслідків рішень Конституційного Суду. Дані відомості потрібні, перш за все, для того, щоб бути готовим до правильних дій після отримання рішення, щоб уникнути невірних кроків у майбутньому. Окрім того, скаржник може подати клопотання про провадження у зв'язку з виключними обставинами і обґрунтування перед судом необхідності зміни судового рішення у зв'язку з тим, що суд застосував попередньо закон який визнано неконституційним.

Фактично, переважною цінністю конституційної скарги для скаржника визначено можливість ініціювання перегляду справи за виключними обставинами після ухвалення рішення КСУ. Конституційну скаргу не можна вважати життєздатним інструментом захисту прав людини і громадянина, якщо не вона знаходить своє продовження в механізмі перегляду судових рішень за виключними обставинами [8].

На думку С. Шевчука акти конституційної юстиції є актами конституційної юриспруденції, яка забезпечує вирішення складних конституційних суперечок, пов'язаних з політичними питаннями, про що свідчать доктрини «політичного питання», «політичної доцільності» і «поля розсуду держави». Він також вказує на те, що КСУ є «негативним законотворцем», оскільки не будучи законодавчою гілкою влади має вплив на законодавчу базу в державі [9, с. 78]. Поступово конституційна доктрина в Україні визнає акти Конституційного Суду як джерело конституційного права. Зокрема, вірно стверджується, що «за органами судової влади визнається не тільки правозастосовна, але і правотворча функція».

Варто зазначити, що основним недоліком ефективності інституту конституційної скарги є процесуальний недолік виконання рішення Конституційного Суду України, яким визнано неконституційними окремі положення закону. Такий недолік полягає у тому, що процесуальні кодекси, крім Кримінального процесуального кодексу, передбачають як наслідок визнання неконституційним окремого закону можливість перегляду рішення суду за виключними обставинами, якщо рішення ще не виконано. Оскільки рішення суду вступає в законну силу після апеляційного оскарження, а якщо апеляційну скаргу не подано, то ймовірність того, що рішення буде виконано до прийняття рішення Конституційним Судом, дуже велика. А це фактично нівелює реалізацію приватної мети особи, яка подала конституційну скаргу.

А також надати конституційній скарзі нове визначення, характеризуючи її як «надсудовий» засіб юридичного захисту. Таке формулювання було обрано з метою уникнення термінологічних відмінностей, пов'язаних із значеннями термінів абстрактно-конкретного контролю у різних правових культурах. Так конституційний контроль вважається конкретним засобом юридичного захисту, оскільки він здійснюється за попередніми запитами судів, а конституційна скарга вважається окремим видом контро-

лю, який здійснюється Конституційним судом, який не називається «конкретним». Відповідне врегулювання таких питань можливе шляхом внесення змін до Конституції, законів України та процесуальних кодексів. Оскільки втрата чинності положень закону України без одночасного внесення змін може негативно вплинути на правовідносини, які потребують врегулювання.

Визначивши класифікацію учасників конституційного провадження варто вказати, що це має не тільки наукове, а й практично-прикладне значення. Це пояснюється наступними факторами: 1) вона визначає склад Конституційного Суду України в системі державного апарату України в цілому, а також детермінує значимість його процесуальних рішень в конституційному провадженні; 2) класифікація учасників конституційного провадження дає можливість чітко визначити правовий статус як основних учасників конституційного провадження (суб'єктів звернення), так і допоміжних учасників (експертів, спеціалістів, перекладачів і т.д.); 3) класифікація учасників конституційного провадження у їх правовому статусі і за способами реалізації їх прав і обов'язків дає можливість визначити, з одного боку, ступінь їх відповідальності, а з іншого – сприяти підвищенню ефективності самої конституційної юрисдикції.

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, варто зазначити, що введення інституту конституційної скарги є необхідним кроком для забезпечення належного захисту прав людини в Україні. Конституційна скарга за своєю правовою природою є засобом захисту прав людини, оскільки покликана захищати особу від дії неконституційного закону чи його положення, які були застосовані до неї в остаточному рішенні по її справі. Шляхом подання конституційної скарги реалізуються одразу дві мети, а саме: приватний інтерес – можливість перегляду судової справи особи за виключними обставинами, та публічний інтерес – приведення національного законодавства України у відповідність до Конституції [10, с. 129].

Поряд з цим, пропонується розширити перелік нормативно-правових актів, які підлягають перевірці Конституційним Судом, зокрема, шляхом включення до них підзаконних та індивідуальних нормативно-правових актів. Оскільки адміністративні суди обмежені у розгляді скарг на підзаконні акти щодо питання їх відповідності Конституції. Маючи відповідні повноваження, КСУ зможе розглядати скарги щодо підзаконних та інших нормативно-правових ак-

тів, де він виходитиме з того, чи був факт звуження або порушення конституційних прав, а не будь-яких інших відносин, які не відносяться до предмету конституційних.

Отже, важливим фактором чіткості у відносинах між Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції є певне законодавче або конституційне положення, яке зобов'язує всі інші державні органи, в тому числі суди, дотримуватися виданого Конституційним Судом конституційного тлумачення, що може служити підставою для вимоги захисту конституційних прав в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. No 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. No 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. No 28. Ст. 532.
3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 року No 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
4. Деркач А.Л. Захист прав людини в конституційному процесі: питання теорії та практики: дис. д-ра юрид. наук; спец.: 12.00.02. К., 2019. 390 с.
5. Гультай М.М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні: автореф. дис. д-ра юрид. наук; спец.: 12.00.02. Х., 2014. 43 с.
6. Пирогов В.С., Щebetун І.С. Конституційна скарга та її місце в механізмі захисту прав і свобод людини. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. Василя Стуса*. 2018. No 10. С. 55-60.
7. Ухвала Другої колегії Другого сенату Конституційного Суду України в ухвалі від 18 квітня 2018 року No 107-2(II)/2018 URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/107-2ii2018_0.pdf.
8. Єзеров А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiyna-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav?fbclid=IwAR1hfJVpYiuW04fB1vM80PrRQt69mka38jCl_J1czQRZaqwWkRPfaU4-KqY.
9. С. Шевчук, Концепція самообмеження суду: доктрина «політичного питання», «політичної доцільності» та «поля розсуду держави», *«Вісник Академії правових наук України»* 2006, No 3.
10. В.Ф. Погорілко (ред.), Конституційне право України: Академічний курс. У 2 т., Т. 1, Київ 2006, с. 343.

Перчик Т.В. КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Робота присвячується тому, щоб шляхом аналізу чинного законодавства, а також на основі міжнародного досвіду визначити роль інституту конституційної скарги у законодавстві України як нового інструменту захисту конституційних прав та свобод людини та громадянина в Україні шляхом теоретичного та практичного аспектів. Проведено аналіз правової природи та функціонального призначення конституційної скарги в Україні. Охарактеризовано суб'єкти поведінки з конституційною скаргою. Розглянуто особливості процедури розгляду та виконання рішень за результатами розгляду конституційної скарги. З'ясовано основні наведени складові конституційної скарги, критерії прийнятності у конституційному провадженні. На підставі проведеного дослідження можна визначити роль і перспективи впровадження інституту конституційної скарги як гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина на сучасному етапі. Варто зазначити, що основним недоліком ефективності інституту конституційної скарги є процесуальний недолік виконання рішення Конституційного Суду України, яким визнано неконституційними окремі положення закону. Такий недолік полягає у тому, що процесуальні кодекси, крім Кримінального процесуального кодексу, передбачають як наслідок визнання неконституційним окремого закону можливість перегляду рішення суду за виключними обставинами, якщо рішення ще не виконано. Оскільки рішення суду вступає в законну силу після апеляційного оскарження, а якщо апеляційну скаргу не подано, то ймовірність того, що рішення буде виконано до прийняття рішення Конституційним Судом, дуже велика. А це фактично нівелює реалізацію приватної мети особи, яка подала конституційну скаргу. Фактично, конституційна скарга є основним правовим засобом захисту індивідуально-суб'єктивних основних прав і свобод громадянина, порушених державою, при цьому вона також називається специфічним методом скарги людей на державу, оскільки вона є дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, бо дає громадянам можливість безпосереднього доступу до конституційного правосуддя.

Ключові слова: конституційна скарга, права людини і громадянина, Конституційний Суд України, конституційне провадження, правопорядок.

Perchyk T.V. CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS A NEW MECHANISM OF PROTECTION CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

This work is devoted to determining the role of the institution of constitutional complaint in the legislation of Ukraine as a new instrument for protecting constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine through the analysis of current legislation, as well as on the basis of international experience, through theoretical and

practical aspects. Analyzed the legal nature and functional purpose of the constitutional complaint in Ukraine. The subjects of appeal with a constitutional complaint are characterized. The features of the procedure for consideration and implementation of decisions based on the results of consideration of a constitutional complaint are considered. The main components of the constitutional complaint, the criteria for admissibility in constitutional proceedings have been clarified. Based on the study, it seems possible to determine the role and prospects of introducing the institution of constitutional complaint as a guarantee of the protection of human and civil rights and freedoms at the present stage. The work is devoted to the analysis of current legislation, as well as on the basis of international experience, to determine the role of the institution of a constitutional complaint in the legislation of Ukraine as a new tool for the protection of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine through theoretical and practical aspects. An analysis of the legal nature and functional purpose of a constitutional complaint in Ukraine has been carried out. The subjects of treatment with a constitutional complaint are characterized. The peculiarities of the procedure for consideration and implementation of decisions based on the results of consideration of a constitutional complaint are considered. The main components of a constitutional complaint, criteria for admissibility in constitutional proceedings have been clarified. On the basis of the conducted research, it is possible to determine the role and prospects of the introduction of the institution of a constitutional complaint as a guarantee of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen at the current stage. It is worth noting that the main shortcoming of the effectiveness of the constitutional complaint institution is the procedural shortcoming of the implementation of the decision of the Constitutional Court of Ukraine, which declared certain provisions of the law unconstitutional. Such a drawback is that the procedural codes, except for the Criminal Procedure Code, provide, as a consequence of the recognition of a separate law as unconstitutional, the possibility of reviewing the court's decision under exceptional circumstances, if the decision has not yet been implemented. Since the court's decision enters into legal force after an appeal, and if no appeal is filed, the probability that the decision will be implemented before the Constitutional Court makes a decision is very high. And this actually nullifies the realization of the private goal of the person who filed the constitutional complaint. In fact, a constitutional complaint is the main legal means of protecting the individual subjective fundamental rights and freedoms of a citizen violated by the state, while it is also called a specific method of people's complaint against the state, as it is an effective and efficient procedural means to protect the fundamental rights and freedoms of citizens, because it gives citizens the possibility of direct access to constitutional justice.

Key words: legal nature, constitutional complaint, human rights, features of the procedure for consideration and implementation.

Роговенко О.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

УДК 340: 342.25
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.2

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВИКЛИКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Геополітичне, ментальне, географічне становище України створюють необхідність реагувати не лише на внутрішні фактори та чинники, пов'язані із місцевим самоврядуванням, а й на потенційні ризики, що можуть і впливають на українське сьогодення та майбутнє. Події, що відбулися після 24 лютого 2022 року, посилили цю необхідність, адже виникла додаткова потреба «екстра»реагування на наявні виклики. Виявилось, що українське суспільство здатне продемонструвати свою позицію та згуртованість навколо захисту національних цінностей та територій. Позиція передачі влади на місцевий рівень отримала подальший розвиток із початком війни. Передусім йдеться про Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX [1] (далі – Закон), який було прийнято Верховною Радою України 12 травня 2022 року. Зауважимо, що зазначений Закон було прийнято в майже повній єдності із позицією Асоціації міст України, яка брала активну участь у розробці та доопрацюванні цього законопроекту [2]. Це та інше послужило підґрунтям даного дослідження та обумовило його актуальність.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою представленої публікації є здійснення аналізу особливостей повноважень органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. При цьому завданнями дослідження є аналіз чинних нормативно-правових актів із питань повноважень органів місцевого самоврядування під час воєнного стану та узагальнення пов'язаних із цим проблем, пошук шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Питанню місцевого самоврядування приділено увагу в дослідженнях В. Барського, Є. Гетьмана, Г. Задорожньої, Т. Карабін, В. Косович, В. Куйбіди, Л. Луць, Т. Масловської, А. Нечипоренко, М. Петришиної, А. Пухтецької, Т. Рябченко, С. Семко, А. Шармоянц, Ю. Шпак та багатьох інших вчених. Над проблемами місцевого самоврядування під час воєнного стану працювали такі автори, як О. Чепель, О. Мірошник та інші. Поряд із цим існує постійна необхідність у дослідженні питання, його систематизації, що може слугувати основою для подальших наукових розвідок та удосконалення наявної практики.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, виникла необхідність розглянути питання щодо організації місцевого самоврядування в умовах запровадження воєнного стану в Україні. Слід нагадати, що діяльність місцевого самоврядування на територіях України пов'язують із військовими адміністраціями та військово-цивільними адміністраціями. Розглянемо їх детальніше. Обидві адміністрації є державними органами, сформованими відповідно до Указу Президента України, що тимчасово діють на визначеній главою країни території України з елементами військової організації управління для забезпечення правопорядку та безпеки під час дії воєнного стану. Поряд із цим існують особливості правового регулювання цих органів. Так, військові цивільні адміністрації функціонують на підставі Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141- VIII [3]. Нагадаємо, у 2015 році у Донецькій та Луганській областях України, замість обласних, районних, сільських, селищних, міських рад, були утворені указом Президентом України й діяли 19 військово-цивільних адміністрацій, з яких дві мали обласний статус (Луганська та Донецька), а решта 17 – міський, сільський та селищний. Таким чином, військово-цивільні адміністрації діяли у складі Антитерористичного центру при

Службі безпеки України або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України з метою виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в районі проведення антитерористичної операції [4]. При цьому повноваження військово-цивільних адміністрацій населених пунктів, районних, обласних військово-цивільних адміністрацій припиняються в день відкриття першої сесії новообраної ради, а також згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» у випадку утворення відповідної військової адміністрації [4].

У свою чергу на підставі ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на територіях, на яких запроваджено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації [5].

Як вже зазначалось вище, Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», згідно з яким були утворені військові адміністрації населених пунктів у межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом. Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова. Структуру і штатний розпис обласних, Київської міської військових адміністрацій, а також районних військових адміністрацій та військових адміністрацій населених пунктів, розташованих в областях, у яких не утворені обласні військові адміністрації, затверджує Головнокомандувач

Збройних Сил України за поданням начальника відповідної військової адміністрації. Структуру і штатний розпис районних військових адміністрацій та військових адміністрацій населених пунктів, розташованих в областях, у яких утворені обласні військові адміністрації, затверджують начальники відповідних обласних військових адміністрацій [5].

Загалом Указом Президента України «Про утворення військових адміністрацій» № 68/2022 від 24 лютого 2022 р. на всій території України утворено 25 обласних військових адміністрацій [6]. Як результат, обласні, Київська міська державні адміністрації набули статусу відповідних військових адміністрацій, а голови цих державних адміністрацій – посади начальників військових адміністрацій. Аналогічно на базі наявних районних державних адміністрацій утворено й відповідні районні військові адміністрації. Відповідно до Закону були утворені обласні, районні адміністрації та військові адміністрації населених пунктів (міські, селищні, сільські).

Законодавець визначився і щодо строку дії військових адміністрацій. Так, військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування [5].

Не менш важливим є і питання щодо надання належних повноважень військовим адміністраціям. Так, з метою здійснення негайних дій щодо результатів ворожої експансії, виникла необхідність у додаткових повноваженнях для військових адміністрацій, яка була підтримана центральною владою. Беручи до уваги необхідність оперативного реагування, Законом було розширено компетенцію сільських, селищних, міських голів на час дії воєнного стану та надано їм одноособові повноваження із прийняття життєво необхідних рішень щодо: звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд; обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій; демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей; передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану; створення установ із надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ; боротьби зі

стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями; поводження з небезпечними відходами.

Заслуговує на увагу той факт, що Законом було спрощено процедури прийняття актів органами місцевого самоврядування. Зокрема йдеться про можливість під час дії воєнного стану не проводити конкурси при прийнятті на роботу/службу, відсутність необхідності проходити спеціальну перевірку, подавати документ про підтвердження володіння державною мовою [8]. Варто додати, що ці демократичні процедури не скасовуються, а переносяться на мирний час. Окрім того, з моменту набуття чинності Законом на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб не поширюються вимоги пункту 3 частини першої (у частині оприлюднення проєктів актів), частини четвертої статті 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Таким чином, у випадках, коли існує необхідність передати кошти з бюджету на потреби збройних сил України, або їх негайне виділення на ремонт комунального обладнання, подолання наслідків обстрілів, стихійного лиха тощо, у сільського, селищного, міського голови є достатні повноваження діяти. Також суттєве спрощення процедури призначення осіб та у виняткових випадках звільнення осіб без дотримання вимог законодавства про працю (попередження про наступне звільнення, переважне право на залишення на роботі, отримання згоди виборного органу первинного профспілкової організації та ін.) з посад в органах місцевого самоврядування, керівників комунальних підприємств, установ, організацій тощо покликане не згорти демократичні нововведення, а здійснювати оперативне реагування на проблеми, надмірна щоденна кількість яких вимагає особливо швидкого вирішення.

Слід зазначити, що виникло чимало питань, пов'язаних із упорядкуванням різних потреб внутрішньо переміщених осіб. Від отримання довідок та реєстрації статусу внутрішньо-переміщеної особи до її розміщення, доступу до гуманітарної допомоги, медичних та інших послуг тощо. Виникла необхідність організації взаємодії між представниками волонтерських організацій, органами місцевої влади та центральної державної влади. На нашу думку, саме

дієве функціонування цього трикутника (волонтери-місцева влада-центральна державна влада) стало справжнім гарантом існування держави особливо в перші кілька місяців після 23 лютого 2022 року. Ця взаємодія продемонструвала єдність народу і держави та продовжила епоху формування нового суспільного договору між новоствореним громадянським суспільством та державою, що об'єдналися заради перемоги над ворогом та збереження права самого існування країни.

Окрім наведеного, в органів місцевого самоврядування виникла інша проблема: як утримати бізнес дієздатним чи як здійснити його релокацію із зони бойових дій до західних територій України? У який спосіб і де знайти ресурси для проведення евакуації цивільного населення?

Особливим випробуванням для органів місцевого самоврядування стала тимчасова окупація території України. Як діяти органам місцевого самоврядування в таких умовах? Час має визначити, чи є достатніми наведені вище «розширені» повноваження органів місцевого самоврядування. Звісно, існує ризик зловживань повноваженнями високопосадовцями, керівниками різних рівнів органів та служб, дотичних до місцевого самоврядування. З огляду на це посилюється необхідність громадського контролю за здійсненням даних повноважень.

Позитивною новиною для розвитку питання правотворчості органів місцевого самоврядування стало оприлюднення проєкту закону № 7283 «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» [9] (далі – Проєкт закону).

Ми підтримуємо цю ініціативу та головну концепцію проєкту Закону в частині можливості застосування механізмів місцевої демократії органами місцевого самоврядування у статутах територіальних громад або окремих рішеннях місцевих рад. Важливо, що проєкт Закону визначає перелік форм громадської участі під час прийняття рішень органами місцевого самоврядування і доповнює форми місцевої демократії, які вже використовуються органами місцевого самоврядування, але залишались не врегульовані на законодавчому рівні. Заступник голови Комітету, голова підкомітету з питань виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії Аліна Загоруйко прокоментувала, що цей проєкт закону «про майбутнє громад». Зокрема авторка сказала: «Будемо його розгля-

дати і приймати після перемоги України у війні, яка символізуватиме перемогу демократії над автократією. Він стане поштовхом подальшої демократичної трансформації країни. Щодо змісту даного законопроекту, то важливо зазначити, що він дійсно спрямований на розвиток різних форм демократії участі на місцевому рівні. В Україні утворився певний дисбаланс в контексті наявності в різних громадах тих чи інших відповідних інструментів. Деякі громади активно приймають відповідні положення та впроваджують різноманітні інструменти, розвиваючи локальну демократію, інші ж обмежуються лише передбаченими Законом про місцеве самоврядування. До того ж, у кожній громаді різні підходи до вимог щодо використання відповідних інструментів. Саме це і покликаний вирішити даний законопроект» [10].

На жаль, окресленими питаннями проблеми місцевого самоврядування під час воєнного стану не обмежуються. Адже процес відстоювання незалежності нашої країни, неминуча перемога України в цій війні поєднується із втратами як безцінних людських життів, так і матеріальних ресурсів (комунальних, інфраструктурних та промислових об'єктів і т.п.). Місцева влада має вирішувати і безпрецедентні виклики, пов'язані із відбудовою своїх територій, постраждалих внаслідок військової агресії ворога. Для цих дій у місцевої влади також мають бути належні повноваження.

Очевидно, що самотужки як державному рівні, так і на місцевому вирішити окреслені проблеми є вкрай важким завданням. З огляду на це справедливими є ініціативи Президента України та Уряду щодо залучення до процесу відбудови України додаткових ресурсів країн, що підтримують європейські цінності та український народ у цій війні. Так, з 18 березня по 7 квітня 2022 року проходив Міжнародний марафон «Єднання місцевого самоврядування світу задля добробуту людей і миру». У його межах відбувся діалог між представниками місцевого самоврядування, зокрема міст-побратимів Польщі, Угорщини, Молдови, Румунії, Словаччини, де приймають найбільшу кількість біженців із України, та лідерами місцевого самоврядування України. Для підтримки українських міст у пошуку партнерів створена нова онлайн-платформа Cities4Cities за підтримки Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Платформа є безплатним онлайн-інструментом. Він дозволяє ОМС України та інших регіонів Європи поділитися своїми потребами та пропозиці-

ями, пов'язаними з міською інфраструктурою, а також налагодити прямі зв'язки для співпраці з отримання практичної допомоги [8].

Висновок.

Таким чином, очевидно для української та світової спільноти, що однією із причин «неуспішних» військових планів російської федерації щодо України стала здатність українського народу до самоорганізації на «макро»- та «мікро»рівнях. Не має сумнівів, що цей феномен уже стає предметом багатьох досліджень. Висловлюємо припущення, що подібна згуртованість одночасно є передумовою та наслідком факторів, що впливають на розвиток самоврядування та створюють перспективу для нового суспільного договору. Виявилось, що центральна влада, делегуючи частину своїх повноважень на місця, вирішує суттєву частину проблем на місцевому рівні, що водночас розвиває потенціал місцевого самоврядування. Нагадаємо, що 1 квітня 2014 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади, перший етап якої завершився у 2020 році, і вже нові місцеві вибори відбулися з урахуванням результатів реформи. На наше переконання, серед факторів, що вплинули на стійкість українського суспільства проти зовнішнього агресора, фактор здатності громади до самоуправління як інструмент демократії виявився вирішальним. З огляду на це продовження політики розбудови місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства є важливим не лише для досягнення соціально-економічної злагоди та розвитку, а і для збереження української нації та країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>
2. Місцеве самоврядування під час воєнного стану: особливості функціонування визначено Законом. URL: <https://auc.org.ua/novyna/misceve-samovryaduvannya-pid-chas-voennogo-stanu-osoblyvosti-funkcionuvannya-vyznachenno>
3. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
4. Чепель О. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovotsyvilni-administratsii/>

5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

6. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>

7. Місцеве самоврядування під час воєнного стану: особливості функціонування визначено Законом. URL: <https://auc.org.ua/novyna/misceve-samovryaduvannya-pid-chas-voennogo-stanu-osoblyvosti-funkcionuvannya-vuznacheno>

8. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. URL:

<https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/>

9. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Проект Закону № 7283 від 13.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39362>

10. Мирошник О. Народовладдя на рівні місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня – Мережа UPLAN

Роговенко О.В. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВИКЛИКИ

Метою представленої публікації є здійснення аналізу особливостей повноважень органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. При цьому завданнями дослідження є аналіз чинних нормативно-правових актів із питань повноважень органів місцевого самоврядування під час воєнного стану та узагальнення пов'язаних із цим проблем, пошук шляхів їх вирішення. У процесі дослідження було встановлено, що геополітичне, ментальне, географічне становище України створюють необхідність реагувати не лише на внутрішні фактори та чинники, пов'язані із місцевим самоврядуванням, а й на потенційні ризики, що можуть і впливають на українське сьогодення та майбутнє. Події, що відбулись після 24 лютого 2022 року, посилили цю необхідність, адже виникла додаткова потреба «екстра» реагування на наявні виклики. Виявилось, що українське суспільство здатне продемонструвати свою позицію та згуртованість навколо захисту національних цінностей та територій. Позиція передачі влади на місцевий рівень отримала подальший розвиток з початком війни. Передусім йдеться про Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX, який було прийнято Верховною Радою України 12 травня 2022 року. Зауважимо, що зазначений Закон було прийнято в майже повній єдності із позицією Асоціації міст України, яка брала активну участь у розробці та доопрацюванні цього законопроекту. Це та інше послужило підґрунтям даного дослідження та обумовило його актуальність. До висновків представленої публікації слід віднести наступні міркування., очевидно для української та світової спільноти, що однією із причин «неуспішних» військових планів російської федерації щодо України стала здатність українського народу до самоорганізації на «макро»-та «мікро»рівнях. Не має сумнівів, що цей феномен вже стає предметом багатьох досліджень. Висловлюємо припущення, що подібна згуртованість є одночасно передумовою та наслідком факторів, що впливають на розвиток самоврядування та створюють перспективу для нового суспільного договору. З огляду на це продовження політики розбудови місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства є важливим не лише для досягнення соціально-економічної злагоди та розвитку, а і для збереження української нації та країни.

Ключові слова: громадянське суспільство, народовладдя, самоуправління, місцеве самоврядування; воєнний стан.

Rogovenko O.V. AUTHORITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES DURING MARITAL STATE: LEGAL REGULATION AND CHALLENGES

The purpose of the presented publication is to carry out an analysis of the specific powers of local self-government bodies during martial law. At the same time, the tasks of the research are the analysis of current legal acts on the powers of local self-government bodies during martial law and the generalization of problems in this connection, the search for their solutions. In the process of research, it was established that the geopolitical, mental, geographical situation of Ukraine creates the need to respond not only to internal factors and factors related to local self-government, but also to potential risks that can and do affect the Ukrainian present and future. The events that took place after February 24, 2022 strengthened this need, because there was an additional need for an «extra» response to existing challenges. It turned out that Ukrainian society is able to demonstrate its position and solidarity around the protection of national values and territories. The position of transferring power to the local level developed with the beginning of the war. First of all, we are talking about the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law» No. 2259-IX (hereinafter the Law), which was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on May 12, 2022. Note that the mentioned Law was adopted in almost complete unity with the position of the Association of Cities of Ukraine, which took an active part in the development and finalization of this draft law. This and others served as the basis of this study and determined its relevance. It is an obvious fact for the Ukrainian and world community that one of the reasons for the «unsuccessful» military plans of the Russian Federation in relation to Ukraine was the Ukrainian people's ability to self-organize at the «macro» and «micro» levels. There is no doubt that this

phenomenon is already becoming the subject of many studies. We suggest that such cohesion is both a prerequisite and a consequence of factors influencing the development of self-government and creating a perspective for a new social contract. It turned out that the central government, by delegating part of its powers to the localities, solves a significant part of the problems at the local level, which at the same time develops the potential of local self-government. We will remind that on April 1, 2014, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power, the first stage of which ended in 2020, and new local elections were already held taking into account the results of the reform. In our opinion, among the factors that influenced the stability of Ukrainian society against an external aggressor, the community's ability to self-govern, as a tool of democracy, turned out to be decisive. Therefore, the continuation of the policy of development of local self-government, institutions of civil society is important not only for the achievement of socio-economic harmony and development, but also for the preservation of the Ukrainian nation and the country.

Key words: civil society, people's power, self-government, local self-government; martial law

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Бойко В.Б.,*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету***Ткаченко В.М.,***студент юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

УДК 347:366.5

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.3

**ПРОБЛЕМИ ЩОДО ЦИВІЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ**

Вступ. Захист прав споживачів є одним із основних питань реалізації громадянами своїх конституційних прав. Україна як держава сприяє забезпеченню вживанням населенням якісних продуктів харчування, товарів, робіт та послуг. Це сприяє зростанню рівня життя і добробуту. Діє Закон України «Про захист прав споживачів» і вже наявність такого нормативного акту свідчить про проблеми, які виникають у зв'язку із реалізацією прав споживачів на доброякісну продукцію, товари та послуги.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням і дослідженням проблем, пов'язаних із захистом прав споживачів, займалися такі вчені, як Т.В. Боднар, А.Б. Гриняк, О.В. Дзера, О.М. Ерделевський, Л.М. Іваненко, В.М. Косак, М. Кравчик, В.А. Кройтор, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.П. Паліюк, В.Д. Примак, Я.М. Романюк, Ю.Ю. Рябченко, Г.П. Тимченко, І.В. Спасибо-Фатеєва, Є.О. Харитонов, О.М. Язвинська, А.В. Янчук, А.Г. Ярема та ін. Але вважаючи на те, що змінюються самі товари і послуги, а також законодавство, яке з цим пов'язане, проблема захисту прав споживачів залишається актуальною і потребує вивчення саме в даний період часу.

Виклад основного матеріалу. Захист прав споживачів регулюється низкою нормативно-правових актів, основними з яких є Конституція України, Цивільний і Цивільний процесуальний кодекси, а також Закон України «Про захист прав споживачів» (далі – Закон). Саме останній нормативний акт регулює відносини між споживачами, з одного боку, і виробниками та продавцями, виконавцями робіт та надавачами послуг, з іншого боку.

Споживачі наділені законодавчим правом на захист своїх прав державою; належну якість продукції і обслуговування; безпеку продукції і інформацію про неї; на обслуговування державною мовою; на компенсацію моральної і матеріальної шкоди відповідно законодавству; звернення до суду і на об'єднання споживачів [1]. Саме порушення цих прав і є предметом захисту в судах.

Першою проблемою є визначення суду, до якого споживач повинен звернутися з метою захисту своїх прав. Якщо позивач – це цивільна особа, то захист прав такої особи здійснюється в порядку цивільного судочинства. Якщо споживачем оскаржуються дії суб'єкта владних повноважень, заява направляється до адміністративного суду. Якщо ж справа стосується суб'єктів господарювання, заява подається до господарського суду, але відповідно законодавству, господарські суди не наділені правом розглядати позови, що стосуються прав споживачів.

Споживачами можуть виступати: власне споживачі (фізичні особи); спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів; громадські організації; органи місцевого самоврядування [2]. В переважній більшості випадків позов до суду подається споживачами – фізичними особами, або ж іншими органами, за ініціюванням фізичних осіб. При цьому позивач користується правовою допомогою. Питання про відшкодування витрат на правову допомогу часто піднімається в суді, але відшкодування таких витрат судом не завжди задовольняється у зв'язку із завищенням суми таких витрат.

Наступною проблемою є визначення підсудності. У відповідності до положень ч. 5 ст. 28

ЦПК України, споживач наділяється правом подавати позов на свій розсуд. Але також існує і виключна підсудність, яка зобов'язує подавати заяву щодо дій перевізників багажу, вантажів, пасажирів, пошти – за місцезнаходженням перевізника, згідно ч. 4 ст. 30 ЦПК України [3]. На думку Ю.Ю. Рябченка і І.В. Ружицької, може виникати проблема у зв'язку із міжнародними перевезеннями, коли застосовується не лише національне, а й іноземне законодавство, що може призводити до неоднозначного тлумачення норм матеріального або процесуального права [4, с. 359]. Рекомендується в подібних випадках керуватися Законом України «Про міжнародне приватне право». В ст. 76 даного закону зазначається, що суди можуть розглядати справи з будь-яким іноземним елементом у визначених випадках.

Якщо відштовхуватися від положень Закону, то однією з суттєвих актуальних проблем, пов'язаних із захистом є відшкодування моральної і майнової шкоди. В наукових джерелах відсутня єдність з цих питань. Причиною цього є неоднозначність законодавчого тлумачення норм щодо відшкодування моральної шкоди.

Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 20.03.2019 р. по справі № 761/26293/16-ц зроблено висновок про те, що моральна шкода може бути компенсацією у випадку заподіяння небезпеки життю і здоров'ю через небезпечну продукцію.

В той же час, ст. 611 ЦПК передбачає такий вид відповідальності, як моральна шкода, який не конкретизується таким, що виник внаслідок посягання на життя і здоров'я, а лише внаслідок порушення умов договору.

Також відповідно Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту продукції», відшкодовується відповідно закону, а закон передбачає і відшкодування за моральну шкоду. Відповідно до ст. 6 цього закону, споживач повинен довести наявність шкоди; наявність дефекту в продукції; наявність причинно-наслідкового зв'язку між дефектом продукції та шкодою [5]. В даному випадку, на нашу думку, слід використовувати спеціальні знання: призначати судово-медичну експертизу, метою якої визначення фізичної шкоди, а також її ступеню, реабілітаційного періоду, періоду втрати працездатності, наслідків, а також причинного зв'язку між подією і наслідками

На думку І.І. Банасевич, моральна шкода повинна відшкодовуватися в будь-якому випадку її спричинення [6]. Такої ж думки притримуєть-

ся і О.М. Коршакова, вважаючи, що моральна шкода відшкодовується незалежно від того, чи передбачене це умовами договору. Підставою для цього вона називає відповідне положення ЦК України, а також Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» [7].

Відповідно до зазначених Методичних рекомендацій, який на сьогодні не використовується в роботі, моральна шкода виникає внаслідок фізичного болю і страждань, душевних страждань, приниженні честі і гідності [8], а такі страждання, на нашу думку, можуть виникати у разі незадоволення потреб споживача, які утворились з вини іншої особи, яка пов'язана з виробництвом або реалізацією товарів, виконанням робіт та послуг.

С.О. Короєд висловлює думку про те, що моральна шкода може відшкодовуватись лише внаслідок неправомірних дій продавця (виробника), що порушують права споживача. Прикладом таких дій з боку продавця є відмова останнього від добровільного позасудового врегулювання конфлікту [9, с. 75]. Але ми вважаємо, що такий підхід недостатньо відображає повноту ситуацій, які тягнуть за собою моральну шкоду.

На думку А.С. Амеліної, Д.І. Змитровича та К.М. Тищенко, моральну шкоду слід стягувати не тільки за матеріальні збитки, завдані споживачеві, а й за неповагу до споживача, погане обслуговування, надання товару неналежної якості, про що внести зміни до Закону [10, с. 120].

На нашу думку, моральна шкода повинна стягуватись в кожному випадку порушення прав споживачів, але повинна доводитись документально: довідками, показаннями свідків, записами відеореєстрації тощо. Якщо зауважувати про погане обслуговування, неповагу до споживача, обслуговування на недержавній мові, закон повинен містити об'єктивно у чому полягають такі порушення. Наприклад, запропоноване науковцями поняття «поганого обслуговування» містить суб'єктивну оцінку, і повинно бути сформульовано як неналежне обслуговування, непрофесійне обслуговування, яке полягає, наприклад, у залишенні покупця без уваги, грубе поводження, спілкування на підвищених тонах тощо.

У якості позитивної судової практики можна навести і наступні рішення Верховного Суду.

Зокрема, 26.09.2018 року Верховний Суд ухвалив постанову по справі № 61-4309св18, якою задовольнив позов споживача до ПАТ «Україн-

ська залізниця» про відшкодування моральної шкоди, зазначивши наступне. Порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством. Закон України «Про транспорт», Закон України «Про залізничний транспорт», Правила перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України не містять умови, за яких перевізником має бути відшкодовано моральну шкоду його пасажиру – користувачу послуги з перевезення залізничним транспортом, проте при зверненні до суду із позовом заявник посилався на норми ЦК України, які регулюються порядок відшкодування моральної шкоди та Закон.

Згідно статті 611 ЦК України моральна шкода підлягає відшкодуванню у разі порушення зобов'язання, якщо таке відшкодування встановлено договором або законом.

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 4 Закону, споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону. Відповідно до частини другої статті 22 Закону при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної шкоди.

Ураховуючи те, що судами встановлено, що саме з вини ПАТ «Укрзалізниця» позивачу було надано неякісні послуги з перевезення, у зв'язку з чим було задоволено позовні вимоги про стягнення вартості проїзду, колегія суддів дійшла висновку, про наявність правових підстав для відшкодування позивачу завданої моральної шкоди.

Таким чином, позивач зазнав певних незручностей, як під час переїзду, так і після, через нерозв'язання спірної ситуації позасудовим способом, витрачанням свого особистого часу на звернення до суду, у зв'язку з неможливістю захистити порушене право споживача, що негативно позначилося на її психологічному та фізичному стані та призвело до моральних страждань, керуючись установленими законом принципами розумності, виваженості та справедливості, врахувавши характер і тривалість страждань, суд вважає за можливе стягнути з відповідача на користь позивача 1 500 грн на відшкодування моральної шкоди.

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 01 вересня 2020 року у справі № 216/3521/16-ц, в якій зроблено наступний

висновок щодо застосування норм права. Виходячи з положень статей 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб'єктивного цивільного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення – право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства. Статті 4 та 22 Закону у чинній редакції прямо передбачають право споживача на відшкодування моральної шкоди у правовідносинах між споживачами та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг. Вирішуючи спір щодо відшкодування моральної шкоди за порушення споживчого договору, зокрема у справі про порушення банком зобов'язання з повернення вкладу, суди мають враховувати, що моральна шкода за порушення цивільно-правового договору як спосіб захисту суб'єктивного цивільного права може бути компенсована і в тому разі, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором, і підлягає стягненню на підставі статей 16 та 23 ЦК України і статей 4 та 22 Закону навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено.

Одна з груп проблем, пов'язаних з захистом прав споживачів, пов'язана із доказуванням.

Доказами, згідно положень ЦПК України, є письмові, речові, електронні, а також висновки експертів і показання свідків, у відповідності до ст. 76 ЦПК. Придбання товарів часто відбувається за товарним чеком, який споживач може втратити, пошкодити, і як наслідок, не зможе використати в якості доказу в суді. Закон передбачає обов'язкове видання споживачеві розрахункового документу під час продажу товару, з позначкою про час продажу або відтворення на дисплеї програмного реєстратора розрахункової операції [1, ст. 8].

Подані докази повинні визначатися в якості належних: за допомогою таких доказів повинна встановлюватися якась обставина, яка входить до предмету доказування, або спростовує таку обставину. Докази повинні бути допустимими, тобто отримані законним шляхом. Спеціальний характер допустимості передбачає використання чітко визначених законом доказів для встановлення певних обставин. Також докази повинні бути достовірними, тобто такими, на підставі яких можна встановити дійсні обста-

вини справи, а також достатніми [11, с. 147]. Обов'язок доказування відповідно ст. 81 ЦПК України, покладається на споживача.

Ще однією проблемою, пов'язаною із захистом прав споживача, є обрання способу захисту.

Цивільне законодавство України не містить визначення такого поняття, як «спосіб захисту цивільних прав та інтересів», проте юридична наука та судова практика виробили наступні підходи. Деякі правники визначають спосіб захисту цивільних прав як засіб чи спосіб впливу, визначений законом. Спосіб захисту також визначають також як конкретні закріплені чи санкціоновані законом правоохоронні заходи, за допомогою яких усуваються порушення прав і здійснюється вплив на правопорушника.

Порушене суб'єктивне право особи підлягає примусовому захисту способами, передбаченими чинним законодавством, до яких відносяться матеріально-правові та процесуально-правові. Матеріально-правові способи полягають у визначенні способів захисту права і охоронюваного інтересу з метою усунення перешкод на шляху їх здійснення через відновлення чи визнання прав, встановлення правового стану особи або певних фактів тощо. Процесуально-правові способи полягають у визначенні кола суб'єктів, порядку розгляду справ та виконання рішень і є формою захисту прав. Коло суб'єктів та категорії справ, які мають право розглядати уповноважені органи, визначається їх юрисдикцією.

Причиною відхилення (незадоволення) вимог позивача (яким є споживач), є неправильне обрання способу захисту. Суд визначається з характером спірних відносин, із змістом порушеного права і з можливістю захисту цього права позивачем за допомогою обраного способу. Але слід зауважити, що перелік способів захисту цивільних прав не є вичерпним: у ст. 16 ЦК України передбачено, але не конкретизовано. Якщо законом або договором не передбачено способу захисту, суд може визначити спосіб, який не суперечить діючому законодавству. Спосіб захисту, який обирається позивачем, повинен відновити порушене право або отримати повне відшкодування зазначеної шкоди. Але в деяких випадках суди не задовольняють позовні вимоги, з посиланням саме на ст. 16 ЦК України.

На думку Бойка В.Б., в питанні щодо обрання належного способу захисту, слід виходити із загальних засад захисту прав, свобод та інтересів, визначених Конституцією України та практикою ЄСПЛ [12, с. 134].

Відмова у задоволенні позовних вимог, пов'язана із обранням неналежного способу захисту, тягне за собою у частині випадків оскарження у апеляційній інстанції, що призводить до завантаження судів апеляційної інстанції, але не сприяє вирішенні проблеми по суті.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що вирішення справ, пов'язаних із захистом прав споживачів, в судах є ефективним способом захисту порушених прав. Проте, є низка проблем, пов'язаних з цим, серед яких, на нашу думку, основними є визначення суб'єкта, який повинен звернутися до суду, визначення суду (адміністративний, цивільний, господарський), який уповноважений розглядати спір, відшкодування моральної шкоди та обрання способу захисту. Дані положення залишаються предметом обговорення в наукових колах і потребують конкретизації в законодавчій і науковій літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про захист прав споживачів. Закон України № 1023-VI від 12.05.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print1518008423925403#Text>. (дата звернення 20.10.2022).
2. Судова практика про розгляд цивільних справ про захист прав споживачів (2009-2012 рр). *Лист Верховного Суду України від 01.02.2013*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text>. (дата звернення 20.10.2022).
3. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 40-41, 42, ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення 20.10.2022).
4. Рябченко Ю.Ю., Ружицька І.В. Цивільно-процесуальні питання захисту прав споживачів. The 7th International scientific and practical conference – Eurasian scientific congress (July 12-14, 2020) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2020. С. 357-363.
5. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту продукції. Закон України № 3390-VI від 19.05.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17#Text>. (дата звернення 20.10.2022).
6. Банасевич І. І. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту прав споживачів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2021. № 56. С. 39-47. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/5592/5918>. (дата звернення 20.10.2022).
7. Коршакова О.М. Проблематика відшкодування моральної шкоди за позовами про захист прав споживачів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015, № 15 (2). С. 27-29.
8. Відшкодування моральної шкоди. Методичні рекомендації. *Лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 № 35/13-797* (документ не використову-

ється в роботі з 20.09.2013). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04#Text. (дата звернення 20.10.2022).

9. Коросед С.О. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту прав споживачів: новели судової практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020, № 45. С. 74-76.

10. Амеліна А.С., Змитрович Д.І., Тищенко К.М. Відшкодування моральної шкоди у разі порушення прав споживачів. *Актуальні питання захисту прав споживачів [Електронний ресурс] : матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Ірпінь, 20 грудня 2018 року*. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019.

285 с. URL: https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_2019-1-2.pdf#page=118. (дата звернення 20.10.2022).

11. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: Вид.2-ге, перероб.та доп./ за заг. ред. проф. академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.

12. Бойко, В.Б. Способи захисту прав та інтересів споживачів за законодавством України. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 травня 2019 р.* Суми: СумДУ, 2019. Ч.1. С. 130-135.

Бойко В.Б., Ткаченко В.М. ПРОБЛЕМИ ЩОДО ЦИВІЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

В статті поданий аналіз проблем, які виникають у зв'язку із вирішенням проблем, пов'язаних із захистом прав споживачів. Серед таких проблем називається вибір суб'єкта, який має право звернутися до суду. Серед таких суб'єктів законодавство називає власне споживачів (фізичних осіб); спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів; громадські організації; органи місцевого самоврядування, але звернення суб'єктів, окрім фізичних осіб, може здійснюватися переважно за ініціативою конкретних споживачів. Сам споживач повинен користуватися правовою допомогою, для повної реалізації своїх прав. Витрати на правову допомогу теж долучаються споживачем до понесених збитків, але задовольняються на розсуд суду. Також серед проблем називається вибір суду, який може здійснити захист порушених прав. Такими судами можуть виступати, як цивільний, так і адміністративний. Піднімається питання про вирішення справ споживачів у господарському провадженні, адже споживачем може виступати держава і її права може бути порушено. Хоча у діючому законодавстві господарське провадження під час захисту прав споживачів виключається. Закон не містить чітких розмежувань при обранні належного суду: має місце лише конкретизація відповідача, яким є суб'єкт владних повноважень, що передбачає звернення до адміністративного суду. Однією з описаних в статті проблем є відшкодування моральної шкоди і докази, які у зв'язку з цим подаються до суду. Така шкода повинна відшкодуватися у кожному випадку, але повинна бути доведена в суді за допомогою доказів: медичних довідок, показань свідків, а в виключних випадках, висновками судово-медичної експертизи, яка може надавати доказову інформацію про вплив на стан здоров'я і період, необхідний для його відновлення. Також однією із проблем, пов'язаних із захистом прав споживачів в судах, назване обрання належного способу в суді.

Ключові слова: захист прав, збитки, моральна шкода, порушення прав, споживач, спосіб захисту, суд.

Boiko V. B., Tkachenko V. M. PROBLEMS REGARDING CIVIL PROCEEDINGS RELATED TO THE PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS

The article provides an analysis of the problems that arise in connection with solving problems related to the protection of consumer rights. Among such problems is the choice of the entity that has the right to appeal to the court. Among such subjects, the legislation names actual consumers (natural persons); specially authorized central bodies of executive power in the field of consumer rights protection; local self-government bodies, but the appeal of subjects, other than natural persons, can be carried out mainly at the initiative of specific consumers. The consumer himself must use legal assistance to fully exercise his rights. The costs of legal aid are also added by the consumer to the incurred losses, but are settled at the discretion of the court. Also among the problems is the choice of a court that can protect the violated rights. Both civil and administrative courts can act as such courts. The issue of solving consumer cases in economic proceedings is raised, because the state can act as a consumer and its rights can be violated. Although the current legislation excludes economic proceedings during the protection of consumer rights. The law does not contain clear distinctions in the selection of the appropriate court: there is only a specification of the defendant, who is the subject of the authority, which provides for an appeal to the administrative court. One of the problems described in the article is compensation for moral damages and the evidence submitted to the court in this regard. Such damage must be compensated in each case, but must be proven in court with the help of evidence: medical certificates, witness statements, and in exceptional cases, the conclusions of a forensic medical examination, which can provide evidentiary information about the impact on health and the period, necessary for its restoration. Also, one of the problems related to the protection of consumer rights in courts is the selection of the appropriate method in court. The submitted evidence must be determined as appropriate: with the help of such evidence, some circumstance that is included in the subject of proof must be established, or refute such a circumstance. Evidence must be admissible, that is, obtained legally. The special nature of admissibility involves the use of evidence clearly defined by law to establish certain circumstances. Also, the evidence must be reliable, that is, on the basis of which it is possible to establish the actual circumstances of the case, as well as sufficient. Solving cases related to the

protection of consumer rights in courts is an effective way to protect violated rights. However, there are a number of problems related to this, among which, in our opinion, the main ones are the definition of the entity that must apply to the court, the definition of the court (administrative, civil, economic) that is authorized to consider the dispute, compensation for moral damage and choosing a protection method. These provisions remain the subject of discussion in scientific circles and require specification in legislative and scientific literature.

Key words: protection of rights, damages, moral damage, violation of rights, consumer, method of protection, court.

Горінечко С.Р.,
студентка вибіркового блоку «Нотаріат»
II курсу освітнього рівня «Магістр»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.188, 341.9
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.4

ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ НА ДОКУМЕНТАХ. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відсутність апостиля на документі виданому в іноземній державі часто унеможлиблює його використання в Україні, і навпаки: документи видані в Україні не можуть бути використані в певних країнах за відсутності проставлення апостиля. У зв'язку з цим існує необхідність донесення до осіб у яких немає досвіду легалізації документів поняття апостилювання та важливість цього процесу. На тему апостилювання написано не так багато наукових робіт, в основному інформація обмежується роз'ясненнями Міністерств та нормативно-правовими актами.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою статті є донесення до пересічного громадянина поняття апостилювання, а також виділення певних аспектів апостилювання на які потрібно звернути увагу органам уповноваженим на проставлення апостиля. Завданням представленою дослідження є аналіз основних особливостей у проставленні апостиля уповноваженими на це органами України.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із вимушеною еміграцією українців за кордон, співпрацею українських юридичних осіб з іноземними партнерами та імміграцією іноземців до України часто виникають проблеми із використанням документів через потребу їх визнання в органах іноземних держав. Нерідко громадяни України, які прагнуть здійснювати правочини, здобути освіту чи посвідку на проживання за кордоном натрапляють на проблеми із легалізацією їх документів, виданих в Україні. Плануючи будь-які дії із використанням документів за кордоном слід дізнатись чи вимагає та, чи інша країна легалізації документів виданих в Україні. Серед найпоширеніших видів легалізації документів слід виділити консульську легалізацію офіційних документів та проставлення спеціального штампа – апостиля. Проблематика полягає в тому, що часто особи

яким необхідно проставити апостиль на їх документі не знають у якому органі він проставляється, чи відповідає їх документ вимогам для проставлення апостиля та якого саме виду легалізації документів потребує країна до якої вони планують подорожувати. Проте, питання щодо проставлення апостиля на документах нерідко виникають і в органах які прямо чи опосередковано залучені до цього процесу.

Апостиль з (французької *apostille*) – це спеціальний штамп, який засвідчує дійсність підписів, статусу осіб, печаток. Підтвердження підписів і печаток на офіційних документах апостилем робить ці документи чинними в усіх країнах-учасницях Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, від 5 жовтня 1961 року (далі – Конвенція), до якої приєднана й Україна з 25 липня 2011 року. Відповідно до статті 2 Конвенції кожна з Договірних держав звільняє від легалізації документи, на які поширюється ця Конвенція і які мають бути представлені на її території. Для цілей цієї Конвенції під легалізацією розуміється тільки формальна процедура, що застосовується дипломатичними або консульськими агентами країни, на території якої документ має бути представлений, для посвідчення автентичності підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ, та, у відповідному випадку, автентичності відбитку печатки або штампа, якими скріплено документ. [1]

Конвенцією встановлюється спеціальний знак (штамп), що проставляється на офіційні документи, створені в одній державі та підлягають передачі до іншої держави, що замінює процедуру консульської легалізації, – апостиль.

Апостиль повинен мати форму квадрата, довжина сторін якого дорівнює щонайменше 9 сантиметрам (рис. 1).

Документи, засвідчені апостилем в одній із держав-учасниць Конвенції, повинні прийматися в іншій державі-учасниці Конвенції без будь-яких обмежень. Конвенція укладена в Га-

APOSTILLE (Convention de La Haye du 5 octobre 1961)	
1. Країна:	
Цей офіційний документ	
2. підписаний	
3. у якості	
4. містить проставлену печатку/штамп	
Підтверджено	
5. у	6. дата .....
7. ким	
8. N	
9. Печатка/штамп	10. Підпис .....

[1]

Рис. 1. Зразок апостиля

азі 5 жовтня 1961 року державами-учасниками Гаазької конференції з міжнародного права і відкрита для приєднання всіх зацікавлених країн. [8]

Апостилювання – це один із правових режимів визнання юридичної чинності українських документів, які мають використовуватися за кордоном. Апостиль виник як альтернативна й універсальна процедура підтвердження чинності іноземних документів. [3] На відміну від консульської легалізації, на апостилювання витрачається менше часу, а документи з апостилем можуть використовуватися в різних країнах, а не в одній. Апостиль – не має строку дії, у разі його проставлення на документі жодних повторних дій здійснювати не потрібно.

Важливо наголосити, що легалізація документа та проставлення апостиля здійснюється у тій державі яка видала документ. Апостиль має вигляд штампа квадратної форми та проставляється або на самому документі, або на окремому аркуші, який прошивається разом із документом. Обов'язковими його реквізитами є номер, орган видачі та посада особи яка проставила апостиль, а також дата його проставлення. У проставленні апостиля на документі відмовляється, якщо:

- документ призначається для використання в країні, яка не приєдналася до Конвенції або є учасницею Конвенції, але висловила заперечення проти приєднання України відповідно до статті 12 Конвенції;

чення проти приєднання України відповідно до статті 12 Конвенції;

- не підтверджено якість особи, в якій вона виступала, справжність підпису на документі якої перевіряється при проставленні апостиля;

- документ не відповідає зразку або формі, встановленому на дату його видачі та/або не відповідає вимогам щодо складу та порядку розміщення обов'язкових реквізитів, який повинен містити такий документ;

- текст документа неможливо прочитати внаслідок пошкодження;

- документ написаний чи підписаний олівцем або отриманий через засоби факсимільного зв'язку;

- у документі є незастережені виправлення або дописки;

- до повноважень компетентного органу не входить проставлення апостиля на цьому документі;

- компетентному органу не вдалося отримати зразки відповідних підписів, відбитків печаток та/або штампів. [3]

Станом на сьогодні в Україні три міністерства уповноважені на проставлення апостиля – це Міністерство юстиції, Міністерство освіти і науки та Міністерство закордонних справ. Для уникнення проблем із проставленням апостиля важливо знати у який саме орган звертатись та які строки виконання такої легалізації документа.

Проставлення апостиля на нотаріальних актах (таких як довіреності, заяви, справжність підпису на яких засвідчено нотаріально, договори тощо), витягах з державного реєстру актів цивільного стану громадян та актах органів цивільного стану (свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб, свідоцтва про смерть тощо), а також на документах які видані судами здійснює Міністерство юстиції України. Шляхом проставлення апостиля на таких документах є звернення із відповідною заявою до територіальних органів Міністерства юстиції України, будь-якого державного або приватного нотаріуса України. Зазвичай звернення до вищезгаданих органів здійснюється безпосередньо особою, яка бажає проставити апостиль на документі. У випадку, якщо така особа перебуває за кордоном таке звернення може здійснюватись шляхом надсилання заяви про проставлення апостиля та оригіналу самого документа поштовим зв'язком. Апостиль проставляється на вимогу особи, яка підписала документ, або будь-якого пред'явника документа. Послуга проставлення є платною. Для проставлення апостиля на документах виданих від імені юридичних осіб вартість оплати є більшою ніж для документів від фізичних осіб. [6]

З 11 листопада 2015 року в Україні діє «Порядок проставлення апостиля на офіційних документах, що видаються органами юстиції та судами, а також на документах, що оформляються нотаріусами України», (далі – Порядок), яким визначено процедуру проставлення Міністерством юстиції України апостиля на вищезгаданих документах. [4]. У Порядку передбачено проставлення апостиля на документі здійснюється уповноваженою особою шляхом виготовлення електронних копій документів (сканкопій) та розміщення їх в Електронному реєстрі апостилів (далі – Реєстр) за допомогою програмних засобів його ведення. Важливо повідомити територіальний орган Міністерства юстиції України чи нотаріуса у якій саме країні використовуватиметься документ, оскільки ця інформація необхідна для реєстрації в Реєстрі. Після цього Міністерство юстиції розглядає подані сканкопії документів, звіряє зразки підписів посадових осіб, від яких виходять чи можуть виходити офіційні документи, а також зразки відбитків печаток та/або штампів, які проставляються або можуть бути проставлені на відповідних документах. Наступним етапом може бути проставлен-

ня апостиля або відмова у його проставленні (причини відмови розглянемо згодом). У разі проставлення апостиля територіальний орган Міністерства юстиції України чи нотаріус має нанести штамп апостиля на документ або на окремий аркуш та підшити його разом з документом. Місце прошиття обов'язково скріплюється підписом та печаткою нотаріуса чи посадової особи Мін'юсту, які брали участь у проставленні апостиля. Час обробки заявки на проставлення апостиля точно визначити неможливо, однак в середньому це триває від декількох годин до робочих днів.

Обов'язково слід пам'ятати перелік документів на яких апостиль не проставляється, до них належать: оригінали паспортних документів, військових квитків, трудових книжок, дозволів на носіння зброї, свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів (технічних паспортів), посвідчень особи, оригінали/копії (фотокопії) нормативно-правових актів, роз'яснень та правових висновків щодо їх застосування, документах, що мають характер листування. Однак, апостиль можна проставити на нотаріально засвідчених копіях паспортних документах, військових квитках, трудових книжках, дозволах на носіння зброї, свідоцтвах про реєстрацію транспортних засобів (технічних паспортів).

Оригінали офіційних документів, виданих установами колишніх союзних республік у складі СРСР, у тому числі документи що видані Українською РСР, не можуть бути прийняті на території України для проставлення апостиля. Апостиль може бути проставлено на копіях (фотокопіях) або копіях (фотокопіях) з перекладом цих документів, засвідчених у встановленому порядку на території України. [9] Проте, найкращим варіантом є виготовлення дублікату такого документа. Якщо це документ органу реєстрації актів цивільного стану (свідоцтво про народження, про шлюб, про зміну імені тощо) слід звернутись до відповідного органу реєстрації актів цивільного стану, але слід пам'ятати, що дублікат може отримати та особа на ім'я якої було видано оригінал. У випадку якщо така особа не може звернутись особисто до такого органу, вона може видати довіреність на отримання дублікатів документів виданих на її ім'я. Така довіреність має бути посвідченою в установленому законодавством порядку. На нотаріально засвідченій копії (або ж фотокопії-витягу) трудової книжки виданій до 1991 року апостиль проставляється, у цьому випадку отримувати

дублікат немає потреби, але не дивлячись на це, варто звернути увагу, що для нотаріального засвідчення вірності копії трудової книжки останнім записом у ній має бути запис про звільнення працівника.

Існують ситуації коли особі необхідно підтвердити джерело походження доходів в іноземній державі чи інші відомості які не можливо підтвердити документом який підходить для апостилювання (наприклад довідка з банку). У такому разі слід застосовувати такий вид документа як афідевіт. Афідевітом є письмова урочиста заява, письмове свідчення, дане під присягою. Особу, від якої походить афідевіт, попереджають про відповідальність за надання неправдивих даних. На такому документі нотаріус може засвідчити справжність підпису, за умови що дані викладені у ньому не суперечать законодавству. Тобто, таким чином, особа може описати в афідевіті ті дані які їй необхідно подати за кордоном прикріпивши до нього документ який це підтверджує. [6] Засвідчення справжності підпису на афідевіті є нотаріальною дією та текст такого документа, разом з посвідчувальним написом нотаріуса викладається на спеціальному бланку нотаріального документа. За наявності додатка до афідевіту такий додаток підшивається разом з афідевітом та скріплюється підписом і печаткою нотаріуса. Важливо зазначити, що додатки до афідевіту підшиваються зверху, а сам афідевіт – вкінці, тобто він є останньою сторінкою новоствореного документа. На такому документі Міністерством юстиції проставляється апостиль. Нотаріус обов'язково має зробити сканкопії додатків до афідевіту та самого афідевіту. У разі, якщо додатки підшиті вкінці документа – Міністерство юстиції надасть відмову в проставленні апостиля або надасть вказівку виправити таку помилку. [10]

На законодавчому рівні закріплено, що при засвідченні нотаріусом справжності підпису на заяві, остання має бути викладена на спеціальному бланку нотаріальних документів, тому апостиль має бути проставлено спочатку на самій заяві, а потім на перекладі, який може бути засвідчений у нотаріальному порядку (подвійний апостиль). Однак, проставлення апостиля на перекладі не потребує звернення до Міністерства юстиції України у тому випадку, коли такий переклад буде зроблений при посольстві (акредитований переклад) або безпосередньо у тій державі, де надалі буде використовуватися документ.

Аналогічна процедура проставлення апостиля на довіреностях, афідевітах, що оформлені нотаріусами України, та копіях рішень, постанов, ухвал, що видані судами України. [5]

Доволі часто для того, щоб підтвердити наявність освіти, кваліфікацію чи науковий ступінь за кордоном виникає необхідність проставлення апостиля на освітніх документах, таких як свідоцтво про здобуття повної середньої освіти та додаток до нього, диплом (бакалавра/магістра) та додаток до нього тощо. На таких документах проставленням апостиля займається Міністерство освіти і науки України. Апостилювання таких документів через нотаріусів не можливе та здійснюється за складнішою схемою, оскільки необхідне звернення виключно до Міністерства освіти і науки України, місцезнаходження якого у Києві. У зв'язку з цим, час виконання такої дії є довшим та може тривати до тридцяти робочих днів, за умови що документи відповідають загальним правилам проставлення для апостиля. Такий підхід ускладнює апостилювання документів, оскільки потребує набагато більше часу. Варто зазначити те, що свідоцтва/дипломи про здобуття освіти та додатки до них є окремими документами та апостиль проставляється на кожному з них. Проставити апостиль на свідоцтві/дипломі без додатка – можливо, однак, проставити апостиль на додатку можливо лише за умови, що апостиль вже є на свідоцтві/дипломі до якого цей додаток видано. Також, слід пам'ятати, що у разі звернення до нотаріуса чи територіального органу Міністерства юстиції особи із проханням проставити апостиль на нотаріально засвідченій копії освітнього документа без апостиля на оригіналі такого документа – слід очікувати відмову.

Останнім міністерством яке здійснює проставлення апостиля на документах в Україні є Міністерство закордонних справ України. Це міністерство займається проставленням апостиля на всіх інших документах, які не були перераховані вище, за умови що вони відповідають загальним правилам проставлення апостиля. Найчастіше ним здійснюється проставлення апостиля на довідках про відсутність в особи судимості, довідках про склад сім'ї, довідках про громадянство тощо. Звернутись можна як і безпосередньо до Міністерства закордонних справ України, так і до його офіційних представництв (у Львові, Одесі, Ужгороді тощо). Зазвичай, проставлення такого апостиля займає від декількох годин до декількох діб.

Існує також перелік країн, з якими Україна підписала договори про правову допомогу, що скасовують вимогу легалізації офіційних документів, тобто проставлення апостиля для використання документів на їх території не вимагається. Серед них: Республіка Польща, Азербайджанська Республіка, Республіка Болгарія, Республіка Вірменія, Грузія, Естонська Республіка, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Монголія, Республіка Північна Македонія, Румунія, Республіка Сербія, Республіка Таджикистан, Угорщина, Республіка Таджикистан, Чеська Республіка, Республіка Білорусь. [2] Також, це передбачено в листі Міністерства юстиції України від 11.05.2010 № 26-26/291 «Роз'яснення щодо застосування міжнародних договорів України про правову допомогу в частині, що стосується скасування вимоги легалізації офіційних документів, виданих компетентними органами Договірних Сторін», відповідно до якого на території Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Сербії та Чехії приймають без будь-якого додаткового засвідчення (консульської легалізації або засвідчення апостилем) усі види офіційних документів незалежно від того, якими органами України вони видані та з якою метою. [7]

Висновки. Правильне застосування законодавства з питань легалізації документів може суттєво полегшити реалізацію прав та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, і, враховуючи сучасну тенденцію із діджиталізацією, цілком ймовірно що найближчим часом усі міністерства, які уповноважені на проставлення апостилів, перейдуть на електронну форму подачі заявок. Органам реєстрації цивільного стану громадян та особам які видають нотаріальні документи варто доводити до відома громадян про особливості використання документів за кордоном.

Горінечко С.Р. ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ НА ДОКУМЕНТАХ. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ В УКРАЇНІ

Легалізація документів, враховуючи реалії сьогодення, стає все актуальнішим поняттям з яким хоча б раз в житті стикався майже кожен громадянин. Враховуючи швидкі темпи розвитку подій у світі важливим є розуміння якими саме шляхами можна реалізовувати свої інтереси. Звернення до потрібного органу часто може значно пришвидшити розв'язання проблеми. Для того аби зекономити час та кошти необхідно знати загальні правила легалізації документів. Нерідко навіть один втрачений день може суттєво впливати на життя людини. Отже, пам'ятаймо: проставляємо апостиль виключно у державі яка видала документ. У консульстві чи посольстві проставити апостиль – не можливо. Із заявою про проставлення апостиля може звернутись будь-яка людина за умови наявності документа що посвідчує її особу та оригіналу документа на якому потрібно проставити апостиль. На нотаріальних актах, документах виданих в судах та актах органів реєстрації актів цивільного стану апостиль проставляє Міністерство юстиції України, через його територіальні органи або нотаріусів. На освітніх документах, таких як свідоцтво про здобуття загальної середньої освіти та додаток до нього, диплом про вищу освіту та додаток до нього, навчальні плани та інше, апостиль проставляє Міністерство освіти і науки України. На всіх інших документах – Міністерство

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів : Конвенція Га. конф. з міжнар. приват. права від 05.10.1961 р. : станом на 10 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text
2. Міністерство освіти і науки України – Перелік країн, що визнають апостиль. *Головна | Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/poslugi/apostil/perelik-krayin-sho-viznayut-apostil>
3. Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». *Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*. URL: <https://nupp.edu.ua/page/pro-apostil.html>
4. Особливості проставлення апостиля на документах, що видані нотаріусами та судами України. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35779
5. Про впорядкування відносин з проставлення апостиля та підготовки документів для їх консульської легалізації : Наказ М-ва юстиції України від 11.11.2015 р. № 2268/5 : станом на 7 берез. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1419-15#Text>
6. Про затвердження Правил проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав : Наказ М-ва закордон. справ України від 05.12.2003 р. № 237/803/151/5 : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-03#Text>
7. Роз'яснення щодо застосування міжнародних договорів України про правову допомогу в частині, що стосується скасування вимоги легалізації офіційних документів, виданих компетентними органами Договірних Сторін : Лист М-ва юстиції України від 11.05.2010 р. № 26-26/291. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_291323-10#Text
8. Учасники проєктів Вікімедіа. Гаазька конвенція (1961) – вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Гаазька_конвенція_\(1961\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Гаазька_конвенція_(1961))
9. Як поставити апостиль на документах, виданих за часів СРСР?. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/yak-postaviti-apostil-na-dokumentah-vidanih-za-chasiv-srsr>
10. EDU » Особливості проставлення апостиля на документах. EDU. URL: <https://edu.npu.ua/courses/apost/>

закордонних справ та його офіційні представництва в регіонах України. Обов'язково слід враховувати що проставлення апостиля на документі є платною послугою та може займати від декількох годин до декількох діб. У разі, якщо документ старого зразка (виданий до 1991 року) або у ньому є дописки чи затерті символи – слід чекати відмову в апостилюванні такого документа. Основними проблемами з якими стикаються особи яким необхідно проставити апостиль є незнання до якого органу звернутись, чи вимагає країна подання документа його апостилювання та не розуміння того що апостилювання документа є спрощеним видом його легалізації, а не частиною бюрократії. Варто не забувати що іноземні органи можуть вимагати й кваліфікований переклад тексту апостиля, оскільки він викладається українською мовою. Вчасне розуміння куди саме потрібно звернутись з документом може суттєво посприяти реалізації прав та інтересів особи.

Ключові слова: апостиль, легалізація освітніх документів, легалізація нотаріальних актів, електронний реєстр апостилів, нотаріус, дублікат, афідевіт.

Horinechko S.R. APPENDING APOSTILLE ON DOCUMENTS. PROBLEMS AND FEATURES OF ISSUING AN APOSTILLE IN UKRAINE

Legalization of documents, taking into account the realities of today, is becoming an increasingly relevant concept that almost every citizen has encountered at least once in his life. Considering the rapid pace of development of events in the world, it is important to understand in what ways one can realize one's interests. Contacting the right authority can often speed up the resolution of the problem. To save time and money, you need to know the general rules of document legalization. Often, even one lost day can significantly affect a person's life. So, remember: we affix an apostille exclusively in the state that issued the document. It is not possible to affix an apostille at a consulate or embassy. Anyone can apply for an apostille if they have a document certifying their identity and the original of the document on which the apostille needs to be affixed. The Ministry of Justice of Ukraine, through its territorial bodies or notaries, affixes an apostille on notarial acts, documents issued in courts, and acts of civil status registration bodies. The Ministry of Education and Science of Ukraine affixes an apostille on educational documents, such as a certificate of general secondary education and its supplement, a diploma of higher education and its supplement, curricula, etc. On all other documents – the Ministry of Foreign Affairs and its official representations in the regions of Ukraine. It must be taken into account that putting an apostille on a document is a paid service and can take from several hours to several days. If the document is of an old model (issued before 1991) or it contains notes or erased symbols, you should expect a refusal to apostille such a document. The main problems faced by persons who need an apostille are not knowing which authority to turn to, whether the country requires the submission of a document for its apostillation, and not understanding that the apostillation of a document is a simplified form of its legalization and not part of the bureaucracy. It should not be forgotten that foreign authorities may also require a qualified translation of the text of the apostille since it is written in Ukrainian. A timely understanding of where exactly to turn with a document can significantly contribute to the realization of a person's rights and interests.

Key words: apostille, legalization of educational documents, legalization of notarial acts, electronic register of apostilles, notary, a duplicate, affidavit.

Мінченко Р.М.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, адвокат,
Голова
ГО «Правовий вимір»

УДК 347.9
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.5

ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Концепція правосуддя перехідного періоду (перехідного правосуддя) охоплює доволі широке коло питань, пов'язаних з відновленням нормального розвитку суспільних відносин після колапсу, викликаного збройним конфліктом, війною, розглом політичних репресій та геноцидом у країні. Традиційно складовими компонентами перехідного правосуддя вважаються: 1) кримінальне переслідування; 2) відшкодування шкоди; 3) констатація істини; 4) інституційні реформи [1, с. 31-32]. Ці чотири сфери дії можуть бути пов'язані з виконанням державою обов'язку ефективно розслідувати порушення прав людини; вжити заходів щодо винних осіб; забезпечити ефективні засоби правового захисту постраждалих осіб; і вжити відповідних заходів для запобігання порушення прав у майбутньому [2, с. 500].

Правознавці А. Блага та О. Мартиненко вірно відзначили особливість української транзиції, адже зазвичай національна модель перехідного правосуддя починає вибудовуватись вже після завершення конфлікту [1, с. 32]. Проте в Україні дискусії щодо необхідності запровадження правосуддя перехідного періоду ведуться вже під час самої гарячої фази збройного протистояння з країною-агресором. Науковці цілком справедливо вказують на два види конфлікту, які спричинили необхідність перехідного правосуддя в Україні: перехід від радянського тоталітарного режиму до побудови демократичної держави та збройна агресія російської федерації проти України. При цьому, думається, що саме другий конфлікт є безпосереднім продовженням першого, оскільки країна-агресор позиціонує себе як спадкоємиця СРСР. Більше того, цілком ймовірно, що зволікання української влади з активним запровадженням усіх компонентів перехідного правосуддя одразу після набуття Україною незалежності якщо не сприяло, то щонайменше полегшило для російської федерації просуван-

ня спочатку гібридної агресії проти України, а потім і повномасштабного вторгнення на територію суверенної держави.

Дослідники проблематики перехідного правосуддя переважно акцентують свою увагу саме на кримінально-правовій складовій зазначеного процесу, і це природньо, оскільки суспільство, постраждале від дій агресора, першочергово вимагає справедливої відплати агресору, засудження та покарання винних. Так, загальним питанням правосуддя перехідного періоду та проблемам притягнення винних осіб до відповідальності за військові злочини, злочини проти людяності та злочини геноциду присвячено дослідження іноземних вчених та діячів у сфері захисту прав людини, серед яких: L. Arbour, J. Brankovic, A. Czarnota, B. Everisto, L. Joinet, F. Haldemann, A. Kora, N. Kritz, R. Possekel, H. Van der Merwe та ін.; а також вітчизняних дослідників, таких як: А. Багінський, А. Блага, А. Бущенко, М. Гнатівський, М. Грушко, Є Качанов, С. Кіщенко, К. Мануїлова, О. Мартиненко та ін.

Водночас у всіх країнах, які переживали перехідні періоди, завжди мало місце поєднання карального правосуддя (кримінальні судові процеси, люстрація, чистки у державних інституціях, які передбачають звільнення з публічних посад) з відновлювальним правосуддям (реприватизація, реабілітація жертв, компенсації) [3, с. 188]. Утім серед вітчизняних науковців проблематиці відновлення цивільних прав постраждалих осіб, зокрема, питанням відшкодування майнової, а надто моральної шкоди, заподіяної приватним особам внаслідок збройної агресії, у своїх наукових працях приділяють недостатньо уваги.

Метою даної наукової статті є окреслення загальних напрямків вирішення проблеми відновлення майнових та особистих немайнових прав приватних осіб, порушених внаслідок збройної агресії, як складової правосуддя перехідного

періоду в Україні.

Викладення основного матеріалу. Правосуддя перехідного періоду (Transitional Justice) – комплексне поняття, яке за своїм змістом виходить за межі окремої судової справи або навіть цілої сфери судової практики. Як справедливо визначається у юридичних джерелах, «незважаючи на назву, перехідне правосуддя жодним чином не є особливою формою загальноприйнятої системи правосуддя. Суть правосуддя перехідного періоду полягає у пошуку відповідей та їх законної оцінки в умовах соціальної або політичної нестабільності. Де-факто, це й відрізняє його від загального процесу захисту прав людини та судочинства» [4, с. 4].

Таким чином, перехідне правосуддя охоплює цілий комплекс заходів, у який залучені усі гілки влади: законодавча, яка формує законодавче підґрунтя названих процесів, виконавча, на яку покладається обов'язок розслідування військових злочинів, збирання доказів та фіксація порушень прав та свобод осіб і, звичайно, судова гілка влади, яка шляхом ухвалення необхідного судового рішення, намагається відновити справедливість. При цьому, досягти всіх цілей правосуддя перехідного періоду, як правило, неможливо зусиллями однієї держави без допомоги світового співтовариства.

Як відзначила Верховний комісар ООН з прав людини Л. Арбур, правосуддя перехідного періоду має сприяти перетворенню пригноблених суспільств на вільні шляхом усунення несправедливості минулого за допомогою заходів, що забезпечать справедливе майбутнє. Таке правосуддя повинно не лише призводити до покарання за злочини та зловживання, скоєні під час конфлікту, який призвів до переходу, а й відреагувати на порушення прав людини, що передували конфлікту та спричинили або сприяли його виникненню. З огляду на такі широкі цілі, практики правосуддя перехідного періоду, швидше за все, виявлятимуть велику кількість випадків дискримінації та порушень економічних, соціальних і культурних прав [5, с. 3].

У контексті цивілістичного аспекту перехідного правосуддя на особливу увагу заслуговує юридичний механізм відшкодування шкоди, заподіяної приватним особам внаслідок збройної агресії.

Право на відшкодування передбачає як індивідуальні заходи, так і загальні, колективні заходи. На індивідуальній основі жертви, включаючи родичів і утриманців, повинні отримати ефективний засіб правового захисту. Застосову-

вані процедури мають бути оприлюднені якомога ширше. Право на відшкодування має охоплювати всіляку шкоду, заподіяну потерпілим. Означене право охоплює: а) реституцію (прагнення повернути потерпілих до попереднього стану); б) компенсацію (за фізичну чи психічну травму, включно з втратою працездатності, фізичну шкоду, витрати на юридичну допомогу); в) реабілітацію (медична допомога включно з психологічним та психіатричним лікуванням) [6, с. 9].

Загалом, можливі два механізми відшкодування шкоди приватним особам, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації: централізований та децентралізований. За централізованого механізму державними органами створюється спеціальний фонд, який наповнюється грошовими коштами, отриманими від розшуку і реалізації майна країни-агресора та інших джерел, зокрема, за допомоги інших країн-партнерів, а громадяни отримують в адміністративному порядку компенсацію з коштів названого фонду відповідно до встановленого порядку. За децентралізованого механізму кожна особа, постраждала внаслідок збройної агресії, самостійно здійснює своє право на відшкодування шкоди шляхом звернення до суду.

Пріоритетним слід вважати саме централізований механізм, адже у зв'язку з масовістю явища порушення прав приватних осіб внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, безконтрольне застосування децентралізованого механізму може спричинити колапс судової системи. Водночас, повністю від децентралізованого механізму відмовлятися не можна хоча б з огляду на конституційне право кожного на судовий захист. Тому доцільно у справах за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації, встановити обов'язковий досудовий порядок врегулювання – звернення у встановленому адміністративному порядку за отриманням компенсації з коштів державного фонду. І лише у випадках отримання відмови, особа вправі звернутися з позовом до суду.

Слід відзначити, що незважаючи на широкі дискусії щодо запровадження перехідного правосуддя в Україні, більше півроку «гарячої фази» війни, вітчизняне законодавство до сих пір не містить спеціальних норм та механізмів, які б визначали чіткий та зрозумілий порядок дій постраждалих осіб. Публічне обговорення та реальна діяльність зосереджена довкола процедури фіксації порушень. Водночас алгоритм

подальших дій законодавчо не визначений, у зв'язку з чим особа, яка виявила бажання отримати компенсацію за смерть родича, знищене або пошкоджене внаслідок військових дій майно тощо, змушена йти за звичайною процедурою, не призначеною для умов воєнного часу. Судова практика, за відсутності законодавчого регулювання, самостійно підлаштовується під виклики теперішнього часу. Незважаючи на багаторічну агресію російської федерації щодо України, парламент так і не спромігся внести відповідні зміни до ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка до теперішнього часу не містить жодних винятків для держави-агресора з правила про судовий імунітет. Тому протягом років гібридної війни існувала практика відмови українських судів у позовах постраждалих від російської агресії громадян України проти російської федерації саме з причини існування судового імунітету останньої. Вказану доволі ганебну ситуацію був змушений змінювати Верховний Суд, який у своїй постанові від 14 квітня 2022 року виходив із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом. Верховний Суд виходив з того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й російською федерацією, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом [7].

При цьому Верховний Суд цілком обґрунтовано з огляду на наявну практику Європейського суду з прав людини застосував положення Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року (ст. 11), та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (ст. 12) відповідно до звичаєвого міжнародного права, незважаючи на те, наша держава вказані конвенції не ратифікувала.

Однак таке вирішення проблеми можна розглядати як тимчасове, адже воно є вимушеною реакцією судової влади на бездіяльність влади законодавчої. У подальшому неодмінно і якнайшвидше необхідно внести зміни до ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», позбавивши країну-агресора судового імунітету за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії проти України.

Тим більше, отримання позитивного судового рішення ще не означає реального відновлення порушеного права, тобто отримання реальних грошових коштів як відшкодування заподіяної внаслідок збройної агресії шкоди.

Необхідно підкреслити, що норми чинного законодавства України жодним чином не пристосовані до вирішення поточних проблем, що щоденно виникають у зв'язку зі збройною агресією та необхідністю постраждалих осіб вже зараз отримувати хоч якусь компенсацію за втрачене майно, здоров'я та, на жаль, близьких людей. Особливо на це звертають увагу практикуючі юристи, які вже стикаються з проблемами здійснення реального захисту прав постраждалих осіб і вказують на неефективність існуючих юридичних норм та механізмів при відшкодуванні шкоди, заподіяної під час війни [8]. Наприклад, висловлюється незадоволення існуючими нормами законодавства про виконавче провадження, яке не розраховане на можливість стягнення сум компенсації з іншої держави. Так, як одним з шляхів вирішення цієї проблеми пропонується внесення змін, зокрема, до Закону України «Про виконавче провадження» [9].

Втім, більш послідовним вбачається ухвалення спеціального закону, який врегулює всі аспекти відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації. Варто відзначити, що відповідні законодавчі ініціативи (наприклад, проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації № 7385 від 17.05.2022) вже знаходяться на розгляді Верховної Ради України.

Отже, варто констатувати, що українське законодавство наразі розраховане на взаємодію з іншими державами, які добросовісно виконують прийняті на себе міжнародні зобов'язання та сумлінно дотримуються вимог міжнародного права та готові до добросусідського співробітництва. Чинні правові норми не містять механізмів адекватної відповіді на дії держави-агресора, яка не виконує навіть базових принципів міжнародного права щодо поваги до суверенітету та кордонів іншої держави.

Висновки.

В Україні мають бути створені юридичні механізми, які забезпечуватимуть максимально ефективний захист майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних та юридичних осіб України, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації:

1. На часі законодавчі зміни, які підвищать шанси отримання постраждалими особами справедливої компенсації за шкоду, заподіяну їм внаслідок збройної агресії, для чого необхідно:

а) ухвалити Закон України «Про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації проти України», який би врегулював окремо порядок відшкодування шкоди, заподіяної державі, і окремо – приватним особам. Закон має передбачати перелік подій, які вважатимуться офіційною констатацією факту збройної агресії як підстави пред'явлення позову про відшкодування шкоди: анексія Автономної республіки Крим, військові дії на окремих територіях Донецької та Луганської областей, а також повномасштабне вторгнення збройних сил російської федерації на територію України; встановити перелік юридичних фактів, які породжують право особи на відшкодування шкоди: втрата або пошкодження майна, ушкодження здоров'я, смерть члена сім'ї, отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, отримання статусу біженця тощо; встановити ефективний механізм фіксації цих фактів; визначити методичку розрахунку розміру грошової компенсації майнової шкоди та хоча б орієнтовні розміри грошової компенсації за заподіяну моральну шкоду, адже масовість заподіяння такої шкоди потребує системного підходу до вирішення зазначених проблем; закріпити пріоритет централізованого механізму виплати компенсації постраждалим особам над децентралізованим, шляхом закріплення обов'язкового досудового врегулювання у справах за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації, шляхом звернення за отриманням грошової компенсації за рахунок коштів уповноваженого державного фонду; встановити строк позовної давності за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації проти України тривалістю у 10 років, перебіг якого повинен починатися з моменту офіційного оголошення органами української державної влади про припинення збройної агресії російської федерації та військових дій на території України; прирівняти майно громадян російської федерації, юридичних осіб, зареєстрованих на території російської федерації та тих юридичних осіб, у яких кінцевим бенефіціаром є громадянин російської федерації, до майна російської федерації, на яке може бути звернене стягнення в процесі примусового

виконання судових рішень про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації;

б) скасувати судовий імунітет російської федерації для випадків розгляду українськими судами справ про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок російської збройної агресії. З цією метою доповнити статтю 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» частиною п'ятою такого змісту: «5. Положення частини першої цієї статті не поширюються на випадки пред'явлення позовів з вимогами до Російської Федерації про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та розгляду українськими судами справ за такими позовами»;

2. Держава повинна створити спеціальний фонд, у якому накопичувати грошові кошти для відшкодування приватним особам шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії та визначити максимально простий та прозорий механізм виплати постраждалим особам грошових коштів з цього фонду з можливістю подачі документів в електронній формі (наприклад, через «Дію»). Черговість виплат повинна визначатись датою та часом подачі заяви. Виплати повинні фіксуватись у спеціальному реєстрі з метою унеможливлення отримання особою подвійної компенсації з фонду або в судовому порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Arbour L. Economic and social justice for societies in transition. *New York University Journal of International Law and Politics*. 2007. vol. 40, No. 1. P. 1-27. URL: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/40.1-Arbour.pdf>
2. Haldemann F. Transitional Justice Without Economic, Social, and Cultural Rights? / *Economic, Social, and Cultural Rights in International Law: Contemporary Issues and Challenges*. Oxford University Press, 2014. P. 498-516. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685974.003.0018>.
3. The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>.
4. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30-35.
5. Кіщенко С. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України. К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2020. 18 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>.
6. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, проваджен-

ня № 61-18782св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>.

7. Харитонов О. Виграна справа проти росії: що дали і хто заплатить? «Підводні камені» виконання рішення національного суду проти держави-агресора. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vigrana-sprava-proti-rosiyi-shcho-dali-i-hto-zaplatit-pidvodni-kameni-vikonannya-rishennya-nacionaln.html>.

8. Чарнота А. Про яскравий випадок невизначеності, або правосуддя перехідного періоду і верховенство права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 185-193.

9. Ярош С. І знову про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.html>.

Мінченко Р.М. ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

Дана наукова стаття присвячена окресленню загальних напрямків вирішення проблеми відновлення майнових та особистих немайнових прав приватних осіб, порушених внаслідок збройної агресії, як складової правосуддя перехідного періоду в Україні, зокрема, дослідженню можливих юридичних механізмів відшкодування шкоди, заподіяної приватним особам внаслідок збройної агресії у контексті цивілістичного аспекту перехідного правосуддя.

Стверджується, що правосуддя перехідного періоду є комплексним поняттям, яке за своїм змістом виходить за межі окремої судової справи або навіть цілої сфери судової практики, адже охоплює цілий комплекс заходів, у який залучені усі гілки влади.

Запропоновано виділяти два механізми відшкодування шкоди приватних осіб, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації: централізований, за якого державними органами створюється спеціальний фонд, який наповнюється грошовими коштами, отриманими від розшуку та реалізації майна країни-агресора та інших джерел, зокрема, за допомоги інших країн-партнерів, а громадяни отримують в адміністративному порядку компенсацію з коштів цього фонду відповідно до встановленого порядку, та децентралізований, який передбачає, що кожна особа, постраждала внаслідок збройної агресії, самостійно здійснює своє право на відшкодування шкоди шляхом звернення до суду. У зв'язку з пріоритетністю централізованого механізму захисту майнових та особистих немайнових прав постраждалих осіб пропонується у справах за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації, встановити обов'язковий досудовий порядок врегулювання – звернення у встановленому адміністративному порядку за отриманням компенсації з коштів державного фонду. І лише у випадках отримання відмови особа вправі звернутися з позовом до суду.

Сформульовано пропозиції щодо прийняття Верховною Радою України спеціального закону, який врегулював би всі аспекти процедури відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та окреслено основні питання, які мають бути врегульовані цим законом.

Ключові слова: цивілістика, цивільний процес, судовий захист, перехідне правосуддя, відшкодування шкоди, збройна агресія, потерпілі особи.

Minchenko R.M. THE CIVILISTIC ASPECT OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE

This scientific article is devoted to outlining the general directions of solving the problem of restoring the property and personal non-property rights of private individuals violated as a result of armed aggression, as a component of transitional justice in Ukraine, in particular, to the study of possible legal mechanisms for compensation for damage caused to private individuals as a result of armed aggression in the context of the civil aspect transitional justice.

It is argued that transitional justice is a complex concept, which in its content goes beyond the limits of a separate court case or even a whole field of judicial practice, because it covers a whole complex of measures in which all branches of government are involved.

However, domestic scientists do not pay enough attention in their scientific works to the problems of restoring the civil rights of victims, in particular, to the issue of compensation for property, but also moral damage caused to private individuals as a result of armed aggression.

Transitional justice encompasses a whole complex of measures, in which all branches of government are involved: legislative, which forms the legislative basis of the mentioned processes, executive, which is entrusted with the duty of investigating war crimes, collecting evidence and recording violations of the rights and freedoms of individuals, and, of course, the judicial branch of government, which, by passing the necessary court decision, tries to restore justice.

In the context of the civil aspect of transitional justice, the legal mechanism for compensation for damage caused to private individuals as a result of armed aggression deserves special attention.

It is proposed to distinguish two mechanisms for compensation of damage to private individuals caused as a result of armed aggression of the Russian Federation: centralized, under which state bodies create a special fund, which is filled with funds obtained from the search and sale of property of the aggressor country and other sources, in particular, with the help of other countries-partners, and citizens receive administrative compensation from the funds of this fund in accordance with the established procedure, and decentralized, which provides that each person injured as a result of armed aggression independently exercises his right to compensation for damage by applying to court.

In connection with the priority of the centralized mechanism for the protection of property and personal non-property rights of victims, it is proposed to establish a mandatory pre-trial settlement procedure in cases of claims

for compensation for damage caused as a result of the armed aggression of the Russian Federation – an application in the established administrative procedure for receiving compensation from funds state fund. And only in cases of refusal, a person would have the right to file a lawsuit in court.

Proposals for the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of a special law that would regulate all aspects of the procedure for compensation for damage caused as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine were formulated and the main issues that should be regulated by this law were outlined.

The author also justifies the necessity to cancel the judicial immunity of the Russian Federation for cases when Ukrainian courts decide on compensation for damage caused as a result of Russian armed aggression. For this purpose, it is proposed to make relevant amendments to the Law of Ukraine “On International Private Law”.

Key words: civilistic science, civil process, judicial protection, transitional justice, compensation for damage, armed aggression, victims.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кузнецова М.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

Сізон К.О.,

*здобувачка другого освітнього рівня за спеціальністю 081 – Право
Сумського національного аграрного університету*

Коваленко Є.А.,

*здобувачка другого освітнього рівня за спеціальністю 081 – Право
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.22

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.6

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ) У КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРАХ

Актуальність теми. На законодавчому рівні відносини щодо вирішення колективних трудових спорів отримали достатню регламентацію. Однак, з розвитком громадянського суспільства все частіше постає питання про його участь у регулюванні трудових і тісно з ними пов'язаних відносин, впливу на діяльність державних інституцій, представників роботодавців та участі профспілок у захисті трудових прав громадян. Локальні акти, до яких відноситься і колективний договір, можуть слугувати інструментом, що придатний до використання у ситуаціях пов'язаних із вирішенням певних спірних ситуацій у трудових відносинах, у тому числі при вирішенні колективних трудових спорів. Оскільки колективний договір також є формою суспільного партнерства, його соціальна роль щодо ефективного захисту прав трудового колективу є безспірною.

Постановка проблеми. Колективно-трудовами є правовідносини матеріального, процедурного та процесуального характеру, що пріоритетно існують для об'єктивно-суб'єктивної збалансованості й консолідованості законних інтересів колективу працівників та роботодавця з питань, пов'язаних із здійсненням ними діяльності відповідно до трудового договору [1, с. 42]. Вітчизняне законодавство диференціює правові підстави виникнення правовідносин залежно від їх виду. Такими є: укладення угоди про створення органу соціального діалогу чи про початок однієї із законодавчо визначених форм соціального діалогу; момент прийняття

рішення колективом найманих працівників про представництво їх профспілкою чи іншими органами; момент надсилання пропозиції про початок переговорів з укладення колективного договору, момент виникнення колективного трудового спору; момент оголошення страйку тощо [1, с. 44].

На думку окремих дослідників причини виникнення трудових спорів не обумовлюються економічною кризою та новими підходами до використання найманної праці, вони залежать від стану правового регулювання трудових відносин і правильного застосування норм права на практиці його суб'єктами – дотримання сторонами всіх умов трудового договору і визначених ним гарантій прав як працівника, так і роботодавця [2, с. 324].

Питання удосконалення механізму вирішення колективних трудових спорів є частиною процесу реформування системи захисту трудових прав в Україні та його вирішення сприятиме підвищенню ефективності застосування норм трудового законодавства. Одним із шляхів модернізації трудового законодавства у цьому напрямку є перегляд або закріплення на рівні колективного договору певних трудових гарантій прав працівників щодо вирішення колективних трудових спорів.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження в сфері колективних трудових спорів представлені роботами, що стосуються порядку, способів та проблемних питань їх вирішення. Так, М. Сокол, Н. Дараганова та Г. Чанишева роз-

глядали поняття та види колективних трудових спорів (конфліктів), їх зміст. Однак, питання закріплення положень щодо їх вирішення у колективних договорах на сьогоднішній день у науковій літературі є малодослідженими.

Мета дослідження. Зазначене вище зумовлює необхідність розглянути правову природу колективних трудових спорів і колективного договору, а також можливість включення до його умов положень про порядок вирішення колективних трудових спорів.

Виклад основного матеріалу. До характерних рис трудового спору слід віднести: 1) наявність як мінімум двох сторін конфлікту; 2) невизначеність, тобто жоден з учасників не може знати, як вирішиться цей спір; 3) наявність різних інтересів, потреб та цілей в учасників конфлікту; 4) демонстрація повного неприйняття планів опонента; 5) наявність конкретної стратегії й тактики в поведінці учасників конфлікту [3, с. 101].

Колективний трудовий спір характеризується тим, що, як мінімум, однією з його сторін є колективний суб'єкт. При цьому ця множинність обов'язково має бути на стороні працівників – у колективному трудовому спорі оспорується і захищаються права та інтереси всього трудового колективу або його частини. Що ж до іншої сторони спору – роботодавця, то більшість колективних трудових спорів виникає в рамках однієї організації, тобто на виробничому рівні (щодо укладення, зміни та виконання колективного договору, відмови роботодавця врахувати думку трудового колективу при прийнятті актів, що містять норми трудового права тощо) [4, с. 36].

У соціально-трудої сфері такі конфлікти обумовлюються процесом соціального розшарування, формуванням різних верств за ступенем кваліфікації, рівнем матеріального забезпечення і т. ін. Для таких конфліктів є характерним збіг економічних і соціальних інтересів. Предметом соціально-трудоого конфлікту може бути комплекс питань, що стосується збереження існування тієї чи іншої соціальної групи [5, с. 267]. Соціальне партнерство виступає як явище, протилежне соціально трудовим конфліктам. Система соціального партнерства покликана врегульовувати соціально-трудої конфлікти, створювати необхідні умови для запобігання, подолання їх шляхом примирних процедур.

Слід зазначити, що побудований на нормативно – правовому рівні механізм вирішення

колективних трудових спорів, призначений в цілому для досягнення оптимальної взаємодії між суб'єктами соціально-трудоих відносин. Одним із його елементів виступає соціальне партнерство або соціальний діалог, який відповідно до положень закону України «Про соціальний діалог в Україні», є процесом визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

До проблем соціального партнерства в Україні відносять забезпечення можливості оперативного розв'язання конфлікту [6, с. 168]. Як один із шляхів її розв'язання пропонується: для забезпечення можливості оперативного вирішення колективного конфлікту по суті внести зміни до законодавства, які спрощували б механізм вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) [6, с. 158].

На нашу думку одним із варіантів можливе також внесення окремих положень до колективного договору, які дозволять спростити процес вирішення колективних трудових спорів з огляду на наступне.

Соціальний діалог може реалізуватися у формі проведення колективних переговорів та укладення колективного договору. Право на колективні переговори та укладання колективних договорів належить до основних трудових прав, яке закріплене як у законодавстві України, так і в міжнародних документах.

Так, на думку Ю. Даниліної, колективний договір є формою здійснення соціального діалогу на локальному рівні, результатом проведення колективних переговорів. Колективний договір розглядається, з одного боку, як інститут трудового права, а з іншого – як локальний нормативно-правовий акт, що покликаний врегулювати соціально-трудої відносини між працівником та роботодавцем з метою досягнення консенсусу та попередження колективних трудових спорів [7, с. 48-49].

Вважаємо за необхідне зупинитися на правовій природі колективного договору як акту соціального партнерства та охарактеризувати можливість закріплення на рівні його положень питань правових гарантій працівників у вирішенні колективних трудових спорів.

О. Храбатин зазначає у своєму дослідженні, що розробка проекту колективного договору як акта соціального партнерства вимагає «включення в себе» основоположних принципів генеральної угоди, що укладається на національному рівні, положень галузевої угоди, яка охоплює відповідну галузь і підприємства, і таким чином забезпечує гарантії у сфері оплати праці. Тому в системі соціального партнерства загалом і в рамках колективно договірної регулювання зокрема колективний договір і угоди, що укладаються на різних рівнях, повинні використовуватися як єдиний механізм, що допомагає в досягненні поставлених цілей – захисту і реалізації прав найманих працівників [8, с. 96].

У цьому контексті слід зазначити, що більшість науковців розглядають колективний договір як локальний акт змішаного характеру.

Управлінські функції роботодавця, його керівництво трудовим процесом працівників, з якими укладено трудовий договір, вимагають прийняття локальних нормативно-правових актів (правил внутрішнього трудового розпорядку, статутів і положень, колективних договорів, положень про преміювання та ін.), дія яких поширюється лише на працівників даного підприємства (установи, організації) [9, с. 305]. Локальні нормативно-правові акти приймаються для розв'язання тих або інших питань регулювання суспільних відносин у сфері праці, якщо в законодавстві не передбачено прямого регулювання, або коли із закону випливає, що має бути проведена конкретизація відповідних положень на підприємстві. Так приймаються локальні акти з питань робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, охорони праці тощо [9, с. 306].

Колективний договір в сучасних умовах господарювання покликаний регулювати соціально-трудові відносини між різними трудовими колективами організацій, підприємств, установ і роботодавців. Він є тим правовим актом, що приймається не на законодавчому рівні, а заінтересованими сторонами шляхом досягнення домовленостей у вирішенні різних питань соціально-економічного, трудового та виробничого характеру. Дана обставина надає колективному договору певну гнучкість, що є дуже важливо, оскільки дозволяє враховувати різні обставини у відносинах між роботодавцями і працівниками та вносити в його зміст відповідні корективи [10, с. 104].

Кодекс законів про працю України розглядає колективний договір як правовий акт, що має

змішану природу і який включає як нормативні, так і зобов'язальні умови. На нашу думку, колективний договір має змішану юридичну природу і поєднує в собі зобов'язальні і нормативні умови. Наявність нормативних умов у змісті колективного договору дозволяє віднести колективний договір до джерел трудового права [11, с. 597]. Наявність норм права (нормативна частина) відрізняє колективні договори від інших видів договорів і дозволяє розглядати їх в якості джерел права. Якщо звичайна цивільно-правова операція породжує зобов'язання для її сторін, колективний договір через його нормативність поширює: свою дію не тільки на його безпосередніх учасників, але і на тих працівників організації, які не мали прямого відношення до його розробки і схвалення. Колективні договори розробляються і приймаються представниками сторін трудових відносин. У цьому їх відмінність від державних нормативних правових актів (законів, указів, ухвал і т.п.), що приймаються відповідними державними органами. [12, с. 130].

Загалом призначення колективних договорів у виробничо-трудої сфері має характеризуватися рівнем трудових прав і гарантій для працівників, адже підвищення їх рівня є основним призначенням колективного договору [13, с. 153]. Необхідно відзначити, що рівень трудових прав і гарантій працівників, що приймаються на підприємстві, шляхом фіксування їх у колективному договорі є доступним і піддається контролю як профспілками, так і державними органами [13, с. 154].

Відповідно до статті 7 закону України «Про колективні договори і угоди», у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема: зміни в організації виробництва і праці; забезпечення продуктивної зайнятості; нормування і оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.); встановлення гарантій, компенсацій, пільг; участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом); режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку; умов і охорони праці; забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників; гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій працівників;

умов регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; заборона дискримінації. Колективний договір може передбачати додаткові порівняно з чинним законодавством і угодами гарантії, соціально-побутові пільги, зокрема щодо дитячого оздоровлення та придбання новорічних подарунків для дітей працівників тощо.

Оскільки законодавець у формулюванні значеної вище статті закону України «Про колективні договори і угоди» дозволяє передбачити додаткові умови у колективному договорі, то вбачається, що положення про вирішення колективних трудових спорів можуть бути відображені у його змісті.

Так, на нашу думку, оскільки колективний договір виконує гарантійну, захисну та інформаційну функції, пропонуємо на рівні його положень за домовленістю сторін включати положення про можливість вибору варіанту вирішення колективних трудових спорів. На практиці це дозволить уникнути багатьох непорозумінь між трудовим колективом, профспілкою та роботодавцем та сприятиме більш ефективному регулюванню трудових, соціально-економічних і виробничих відносин на локальному рівні.

Інформаційна функція локального регулювання трудових правовідносин полягає в тому, що акти цього рівня, які детально описують окремі питання, є не тільки більш доступними, наближеними, а ще й найефективнішими інформаційними засобами в силу прямого обов'язку роботодавця знайомити з ними працюючих (п. 2 ч. 1 ст. 29 Кодексу законів про працю України). Більшість працівників дізнаються про свої права й обов'язки загального характеру, про окремі правові положення насамперед з локальних актів. Багато хто з них не ознайомлені з текстом Кодексу законів про працю України. Ефективність і дієвість локального регулювання залежить не тільки від повноти й точності акта, а й від способу, стилістики, чіткості викладу і ясності його змісту [14, с. 66].

Висновки. Проведений аналіз законодавства та юридичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що особливого значення набувають питання локального регулювання трудових відносин на рівні колективних договорів. Оскільки такий підхід дозволяє врахувати інтереси працівника та роботодавця, специфіку колективних трудових відносин у певній

сфері та можливостей їх вирішення. Включення до колективного договору положень про вирішення колективних трудових спорів, зокрема із зазначенням форм та способів дозволить підвищити поінформованість працівників щодо дотримання та захисту їх прав, уникнення порушень трудового законодавства з боку роботодавця та підвищить роль трудового колективу у вирішенні спірних ситуацій. Така деталізація сприятиме дотриманню норм трудового законодавства та враховуватиме вимоги працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутинська Р.Я. Правовий статус учасників колективно-трудова правовідносин: монографія. Львів: Видавництво «Растр-7». 2020. 234 с.
2. Купіна Л. Ф., Крилова Ю. І. Поняття, причини та класифікація трудових спорів. *Альманах права*. 2016. № 7. С. 322-325.
3. Сокол М. Колективний трудовий спір та конфлікт: відмінності понять. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 98-102.
4. Дараганова Н. В. Сучасний стан інституту колективних трудових спорів (конфліктів) в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 35-41.
5. Чанишева Г. І. Вирішення колективних трудових спорів як форма соціального партнерства (окремі питання). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 264-272.
6. Моцна І. В. Проблеми розвитку соціального партнерства в Україні та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. № 25 (1). С. 166-170.
7. Даниліна Ю. С. Колективний договір як акт соціального діалогу та його роль у регулюванні умов праці. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Право*. 2011. № 15. С. 44-49.
8. Храбратин О. Колективний договір як акт забезпечення інтересів працівників підприємства, установи, організації. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 94-97.
9. Шуліпа М. Ю. Дія локальних нормативно-правових актів, що містять норми трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 57. С. 305-310.
10. Гетьманцева Н. Д. Колективний договір як інструмент соціального управління. *Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. 358 с. С. 101-107.
11. Потопахіна О. М. Колективний договір як джерело трудового права. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т.1. Націон. ун-т «Одеська юридична академія»*. Одеса: Фенікс, 2012. С. 595-597.

12. Нечаєв А. В. Колективний договір як механізм регулювання колективно-договірних відносин. *Право і Безпека*. № 5. 2006. С. 127-131.

13. Храбатин О. Ефективність колективного договору як показник реалізації колективно-договірного

регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 151-155.

14. Бурнягіна Ю. М. Функції локального правового регулювання оплати праці. *Право та інновації*. 2019. № 1(25). С. 62-70.

Кузнецова М.Ю., Сізон К.О., Коваленко Є.А. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ) У КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРАХ

Автори статті на підставі аналізу положень національного трудового законодавства та юридичної наукової літератури зміг дослідити правову природу колективних трудових спорів і колективного договору, а також розглянути можливість включення до його умов положень про порядок вирішення колективних трудових спорів.

У статті надано характеристику колективним трудовим правовідносинам, які мають матеріальний, процедурний та процесуальний характер. Особливу увагу приділено питанням правового механізму вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) на нормативному та локальному рівнях правового регулювання.

Визначено, що питання удосконалення механізму вирішення колективних трудових спорів є частиною процесу реформування системи захисту трудових прав в Україні та його вирішення сприятиме підвищенню ефективності застосування норм трудового законодавства. Одним із шляхів модернізації трудового законодавства у цьому напрямку є перегляд або закріплення на рівні колективного договору певних трудових гарантій прав працівників щодо вирішення колективних трудових спорів.

Автором були зроблені висновки, що особливого значення набувають питання локального регулювання трудових відносин на рівні колективних договорів. Оскільки такий підхід дозволяє врахувати інтереси працівника та роботодавця, специфіку колективних трудових відносин у певній сфері та можливостей їх вирішення. Включення до колективного договору положень про вирішення колективних трудових спорів, зокрема із зазначенням форм та способів дозволить підвищити поінформованість працівників щодо дотримання та захисту їх прав, уникнення порушень трудового законодавства з боку роботодавця та підвищить роль трудового колективу у вирішенні спірних ситуацій. Така деталізація сприятиме дотриманню норм трудового законодавства та враховуватиме вимоги працівників.

Ключові слова: колективні трудові спори, колективний договір, соціальний діалог, соціальне партнерство, локальний акт, правовий механізм.

Kuznetsova M.Yu., Sizon K.O., Kovalenko Ye.A. IMPROVEMENT OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE RESOLUTION OF COLLECTIVE LABOR DISPUTES (CONFLICTS) IN COLLECTIVE AGREEMENTS

Based on the analysis of provisions of national labor legislation and legal scientific literature, the authors of the article was able to investigate the legal nature of collective labor disputes and the collective agreement, as well as consider the possibility of including provisions on the procedure for resolving collective labor disputes in its terms.

The article provides a description of collective labor relations, which have a material and procedural nature. Special attention is paid to the issues of the legal mechanism for resolving collective labor disputes (conflicts) at the normative and local levels of legal regulation.

It was determined that the issue of improving the mechanism for resolving collective labor disputes is part of the process of reforming the labor rights protection system in Ukraine, and its solution will contribute to increasing the effectiveness of the application of labor legislation. One of the ways to modernize the labor legislation in this direction is to revise or establish certain labor guarantees of the rights of employees regarding the resolution of collective labor disputes at the level of the collective agreement.

The author concluded that the issues of local regulation of labor relations at the level of collective agreements are gaining special importance. Since this approach allows taking into account the interests of the employee and the employer, the specifics of collective labor relations in a certain area and the possibilities of their solution. The inclusion in the collective agreement of provisions on the resolution of collective labor disputes, in particular specifying the forms and methods, will increase the awareness of employees regarding the observance and protection of their rights, the avoidance of violations of labor legislation on the part of the employer, and will increase the role of the labor collective in resolving disputed situations. Such detailing will contribute to compliance with labor legislation and take into account the requirements of employees.

Key words: collective labor disputes, collective agreement, social dialogue, social partnership, local act, legal mechanism.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Стрельник В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

Ємець Н.О.,

*здобувачка вищої освіти рівня магістр юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.6

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.7

ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З МЕДИЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У зв'язку із поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 проблема поводження із медичними відходами набула особливої актуальності. Лікарні, лабораторії, інші медичні заклади створюють велику кількість медичних відходів, що несуть ризик хімічного, токсичного, радіаційного впливу на життя людей. Неправильне поводження стає серйозною загрозою для здоров'я як через прямий вплив, так і через негативну дію на стан довкілля. До того ж громадяни продукують щодня медичні відходи, що визнаються законодавством як небезпечні: маски, рукавички. Очевидно, такі відходи являються джерелом вірусних хвороб для оточуючих і потребують особливого поводження. Нефахова несвоєчасна утилізація небезпечних відходів призводить до забруднення навколишнього середовища, поширення захворювань та епідемій, екологічних катастроф [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям публікації послужили наукові праці з питань розвитку законодавства про відходи таких провідних вчених-правознавців як В. Авер'янов, В. Андрейцев, В. Бевзенко, Л. Василенко, А. Гетьман, Є. Додін, В. Зуєв, Р. Калюжний, Н. Кобецька, Т. Коломоєць, В. Костицький, В. Курило, Н. Максименцева, Н. Малишева, І. Мачуська, К. Рябець, О. Рябченко, С. Стеценко, Ю. Шемшученко, Ю. Юрескул, та ін.

Метою даної публікації є проведення аналізу питання поводження з медичними відходами в сучасний період, динаміки їх утворення, процесу утилізації та пошук шляхів розв'язання зазначеної проблеми. Питання про відсутність належного фінансування на реалізацію заходів щодо знищення/знезараження медичних відхо-

дів; необхідності вдосконалення та посилення відповідальності суб'єктів владних повноважень, що здійснюють контроль у галузі поводження з медичними відходами та виробників медичних відходів; визначення правових та технічних умов для моніторингу, обліку й звітності у сфері поводження з медичними відходами потребує негайного належного правового врегулювання [2, с. 111].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року поняття «медичні відходи» визначено, як відходи, що утворюються в лікувально-профілактичних установах та інших закладах охорони здоров'я, що проводять медичні процедури, незалежно від форм власності, установах, лікувально-профілактичних закладах санітарного лікування, аптеках, науково-дослідних інститутах і навчальних медичних закладах [3]. Державні санітарно-протиепідемічні правила та норми щодо поводження з медичними відходами, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я від 08.06.2015 р. № 325 наводять класифікацію медичних відходів і порядок поводження з ними (рис. 1) [3].

Медичні відходи є факторами прямого й опосередкованого ризику забруднення навколишнього середовища. В тому числі виникнення інфекційних і неінфекційних захворювань серед населення.

В Україні щорічно утворюється близько 400 тис т медичних відходів. Достовірних статистичних даних стосовно кількості медичних відходів на сьогодні відсутні. Більша частина з них потрапляє на полігони твердих побутових відходів. Основні вимоги до поводження з медичними відходами (збирання, перевезен-

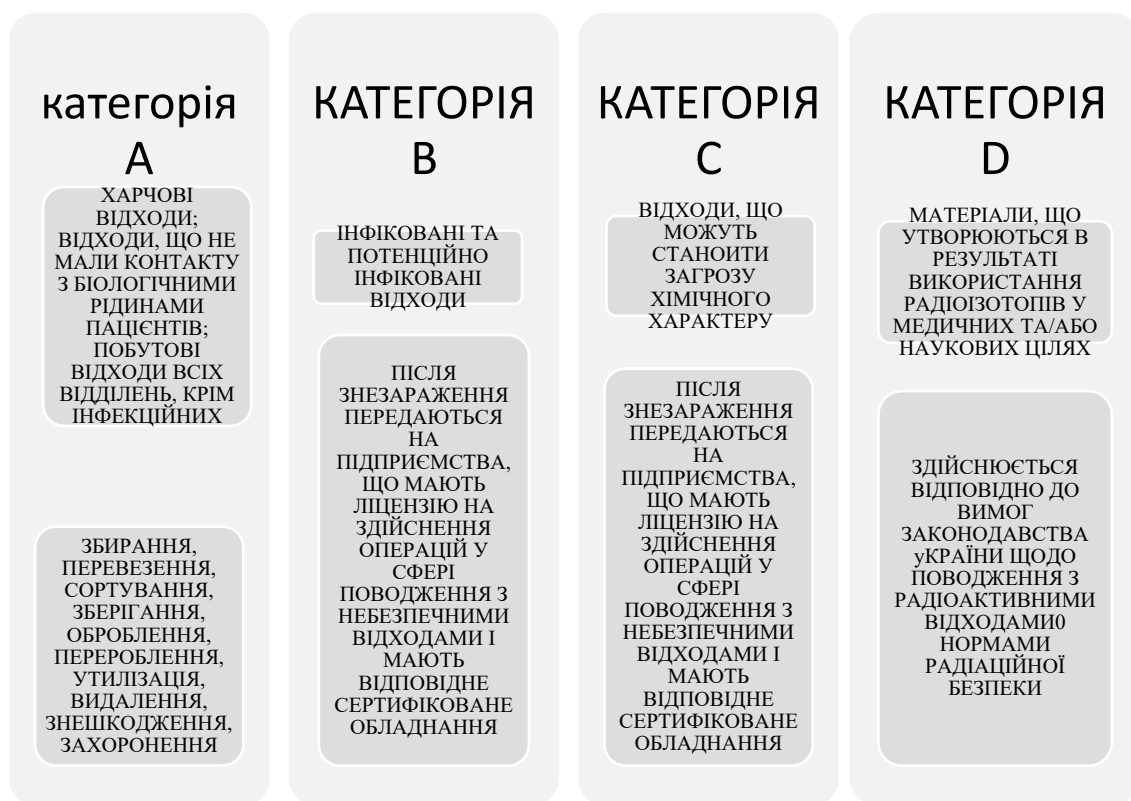

Рис. 1. Категорії медичних відходів і система поводження з ними

ня, зберігання, сортування, оброблення (перероблення), утилізація, видалення, знезараження, захоронення, знищення) у закладах охорони здоров'я визначені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.06.2015 р. № 325 «Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами» [4]. Однак цей документ не поширюється на порядок поводження з медичними відходами фармацевтичних підприємств і медичних відходів, що утворюються у побуті. Аптечні заклади та населення діють на власний розсуд.

Медичні відходи мають різний ступінь епідеміологічної й екологічної небезпеки залежно від їх складу, ступеня контамінації біологічними, хімічними та радіоактивними агентами. З початком пандемії COVID-19 та повномасштабної збройної агресії Російської Федерації в Україні збільшилось навантаження на медичну сферу – зросла кількість госпіталізацій, що понесло за собою збільшення маніпуляцій, використання інструментарію, засобів медичного призначення. Використання населенням щоденно величезної кількості засобів індивідуального захисту (масок, респіраторів, рукавичок), не призводить до належного знешкодження. Медичні відходи, що утворюються в побуті,

викидається населення до загального збірника/контейнера для твердих побутових відходів або на стихійні звалища.

Враховуючи обставину, що Україна підписала ціну низку міжнародних нормативно-правових документів у сфері поводження з відходами, отримала певні права та взяла на себе зобов'язання, створення системи державного управління у галузі поводження з медичними відходами вимагає цілковитого слідування принципам, що передбачені в даних актах [5]. Згідно положень міжнародних актів, до обов'язкових принципів поводження з медичними відходами слід віднести:

- принцип «забруднювач платить», тобто всі виробники відходів особисто несуть фінансову, а також юридичну відповідальність за безпечне в екологічному сенсі розміщення відходів, що утворюються в них;

- принцип «обережності» можна назвати ключовим і керуючим охороною здоров'я та безпеки. Якщо величина того чи іншого ризику не є визначеною, то цей ризик може бути значним, тому має бути вжито відповідних заходів для захисту здоров'я та здоров'я;

- принцип «близькості» передбачає переробку і розміщення небезпечних відходів найближче до джерела утворення, що мінімізує ризик, пов'язаний з їх транспортуванням [6].

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) наголошує на тому, що десятки тисяч тон медичних відходів, що з'явилися під час боротьби з коронавірусом, «загрожує здоров'ю людей і довкіллю, викривають гостру потребу у вдосконаленні практики поводження з відходами» [7]. У 71-сторінковому звіті ВООЗ попереджає, що послуги з безпечного поводження з медичними відходами були відсутні навіть до того, як пандемія додала додаткового тиску. У звіті наводяться практичні рішення, як більш раціональне використання засоби індивідуального захисту, застосування меншої кількості упаковки, розробка засобів індивідуального захисту багаторазового використання, інвестування в технології обробки відходів без спалювання.

Наприкінці 2020 р. проводились перевірки 61 суб'єкту, що мають ліцензії на утилізацію медичних відходів. На жаль, було виявлено окремі факти відсутності обладнання, його несправності по роботі з утилізацією медичних відходів. В умовах карантину, обсяг генеруються медичних відходів збільшився майже в два рази, але тільки менше половини йде на безпечну утилізацію [8]. Крім того, протягом 2021 р. до територіальних органів екологічної інспекції надійшло безліч звернень від небайдужих громадян, що виявляли звалища з медичними відходами (використані голки, шприци, маски, рукавички, захисний одяг) просто неба. Така ситуація свідчить про необхідність запровадження цілої низки посиленних адміністративно-правових заходів, передусім контрольних-наглядових, за діяльністю суб'єктів, що здійснюють утилізацію медичних відходів.

Відсутність доступу до актуальної інформації про загальну кількість медичних відходів з огляду на спалах COVID-19 в Україні [9] потребує окремої уваги. Експерти з екологічної безпеки, стверджують, що об'єм медичних відходів в Україні, в умовах карантину збільшився майже вдвічі, однак безпечно утилізувалися лише їх половина [10]. Проблема зберігання небезпечних медичних відходів на стихійних полігонах і сміттєвих баках, що накопичуються поза межами лікарень, коли вони потрапляють туди разом з приватним побутовим сміттям, також потребує вирішення. Враховуючи вимогу законодавства про заборону вивезення медичних відходів на стихійні полігони, держава не здійснює контролю. Значно збільшилась кількість медичних відходів, що потребують окремої обробки. Багато відходів з'явилось, таких,

що були протерміновані, або пошкоджені внаслідок авіаударів, наприклад, фармацевтика [11].

Серед причин «безвідповідального» поводження з медичними відходами виділяють наступні: (1) неврегульованість поводження з відходами, що враховував би сучасні виклики пандемії; (2) відсутність запровадження дієвих адміністративно-правових заходів; (3) недостатнє фінансування. Кошти на утилізацію медичних відходів виділяються з державного або місцевого бюджетів. В умовах недофінансування складається ситуація, коли на тендерах більше шансів на перемогу мають компанії, які пропонують більш низькі ціни. Це підвищує ризики участі в тендерах недобросовісних підприємств, наприклад, таких, що мають дозвіл на транспортування відходів, однак не мають потужностей для утилізації.

Важливим кроком у період військового стану стало прийняття Закону України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. № 2320-IX [12]. Закон закріплює власне поняття медичні відходи, їх види, загальні вимоги до управління з небезпечними відходами. До ухвалення закону Україна була єдиною країною в Європі, яка не мала контролю над відходами, понад 90% захоронюються. При цьому серед держав з найбільшим обсягом сміття на одного жителя Україна перебуває на дев'ятому щаблі, адже переробляється лише 3,2% відходів. Також передбачається, що прийняття зазначеного Закону наблизить вітчизняне законодавство до законодавства Європейського Союзу, значно знизить обсяги відходів, що спрямовуватимуться на полігони та звалища, тим самим сприятиме поліпшенню стану навколишнього середовища та здоров'я людей. Результатом прийняття Закону України «Про управління відходами» стане: запровадження найкращих практик з оброблення відходів; зменшення обсягів захоронення відходів на полігонах; залучення інвестицій у сферу управління відходами та створення сучасної інфраструктури управління відходами; зменшення кількості об'єктів управління відходами, що не відповідають вимогам законодавства; дотримання вимог екологічної безпеки під час експлуатації об'єктів управління відходами і зниження рівня соціальної напруги; збільшення обсягів збирання, заготівлі, відновлення та рециклінгу відходів як вторинної сировини; створення системи інформаційного забезпечення сфери управління відходами, удосконалення порядку ведення обліку відходів, інформування про розташуван-

ня місць чи об'єктів управління відходами, їх вплив на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людини.

Переконані, що зазначений закон стане фундаментом для підготовки та прийняття понад 30 секторальних нормативно-правових актів і полегшить розробку національного, регіональних і місцевих планів, програм з управління відходами.

Висновки. В Україні відсутнє власне підприємство з переробки небезпечних медичних відходів, тому залучаються провідні міжнародні компанії з високим рівнем довіри до їх роботи в європейських країнах. Найефективнішим методом знешкодження таких відходів є спалювання в інсинераторних печах. Саме такий метод рекомендує ВООЗ [5]. Здійснювати знешкодження можуть підприємства з ліцензією на проведення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами, що мають відповідне сертифіковане обладнання.

Традиційні способи поводження з відходами вичерпали себе через технічну недосконалість з урахуванням забезпечення нейтралізації їх негативного впливу на навколишнє середовище, економічну неефективність громіздких технічних рішень. Відсутність системи перероблення (у тому числі системи роздільного збирання) відходів призводить до втрати Україною щороку млн т ресурсоцінних матеріалів, що містяться у відходах, які потенційно можуть бути введені у господарський обіг. Інформаційно-просвітницька робота має забезпечити підвищення рівня поінформованості усіх заінтересованих сторін і, перш за все, широкої громадськості про вимоги законодавства щодо медичних відходів, переваги мінімізації обсягів їх утворення, забезпечення екологічно безпечного поводження та впровадження належної практики управління відходами. Розвиток роздільного збирання та перероблення відходів є невід'ємною частиною підвищення ефективності використання природних ресурсів [13]. Розв'язання проблеми поводження з медичними відходами можливо за умови еволюційної зміни суспільного ставлення до відходів, як до об'єкта ресурсоцінного господарювання.

Найкращим способом вирішення проблеми утилізації медичних відходів стало б впровадження мобільних інсинераторів, які б обслуговували певну кількість медичних закладів на окремій території, а також могли б приймати на знешкодження медичні відходи від населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стрельник В.В., Ємець Н.О. До питання поводження з побутовими відходами в Сумській області. *Приватне та публічне право*. 2019. № 3. Режим доступу: http://www.pp-law.in.ua/archive/3_2019/16.pdf.
2. Проць Н. Медичні відходи: небезпека чатує на нас. *Екологія. Право. Людина*. 2013. № 19/20. С. 103-116.
3. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80> (дата звернення: 04.09.2022);
4. Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами: наказ Міністерства охорони здоров'я від 08.06.2015 р. № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text> (дата звернення: 11.09.2022);
5. Шульга Є. В., Карнаух-Голодняк О. В. Проблеми адміністративно-правового забезпечення поводження з медичними відходами в період пандемії в Україні. *Право і суспільство*, № 3. Ч 2, 2020. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3-2_2020/21.pdf
6. Конопацька В., Стрельченко О. Публічне адміністрування у сфері утилізації медичних відходів. *Підприємництво, господарство і право*. № 4/2020. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/27.pdf>;
7. Медичні відходи, пов'язані з COVID-19, загрожують здоров'ю та довкіллю – ВООЗ. 01. 02. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3395838-medicni-vidhodi-povazani-z-covid19-zagrozuut-zdorovuta-dovkillu-vooz.html> (дата звернення: 18. 09. 2022);
8. В Україні безпечно утилізується менше половини медичних відходів. URL: <https://tfa.org.ua/84530/%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%BE-%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88/>;
9. Куцевляк С. Медичні відходи – нова екологічна загроза країни. Інформаційне агентство Interfax – Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/665612.html>;
10. Рамкові вимоги до соціально-екологічного менеджменту. Міністерство охорони здоров'я України, Київ, квітень 2020 року. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/4/20810-esmf> (дата звернення; 08. 09. 2022)
11. Відходи від війни: що це таке та як із ними впоратись? URL: <https://rubryka.com/article/waste-from-war/>;
12. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. Набрання чинності від 09.07.2023 р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20> (дата звернення: 21. 09.2022).
13. Стрельник В.В. Мироненко А.О. Питання поводження з побутовими відходами в Україні *Екологічно дружні технологічні рішення для місцевих громад щодо поводження з відходами: збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології»* К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2021. С 8-9.

Стрельник В.В., Ємець Н.О. ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З МЕДИЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано проблему поводження з медичними відходами в Україні. Пандемія COVID-19, повномасштабна збройна агресія Російської Федерації в Україну сформували серйозну загрозу – утворення потенційно небезпечних медичних відходів. Встановлено, що рівень нормативно-правового забезпечення з медичними відходами є досить низьким у зв'язку з сучасними викликами пандемії COVID 19 та умовами воєнного стану. Використання населенням величезної кількості засобів індивідуального захисту, не призводить до їх належного знешкодження. Розглянуто основні принципи поводження з медичними відходами такі, як принцип пріоритетності захисту навколишнього середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів; принцип забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів; принцип науково-обґрунтованого узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку; принцип «забруднювач платить»; принцип «обережності», принцип «обов'язку дотримуватися обережності».

Важливим моментом у формуванні Європейської системи поводження з медичними відходами стало прийняття Закону України «Про управління відходами». До ухвалення закону Україна була єдиною країною в Європі, яка не мала контролю над відходами. Розв'язання проблеми поводження з медичними відходами можливо за умови еволюційної зміни суспільного ставлення до відходів. Найкращим способом вирішення проблеми утилізації медичних відходів стало впровадження мобільних інсинераторів.

Ключові слова: медичні відходи, поводження з медичними відходами, проблема утилізації медичних відходів, екологічна безпека, охорона навколишнього середовища.

Strelnyk V.V., Yemets N.O. ISSUES OF MEDICAL WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

The article analyzes the problem of handling medical waste in Ukraine. The COVID-19 pandemic has become a serious threat not only due to the spread of the coronavirus infection, but also due to the emergence of a new global problem that is growing not only in Ukraine, but also throughout the world – the generation of potentially dangerous medical waste, therefore it is now important to determine their place in the management system with waste, composition and possible ways of disposal.

It has been established that the level of regulatory and legal support for medical waste is quite low in connection with the current challenges of the COVID 19 pandemic and the conditions of martial law. It was found that with the beginning of the COVID-19 pandemic, the full-scale armed aggression of the Russian Federation, the burden on the medical field increased. The daily use of a huge number of personal protective equipment by the population does not lead to their proper neutralization. The main principles of medical waste management include: the principle of priority protection of the environment and human health from the negative impact of waste; the principle of ensuring the economical use of raw materials and energy resources; the principle of scientifically sound coordination of ecological, economic and social interests of society regarding the generation and use of waste in order to ensure its sustainable development; the “polluter pays” principle; the precautionary principle, the precautionary principle. The main issues of waste management, which have been relevant for a long time, are outlined. The current state of legal provision of medical waste management requires proper regulation, consolidation of all important aspects of medical waste management.

Traditional methods of waste management have exhausted themselves due to technical imperfection, taking into account the neutralization of their negative impact on the environment, the economic inefficiency of cumbersome technical solutions. Information and educational work should ensure an increase in the level of awareness of all interested parties and, above all, the general public about the requirements of the legislation on medical waste, the advantages of minimizing the volume of its generation, ensuring environmentally safe handling and implementing proper waste management practices. The development of separate collection and processing of waste is an integral part of increasing the efficiency of the use of natural resources.

An important moment in the formation of the European system of medical waste management was the adoption of the Law of Ukraine “On Waste Management”. Before the adoption of the law, Ukraine was the only country in Europe that did not have control over waste. The solution of the problem of medical waste management is possible if there is an evolutionary change in the public attitude towards waste. The best way to solve the problem of disposal of medical waste would be the introduction of mobile incinerators.

Key words: medical waste, medical waste management, the problem of medical waste disposal, ecological safety, environment protection.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Савчук Р.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,
директор**Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УДК 342.92

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.8

**АТЕСТАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ:
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Удосконалення правоохоронної діяльності значною мірою залежить від підвищення ефективності роботи з кадрами, об'єктивної оцінки результатів їх роботи, професійних і особистих якостей співробітників, найбільш раціональної і доцільної розстановки особового складу.

Для вирішення цих цілей, відповідно, потрібно система об'єктивної і комплексної оцінки професійно значущих якостей співробітників, яка допомагає реалізації принципу професіоналізму на практиці.

Кваліфікована оцінка професійних і особистих якостей працівників в умовах реформування правоохоронних органів набула особливого значення, оскільки потреба в кадрах, які здатні не тільки сприйняти запроваджені реформи, а й компетентно втілювати їх в життя, неухильно зростає. Така кваліфікована і ефективна оцінка службової діяльності співробітників правоохоронних органів проводиться шляхом їх атестації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності атестації, порядок її проведення неодноразово була предметом дослідження вітчизняних науковців. Серед них Л. А. Будник, П.О. Комірчий, В.Я. Малиновський, С. Р. Романів, А. А. Стародубцев, А. В. Шаповалов та ін.

Разом з тим, на разі у науці адміністративного права немає єдності щодо мети, функцій та завдань атестації працівників правоохоронних органів. Крім того, в умовах реформування правоохоронної системи, а також з огляду створення таких нових вітчизняних правозастосовчій практиці органів, як Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ), Національне антикоруп-

ційне бюро України (далі – НАБУ) та Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) виникає необхідність висвітлення проблем правового забезпечення атестації службових осіб цих органів.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є визначення поняття атестації службових осіб правоохоронних органів України та практики застосування положень чинного законодавства щодо її проведення.

Виклад основного матеріалу. Атестація службовців є правовим засобом розширення демократичних засад у кадровій політиці та в управлінні державною службою, засобом забезпечення формування й реалізації цілеспрямованої та передбачуваної кадрової політики у сфері державної служби.

У системі державної служби інститут атестації є складовою інституту проходження державної служби. При цьому атестацію державних службовців слід розглядати як систему, що відповідно до системного підходу має такі складові: цілі атестації; завдання та функції атестації; структура складових системи атестації та її процедур; зв'язок чи комунікації з іншими складовими системи державної служби; елементи системи атестації державних службовців; управління атестацією державних службовців; історія становлення та розвитку.

Загальною метою атестації державного службовця є сприяння підвищенню результативності та ефективності діяльності органів державної влади, інших органів, на які поширюється дія Закону України «Про державну службу», шляхом добору, розстановки та просування по службі професійно підготовлених, кваліфікованих і досвідчених фахівців. Тим самим атестація державних службовців безпосередньо пов'язана

на із забезпеченням результативності надання державних послуг особі, громадянину, юридичним і фізичним особам, що може оцінюватися економічними та соціальними критеріями.

З погляду завдань і функцій атестацію доцільно розглядати у широкому та вузькому розумінні.

Атестація в широкому розумінні є одним із чинників проведення державної кадрової політики у сфері державної служби. Її основні функції та завдання:

- дотримання на практиці принципів державної служби;
- забезпечення законності в системі функціонування державної служби;
- формування професійного кадрового персоналу державних органів;
- виявлення потенційних можливостей державного службовця з метою підвищення його по службі;
- застосування до державного службовця заходів відповідальності та стимулювання;
- підвищення дисципліни та відповідальності;
- забезпечення реального функціонування механізму просування службовців у службовій ієрархії;
- підтримання стабільності державної служби;
- стимулювання підвищення кваліфікації та професіоналізму службовців;
- попередження й боротьба з правопорушеннями та корупцією в системі державної служби.

Атестація у вузькому розумінні провадиться з метою перевірки й оцінювання професійних, ділових і особистих якостей службовця, визначення його службово-посадової відповідності вимогам, висунутим до служби [1, с. 117]. Отже, у цьому розумінні основним завданням атестації є визначення відповідності службовця посаді, яку він обіймає.

Саме такий підхід до розуміння атестації закріплений у чинному законодавстві. Так, відповідно до Закону України «Про професійний розвиток працівників», атестація працівників – процедура оцінки професійного рівня працівників кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня [2].

У зазначеному законі відсутнє положення щодо сфери його застосування. Разом з тим, його п.1-1 вказує на те, що він поширює свою дію на відносини щодо атестування працівників будь-яких підприємств, установ, організацій

незалежно від форм власності та організаційно-правових форм діяльності, крім органів прокуратури.

У свою чергу поняття, завдання та порядок атестації прокурорів визначений Наказом Генерального прокурора України «Про затвердження Порядку проходження прокурорами атестації» від 03.10.2019 № 221. Відповідно до його положень атестація визначається як встановлена законодавством процедура надання оцінки професійній компетентності, професійній етиці та доброчесності прокурорів [3].

Атестація прокурорів Генеральної прокуратури України (включаючи прокурорів Головної військової прокуратури, прокурорів секретаріату Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів), регіональних, місцевих прокуратур та військових прокуратур проводиться відповідними кадровими комісіями.

Предметом атестації прокурорів є оцінка: 1) професійної компетентності прокурора (у тому числі загальних здібностей та навичок); 2) професійної етики та доброчесності прокурора.

Атестація прокурорів включає такі етапи:

1) складання іспиту у формі анонімного тестування з використанням комп'ютерної техніки з метою виявлення рівня знань та умінь у застосуванні закону, відповідності здійснювати повноваження прокурора;

2) складання іспиту у формі анонімного тестування на загальні здібності та навички з використанням комп'ютерної техніки;

3) проведення співбесіди з метою виявлення відповідності прокурора вимогам професійної компетентності, професійної етики та доброчесності. Для оцінки рівня володіння практичними вміннями та навичками прокурори виконують письмове практичне завдання [3].

Певні особливості характерні атестації поліцейських, яка проводиться на підставі вимог ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» з метою оцінки їхніх ділових, професійних, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри.

Атестування поліцейських проводиться:

1) при призначенні на вищу посаду, якщо заміщення цієї посади здійснюється без проведення конкурсу;

2) для вирішення питання про переміщення на нижчу посаду через службову невідповідність;

3) для вирішення питання про звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність;

4) для визначення відповідності займаній посаді.

Атестування проводиться атестаційними комісіями органів (закладів, установ) поліції, що створюються їх керівниками [4].

Зі змісту положень Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських, затвердженої Наказом МВС України від 17.11.2015 № 1465 рішення про відповідність поліцейського займаній посаді приймається після врахування: 1) повноти виконання функціональних обов'язків (посадових інструкцій); 2) показників службової діяльності; 3) рівня теоретичних знань та професійних якостей; 4) оцінювання з професійної і фізичної підготовки; 5) наявності заохочень; 6) наявності дисциплінарних стягнень; 7) результатів тестування; 8) результатів тестування на поліграфі (у разі проходження) [5].

На відміну від органів прокуратури та Національної поліції (далі – НП), питання про атестацію співробітників інших правоохоронних органів, зокрема НАБУ, ДБР та БЕБ наразі є недостатньо врегульованим. Нормативно-правові акти, які унормовують їх діяльність, не містять спеціальних норм, які передбачають проведення атестації. Разом з тим, приписи ст. 2 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [6], ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки» [7] поширюють на службовців, осіб начальницького складу та інших працівників зазначених правоохоронних органів, дію Закону України «Про державну службу» [8].

Зазначене, на нашу думку, дозволяє зробити висновок про те, що це у тому числі стосується вимог щодо атестації.

Такий висновок підтверджує зміст ст. 14-3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», де передбачено, що державні службовці можуть бути переведені у системі Державного бюро розслідувань за їхньою згодою без обов'язкового проведення конкурсу на іншу нижчу або рівнозначну вакантну або тимчасово вакантну посаду, за умови їх відповідності кваліфікаційним вимогам та критеріям професійної придатності для відповідної посади, у порядку, визначеному Законом України «Про державну службу» [9].

Водночас Закон України «Про державну службу» не оперує поняттям атестації державних службовців. Натомість ст. 44 передбачає,

що результати службової діяльності державних службовців щороку підлягають оцінюванню для визначення якості виконання поставлених завдань, а також з метою прийняття рішення щодо преміювання, планування їхньої кар'єри [8].

Оцінювання результатів службової діяльності проводиться на підставі показників результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов'язків державного службовця, а також дотримання ним правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції, виконання індивідуальної програми професійного розвитку, а також показників, визначених у контракті про проходження державної служби (у разі укладення).

Оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», здійснюється безпосереднім керівником державного службовця та керівником самостійного структурного підрозділу. Оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорії «А», здійснюється суб'єктом призначення.

Відповідно до п. п. 2, 3, 7, 9, 12, 13, Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, затвердженого Постановою КМУ від 23 серпня 2017 р. № 640 метою оцінювання є визначення якості виконання державним службовцем поставлених завдань, а також прийняття рішення щодо його преміювання, планування службової кар'єри, визначення потреби у професійному навчанні [10].

Оцінювання проводиться з дотриманням принципів об'єктивності, достовірності, доступності та прозорості, взаємодії та поваги до гідності державного службовця.

Оцінювання проводиться на підставі ключових показників, визначених з урахуванням посадових обов'язків державного службовця, а також дотримання ним загальних правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції.

Оцінювання передбачає наступні етапи: 1) визначення завдань і ключових показників; 2) визначення результатів виконання завдань; 3) затвердження висновку (крім випадків, коли жодне із визначених завдань не підлягає оцінюванню).

На відповідних етапах оцінювання можуть проводитися обговорення та співбесіди з учасниками оцінювання за фізичної присутності

учасників або дистанційно шляхом застосування технічних засобів.

Визначення завдань і ключових показників для державного службовця здійснюється з урахуванням його основних посадових обов'язків. Завдання і ключові показники повинні зосереджуватись на досягненні завдань, установлених для відповідного державного органу, та відображати кінцевий результат, на досягнення якого спрямована службова діяльність державного службовця, вимірюватися в кількісному та/або якісному вираженні. Завдання і ключові показники, визначені для державних службовців у державному органі, не можуть дублюватися, крім завдань і ключових показників, визначених для державних службовців, посадові обов'язки яких збігаються [10].

У контексті перелічених вище вимог важливе значення мають критерії оцінки якості та ефективності службової діяльності працівників зазначених правоохоронних органів.

Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 20 листопада 2020 року № 217-20 затверджено Методичні рекомендації щодо визначення завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», моніторингу їх виконання та перегляду, які пропонується застосовувати під час щорічного визначення та періодичного перегляду завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В».

Відповідно до п. 1 та 2 Методичних рекомендацій завдання і ключові показники рекомендується визначати індивідуально для кожного державного службовця. При цьому рекомендовано брати до уваги, що на відміну від завдань та посадових обов'язків, які на нього покладені та здійснюються ним постійно, виконання завдання має завершуватися досягненням конкретного результату, визначеної мети. Вимір ступеня виконання завдання (досягнення поставленої мети) рекомендується здійснювати за допомогою ключових показників.

Завдання і ключові показники державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», визначаються за формою згідно з додатком 7 до Порядку з урахуванням стратегічних документів державного та/або регіонального рівня, річного плану роботи державного органу, завдань, функцій та обов'яз-

ків, визначених у положенні про державний орган, положенні про відповідний структурний підрозділ, посадовій інструкції.

При визначенні завдань і ключових показників рекомендується дотримуватися такої послідовності дій:

аналіз стратегічних документів, зокрема, стратегії державного органу, плану пріоритетних дій (плану роботи) державного органу на рік, планів роботи з реалізації стратегічних документів державного, регіонального та місцевого рівнів;

виокремлення пріоритетних завдань для кожного структурного підрозділу та доведення змісту таких завдань до державних службовців у відповідних структурних підрозділах;

виокремлення керівником структурного підрозділу державного органу пріоритетних завдань для кожного державного службовця, який перебуває у його безпосередньому підпорядкуванні.

Завдання і ключові показники повинні відображати кінцевий результат, на досягнення якого спрямовано службову діяльність державних службовців, вимірюватися в кількісному та/або якісному вираженні [11].

В межах даного дослідження вважаємо за доцільне запропонувати типові завдання та ключові показники результативності, ефективності та якості службової діяльності детектива НАБУ, які оцінюються з метою вирішення питання про відповідність його займаній посаді.

Враховуючи службові обов'язки детектива НАБУ такими завданнями можуть бути наступні.

Завдання № 1. «Здійснення ефективного слідства у доручених для розслідування кримінальних провадженнях». Завдання вважатиметься виконаним на належному рівні (відповідно до показників результативності, ефективності та якості) за умови досягнення наступних результатів 1) вжито вичерпних заходів у формі організації і проведення слідчих (процесуальних) дій для забезпечення збору допустимих та належних доказів та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності з урахуванням вимог ст. ст. 91, 276, 283 КПК України, у кримінальних провадженнях, що розслідуються самостійно або у складі групи слідчих; 2) проведено необхідні слідчі (процесуальні) дії та прийняті законні рішення про закінчення досудового розслідування, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 283 КПК України у кримінальних провадженнях, що розслідуються самостійно

або у складі групи слідчих; 3) вжито вичерпних заходів у формі організації і проведення слідчих (процесуальних) дій для збору доказів, достатніх для прийняття прокурором рішення, передбаченого п. 2/3 ч. 2 ст. 283 КПК України у кримінальних провадженнях; 4) організовано і проведено слідчі (процесуальні) дії для забезпечення збору допустимих та належних доказів щодо обставин, визначених ст. 91 КПК України, у кримінальних провадженнях, що розслідуються самостійно / у складі групи слідчих або відповідно до ст. ст. 40, 41 КПК України; 5) вжито ефективні заходи для забезпечення відшкодування збитків завданих у наслідок злочину, а також можливої конфіскації та спеціальної конфіскації у кримінальних провадженнях, що розслідуються самостійно / у складі групи слідчих або відповідно до ст. ст. 40, 41 КПК України; 6) дотримано розумних строків досудового розслідування.

Завдання № 2 «Розгляд повідомлень про кримінальне правопорушення, звернень, інформаційних та інших запитів фізичних і юридичних осіб». Завдання вважатиметься виконаним на належному рівні (відповідно до показників результативності, ефективності та якості) за умови: 1) своєчасного та повного розгляду звернень (клопотань), службової кореспонденції; 2) своєчасного та повного виконання доручення керівника.

Завдання № 3 «Здійснення заходів на самостійне виявлення, викриття і припинення злочинів». Завдання вважатиметься виконаним на належному рівні (відповідно до показників результативності, ефективності та якості) за умови: 1) самостійного виявлення інформації, що може свідчити про підготовку до вчинення або вчинення злочину, її перевірки та початку на її підставі досудового розслідування або оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД); 2) залучення до співробітництва фізичних осіб, які надають допомогу в попередженні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності; 3) самостійного виявлення оперативно значимої інформацію, яка необхідна для здійснення завдань НАБУ; 4) здійснення моніторингу стану та розвитку оперативної обстановки на території забезпечення.

Завдання № 4 «Розвиток компетенції зі здійснення досудового розслідування та ОРД в частині володіння навичками кваліфікації та методиками досудового розслідування злочинів, підслідних НАБУ». Завдання вважатиметься

виконаним на належному рівні (відповідно до показників результативності, ефективності та якості) за умови: 1) розвитку компетенції зі здійснення досудового розслідування та ОРД в частині володіння навичками кваліфікації та методиками досудового розслідування злочинів, підслідних НАБУ, а саме привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання владою або службовим становищем (ст. 191 КПК України); 2) проходження навчання, самонавчання; застосування здобутих знань у повсякденній діяльності.

За результатами аналізу рівня виконаних детективом завдань його керівник виставляє оцінки на підставі наступних критеріїв згідно Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців:

– оцінка «1» або «2» може бути виставлена у випадку, якщо завдання виконано, але з порушенням строку виконання та/або із залученням до виконання завдання інших осіб (під час виконання роботи детектив потребував надання зразків документів, допомоги у виробленні алгоритму роботи, аналізі нормативно-правових актів, суттєвому коригуванні проектів документів, проявляв низьку самостійність, недостатність знань нормативно-правових актів, вимог до підготовки службових документів, потребував нагадувань і високої міри контролю з боку керівника тощо);

– оцінка «3» визначає, що завдання виконано своєчасно, результат якого повною мірою можна використати в роботі. Робота проводилась ефективно з дотриманням правил етичної поведінки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, чинне законодавство застосовує вузький підхід до визначення атестації як адміністративно-правової форми періодичної оцінки професійних та особистих якостей працівників, процесів та результатів його професійної службової діяльності.

Метою атестації є визначення відповідності працівника займаній ним посаді, виявлення можливості використання його для заміщення вищестоячих посад, а також з метою підвищення ефективності та результативності професійної службової діяльності.

Зазначена вище мета є спільною для атестації державних службовців, у тому числі у сфері правоохоронної діяльності.

Разом з тим, аналіз законодавства, яке регулює діяльність правоохоронних органів, свідчить про суттєві відмінності у визначенні

самого поняття атестації, а також у процедурі та суб'єктах її проведення.

Так, Закон України «Про національну поліцію» кадрову процедуру, спрямовану на оцінку ділових, професійних, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив службової кар'єри поліцейських використовує термін атестування. Наближеним до нього терміном «атестація» оперує також і Закон України «Про прокуратуру». Водночас, у законодавстві, яке регулює діяльність інших правоохоронних органів (НАБУ, БЕБ, ДБР) використовується термін «оцінювання результатів службової діяльності», що вимагає наукового дослідження співвідношення цих понять.

Позитивною вважаємо практику створення з метою атестації співробітників правоохоронних органів відповідних кадрових (атестаційних) комісій, які на разі передбачені для органів прокуратури та Національної поліції. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до законодавства, яке регулює порядок проведення атестації (результатів службової діяльності) співробітників НАБУ, БЕБ та ДБР, знявши цей обов'язок з безпосереднього керівника відповідного службовця.

Крім того, вважаємо за доцільне удосконалити та законодавчо закріпити процедуру атестування співробітників НАБУ, БЕБ та ДБР, яка повинна передбачати перевірку: 1) повноти виконання функціональних обов'язків (посадових інструкцій); 2) показників службової діяльності; 3) рівня теоретичних знань та професійних якостей; 4) оцінювання з професійної і фізичної підготовки; 5) наявності заохочень; 6) наявності дисциплінарних стягнень; 7) результатів тестування; 8) результатів тестування на поліграфі (у разі проходження).

Савчук Р.М. АТЕСТАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті характеризуються основні підходи, які існують у науці адміністративного права, щодо визначення поняття та змісту атестації державних службовців. Атестація державних службовців розглядається як система, що відповідно до системного підходу має такі складові: цілі; завдання та функції; структуру складових елементів та процедур; зв'язок з іншими складовими системи державної служби; історію становлення та розвитку.

У вузькому розумінні атестація розглядається як діяльність, спрямована на перевірку й оцінювання професійних, ділових і особистих якостей службовця, визначення його службово-посадової відповідності вимогам, висунутим до служби. У широкому розумінні ця процедура спрямована на вирішення значно більшого кола питань, у тому числі: формування професійного кадрового персоналу державних органів; підвищення дисципліни та відповідальності; стимулювання підвищення кваліфікації та професіоналізму службовців, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика. Навч. посіб. К.: Атіка, 2003. 160 с.
2. Про професійний розвиток працівників. Закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>
3. Про затвердження Порядку проходження прокурорами атестації. Наказ Генерального прокурора України від 3 жовтня 2019 р. № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0221900-19#Text>
4. Про Національну поліцію. Закон України 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17 листопада 2015 р. № 1465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text>
6. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
7. Про Бюро економічної безпеки. Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
8. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
9. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
10. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо визначення завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», моніторингу їх виконання та перегляду. Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 20 листопада 2020 р. № 217-20. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shchodo-viznachennya-zavdan-i-klyuchovih-pokaznikiv-rezultativnosti-efektivnosti-ta-yakosti-sluzhbovoyi-diyalnosti-derzhavnih-sluzhbovciv-yaki-zajm>

На основі чинного законодавства автор досліджує особливості атестації працівників таких правоохоронних органів, як прокуратура, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки та Державне бюро розслідувань в умовах реформування правоохоронної системи України.

Звертається увага на предмети, суб'єктах, підставах та етапах відповідної кадрової процедури.

Вивчення законодавства, яке регулює діяльність Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки та Державного бюро розслідувань, а також законодавства про державну службу дозволяє зробити висновок про відсутність уніфікованого підходу до порядку атестації працівників правоохоронних органів. Звертається увага на відмінності у визначенні понять, процедурі та суб'єктах проведення атестації.

З метою забезпечення об'єктивності, достовірності, доступності та прозорості, взаємодії та поваги до гідності державного службовця на прикладі детектива Національного антикорупційного бюро України пропонується алгоритм дій щодо оцінювання результатів його службової діяльності.

За результатами дослідження обґрунтовується необхідність внесення змін у чинне законодавство, яке регулює зміст атестаційних процедур для співробітників окремих правоохоронних органів України.

Ключові слова: атестація, правоохоронні органи, прокуратура, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки, Державне бюро розслідувань, державна служба

Savchuk R.M. ATTESTATION OF OFFICIALS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES: DEFINITION OF THE CONCEPT AND PRACTICE OF APPLICATION IN THE CONTEXT OF REFORMING THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE

The article reveals the problems of increasing the efficiency of work with personnel, objective assessment of the results of their work, professional and personal qualities of officials, the most rational and expedient arrangement of personnel. It is justified that in order to solve these targets, accordingly, a system of objective and comprehensive assessment of professionally significant qualities of employees is needed, which helps to implement the principle of professionalism in practice.

A qualified assessment of the professional and personal qualities of officials in the conditions of reforming law enforcement agencies has acquired special importance, since the need for personnel who are able not only to perceive the introduced reforms, but also competently implement them, is steadily growing. Such a qualified and effective assessment of the official performance of law enforcement officers is carried out through their attestation.

The author of the article characterizes the main approaches that exist in the science of administrative law regarding the definition of the concept and content of attestation of officials. Attestation of officials is considered as a system that according to the system approach, has the following components: targets; tasks and functions; structure of constituent elements and procedures; communication with other components of the public service system; history of formation and development.

In a narrow sense, attestation is considered as an activity aimed at checking and evaluating the professional, business and personal qualities of an officials, determining his official-position compliance with the requirements put forward for the service. In a broad sense, this procedure is aimed at solving a much larger range of issues, including: formation of professional personnel of state agencies; increasing discipline and responsibility; stimulation of improvement of qualifications and professionalism of officials, etc.

On the basis of current legislation, the author examines the peculiarities of the attestation of officials of such law enforcement agencies as the Prosecutor's Office, the National Police, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security and the State Bureau of Investigation in the context of reforming the law enforcement system of Ukraine.

Attention is drawn to the subject, grounds and stages of the relevant personnel procedure.

The study of the legislation that regulates the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security and the State Bureau of Investigation, as well as the legislation on the public service allows us to conclude that there is no unified approach to the certification procedure for law enforcement officers. Attention is drawn to the differences in the definition of concepts, the procedure and subjects of certification.

In order to ensure objectivity, credibility, accessibility and transparency, interaction and respect for the dignity of a civil servant, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, using the example of a detective, proposes an action algorithm for evaluating the results of his official activities.

Based on the results of the study, the need to make changes to the current legislation, which regulates the content of attestation procedures for officials of individual law enforcement agencies of Ukraine, is substantiated.

Key words: attestation, law enforcement agencies, prosecutor's office, National Police, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Bureau of Economic Security, State Bureau of Investigation, public service.

УДК 342:9+ 343.2
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних відносин у світі, глобальна цифровізація та розширення доступу до інформації завдяки глобальній мережі Інтернет обумовили нові виклики суспільству та кожній державі щодо захисту прав людини від негативних інформаційних впливів. Найбільш незахищеними від такого впливу виявилися діти. Їх психологічне та психофізичне здоров'я опинилось під загрозою в умовах несформованої повної правосвідомості та недостатнього розуміння, як захистити себе від негативної інформації, що має пропагандистський, аморальний характер, спонукає до правопорушень, незаконних абортів, виникнення жорстокої поведінки, ненависті тощо. У майбутньому наслідки такого негативного інформаційного впливу можуть бути непередбачуваними та руйнівними.

Особливо гостро постала проблема захисту психологічного та психофізичного здоров'я дітей від негативного інформаційного впливу для нашої держави внаслідок військової агресії російської федерації. Сьогодні у мережі Інтернет поширюється інформація жорстоких сцен, закликів до вбивства, втягування неповнолітніх через соціальні мережі до певних провокаційних дій, що порушують норми чинного законодавства. Наприклад, фотографувати військові об'єкти під виглядом ігор, розміщувати мітки на об'єктах інфраструктури, поширювати неправдиву інформацію тощо. Перед нашою державою виникло термінове завдання забезпечення несформованої психіки дітей від негативного інформаційного впливу, що поширюється через мережу Інтернет, соціальні мережі, комп'ютерні або віртуальні ігри. Тому питання дослідження правового регулювання захисту дітей від негативних інформаційних впливів набуває особливої актуальності та потребує подальшого доктринального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання протидії негативним інформаційним впливам на суспільство взагалі та особистість безпосередньо, неодно-

разово було предметом розгляду юристів-науковців. Серед зазначених праць заслуговують на увагу роботи І. Арістової, О. Баранова, І. Боднар, О. Данильян, О. Дзьобань, А. Кузьменко, А. Марущака, В. Остроухова, В. Пилипчука, Н. Савінової, О. Юдіна та інших. Що стосується розгляду питання інформаційної безпеки дітей та заходів протидії інформаційного впливу, необхідно відзначити роботи О. Безрукової, О. Золотар, А. Нестеренко, О. Петрунько, О. Радзівської, О. Топчій, О. Яременко. У працях зазначених авторів розглядаються питання інформаційної безпеки дітей, методи та способи захисту від негативних інформаційних впливів, досліджено аспекти інституційного, правового, організаційного забезпечення. Аналіз праць зазначених науковців та узагальнення їх основних положень дозволив усвідомити необхідність ґрунтовного дослідження механізму правового регулювання (в тому числі в умовах воєнного стану) захисту дітей від негативних інформаційних впливів. У межах цієї статті вважаємо за можливе акцентувати увагу на першій стадії зазначеного механізму – правовому забезпеченні.

Мета статті. Мета статті – надання загальної характеристики правового забезпечення протидії негативного інформаційного впливу на дітей, його особливостей в умовах воєнного стану, а також вироблення пропозицій з метою вдосконалення чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Для захисту дітей від негативного інформаційного впливу, українське суспільство має протистояти загрозам інформаційного простору, а державна політика має бути спрямована, виходячи із забезпечення належного рівня правового регулювання на підтримку духовного та культурного розвитку дитини [1, с. 51].

На нашу думку, виникає потреба у формування системи правового забезпечення протидії негативному інформаційному впливу на дітей, невід'ємними складовими якої є підсистеми міжнародних та національних нормативно-правових актів, між якими має існувати прямий

та зворотній зв'язок. Системоутворюючим чинником зазначеної системи є мета, а саме належний рівень забезпечення інформаційної безпеки дитини та захист від шкідливого інформаційного середовища. На наше переконання, взаємодія між міжнародними та національними нормативно-правовими актами має сприяти усуненню їх розбіжностей та суперечностей.

У роботі визначено склад зазначених підсистем нормативно-правових актів, а також здійснено їх аналіз з огляду на існування необхідних правових засобів задля захисту дітей від негативних інформаційних впливів.

Що стосується міжнародних нормативно-правових актів, то у роботі зосереджено увагу на основних із них: Декларація прав дитини [2], Конвенція ООН про права дитини [3], Стратегія з прав дитини (2022-2027) «Права дітей в дії: від стабільної реалізації до спільного новаторства» [4]. Стосовно національних нормативно-правових актів, у роботі визначені наступні: Конституція України [5], закони України «Про охорону дитинства» [6], «Про інформацію» [7], «Про основи національної безпеки» [8], «Про захист суспільної моралі» [9], «Про захист персональних даних» [10], «Про рекламу» [11], Концепція державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації конвенції ООН про права дитини на період до 2021 р» [12].

Передусім, виникає потреба у аналізі Конвенції ООН про права дитини, відповідно до ст. 17 якої «... держава забезпечує доступ дитини до інформації і матеріалів з різних джерел, особливо з джерел, які сприяють належному розвитку дитини. Наприклад: телебачення, радіо, газети, дитяча література, інформація рідною мовою, а також інформація і матеріали з міжнародних джерел. Держава забезпечує належний захист дитини від тих матеріалів та інформації, що завдають шкоду її благополуччю.» [3]. Вважаємо вельми важливим, що Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» [4], виходячи як з актуальності вирішення питання про забезпечення прав дитини, так і необхідності адаптації національного законодавства до міжнародного. На нашу думку, норми Концепції та їх дотримання мають викликати постійний науковий та практичний інтерес, оскільки ці норми визначають основні принципи забезпечення прав дитини щодо захисту від негативного інформаційного середовища. Проведені дослідження показали,

що вказані норми узгоджуються з положеннями ст. 17 Конвенції ООН про права дитини та Декларацією прав дитини. Так, Концепцією передбачено право на повний та «... всебічний доступ дитини до інформації і знань, необхідних для її розвитку з використанням досягнень сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, відсутність дискримінації в інформаційній сфері, захист від усіх видів насильства, у тому числі і психологічного, а також створення безпечного інформаційного простору для дітей, а саме: забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі; формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму у дітей в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій; внесення до освітніх програм для дітей віком від 7 до 14 років та програм підвищення кваліфікації вчителів з питань безпеки дітей в інформаційному просторі; впровадження системи соціально-педагогічної роботи з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі...» [4]. Виходячи із того, що Національний план дій був передбачений до 2021 року, вважаємо за вельми необхідне, розробку та прийняття оновленої Концепції, яка б враховувала сучасні нові інформаційні виклики та загрози дитині в інформаційному середовищі, передусім забезпечувала б ефективне функціонування механізму правового регулювання та захисту дітей від негативного впливу інформації з урахуванням правового режиму воєнного стану. На нашу думку, перед законотворцями та юристами-науковцями постає важливе завдання щодо якісної розробки зазначеного нормативно-правового акту.

Цілком зрозуміло, що в системі правового забезпечення національними правовими актами, які стосуються прав дитини на безпечне інформаційне середовище, важливе місце займає Конституція України [5]. Ст. 52 Основного Закону встановлює загальну норму про заборону насильства над дитиною та експлуатацію дитини в будь-яких проявах. Змістовне наповнення ст. 52 Конституції України дало нам розуміння, що поширення негативної інформації, яку отримує дитина, є одним із проявів насильства і визначається як протиправна дія стосовно дитини у формі негативного інформаційного впливу. Водночас, під час дослідження переконалися, що зазначені положення Конституції України цілком узгоджуються і з нормами Конвенції

ООН з прав дитини та положеннями Декларації прав дитини, що свідчить про взаємодію норм національного та міжнародного права з окреслених питань.

У роботі відстоюється позиція щодо необхідності визначення понятійного апарату вказаної проблеми. Порівняльно-правовий аналіз інших нормативно-правових актів вітчизняного законодавства засвідчив, що, наприклад, право дітей на отримання інформації та забезпечення доступу до інформації, а також на безпеку такої інформації визначено у положеннях законів України «Про охорону дитинства» [6] та «Про захист суспільної моралі» [9]. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» [6] визначено, що кожна дитина має право на отримання інформації, що відповідає її віку, що включає в себе право на пошук, одержання, використання, поширення та зберігання в будь якій формі, в тому числі і за допомогою ЗМІ, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. В ч. 2 ст. 9 вказаного Закону наголошено, що дитині повинно бути забезпечено «...доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю [6].

Варто також підкреслити, що ми також, як і А. Нестеренко, переконалися, що у вказаних нормативно-правових актах визначаються види інформації, що належить до негативної та завдає шкоди здоров'ю і розвитку дитини; врегульовано порядок класифікації інформаційної продукції; визначено державні органи та громадські об'єднання, уповноважені здійснювати нагляд і контроль за дотриманням такого законодавства; встановлено вимоги для експертів, які здійснюють проведення експертизи інформаційної продукції [14, с. 154].

Вважаємо, що необхідно у вітчизняному законодавстві визначити поняття «негативний інформаційний вплив». Нажаль на нормативному рівні це визначення відсутнє. На нашу думку, під час визначення цього поняття можна взяти за основу підхід О. Родзієвської. Під негативним інформаційним впливом дослідниця розуміє «...певну дію інформації або за допомогою інформації, з використанням спеціальних засобів і технологій, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, що загрожує інформаційній безпеці особи, суспільства, держави, становить небезпеку для

індивідуальної або суспільної свідомості, завдає шкоди фізичному чи психічному здоров'ю людини, або спонукає її до девіантної поведінки» [13, с. 197]. Тобто, під негативним інформаційним впливом на дитину треба розуміти певну взаємодію між суб'єктами, під час якої одна сторона (дитина) отримує певну негативну інформацію, а друга сторона таку інформацію поширює, усвідомлюючи негативні наслідки для першої сторони у вигляді завдання певної шкоди або спонукання для певних негативних дій.

Усвідомлюючи необхідність формування нормативно-правової бази з питань протидії негативних інформаційних впливів на дітей в умовах ведення воєнних дій на території України, було проаналізовано Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» від 28 грудня 2021 року № 685/2021 (далі – Стратегія) [15]. Даний нормативно-правовий акт визначає стратегічні цілі та завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки України в умовах посилення російської агресії, однією з яких є «забезпечення дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації» [15]. Безумовно, Стратегія є важливим документом в умовах воєнного стану. Такий висновок зумовлений тим, що Стратегія врегульовує порядок, методи та способи виявлення, фіксації, блокування та видалення з українського інформаційного простору негативної інформації, що може загрожувати життю, здоров'ю громадян України, в тому числі, містить пропаганду війни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, інформацію, яка загрожує державному суверенітету або закликає до насильницького повалення державного режиму.

Необхідно зауважити, що 23 лютого 2022 року (до початку воєнних дій в Україні) Радою Європи була прийнята Стратегія з прав дитини (2022-2027) «Права дітей в дії: від стабільної реалізації до спільного новаторства» [4]. Слід підкреслити, що у цій Стратегії вже враховано забезпечення прав дітей в умовах пандемії та інших небезпечних умовах. Важливим є положення Стратегії щодо шляхів забезпечення захисту дітей у мережі Інтернет, наприклад, від насильства, від зіткнення з порнографічними й іншими шкідливими матеріалами, кіберза-

лякування, розпалювання ненависті в мережі Інтернет і порушення права на недоторканість приватного життя, що включає в себе безпосередньо і захист від несприятливого інформаційного середовища. Вважаємо, що даний нормативний документ є дуже важливим елементом підсистеми правового забезпечення (міжнародна складова) протидії інформаційним негативним впливам на дитину і має бути орієнтиром для розробки відповідних норм українського законодавства.

Висновки. Враховуючи вищевикладене вважаємо, що мета статті досягнута.

1. Запропоновано правове регулювання протидії негативному інформаційному впливу розглядати у контексті механізму правового регулювання. Водночас акцентовано увагу на першочерговому дослідженні його першої стадії – відповідного правового забезпечення.

2. Запропоновано формування системи правового забезпечення протидії негативному інформаційному впливу, невід’ємними складовими якого постають підсистеми національного правового забезпечення та міжнародна підсистема правового забезпечення, між якими існують прямі та зворотні зв’язки. Визначено системоутворюючий чинник зазначеної системи. Встановлено склад кожної із підсистем та здійснено аналіз елементів цієї системи. Це дозволило з’ясувати загальні характеристики системи правового забезпечення протидії негативному інформаційному впливу на дітей.

3. Встановлено, що пріоритетність права дитини на захист від негативного впливу інформації закріплені як у міжнародному, так і національному законодавстві. Визначено особливості правового забезпечення реалізації права дитини на інформаційну безпеку в умовах сьогодення, коли війна та військові дії внесли свої корективи в інформаційне середовище. Наголошено, що необхідний постійний моніторинг стану адаптації норм національного законодавства до норм чинного міжнародного законодавства в умовах війни.

4. Визначено, що, незважаючи на наявність системи національного законодавства у сфері протидії негативному інформаційному впливу на дитину, яке узгоджується, в більшості, з нормами міжнародного законодавства, в Україні відсутній спеціальний закон, призначенням якого було б правове регулювання створення та охорони безпечного інформаційного середовища для дитини. Встановлено, що окремі положення мають бути присвячені саме протидії

негативному інформаційному впливу на дітей в умовах воєнного стану. З’ясовано, що такі норми існують в різних міжнародних та національних нормативно-правових актах, але потребують своєї систематизації. Запропоновано розробити закон, в якому будуть систематизовані норми щодо гарантованого захисту дітей від шкідливого інформаційного впливу. Пропонуємо цей закон розглядати як невід’ємну складову відповідної системи правового забезпечення. Акцентовано увагу, що цей захід має бути пріоритетним для законодавця. На нашу думку, у такому нормативно-правовому акті повинні бути закріплені повноваження визначених суб’єктів державної влади, на яких буде покладено обов’язок здійснювати комплекс дій щодо запобігання поширенню шкідливої для дітей інформації, виявлення та зупинення поширення, а також притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють таке поширення. Окрім цього, мають бути внесені зміни до адміністративного, інформаційного, цивільного та кримінального законодавства в частині правового регулювання протидії негативним інформаційним впливам на дітей, в тому числі і тих норм, що визначають порядок притягнення до відповідальності за вчинення діянь, що порушують права дитини у сфері інформаційної безпеки. Під час розробки такого нормативно-правового акту доцільна взаємодія науковців та законотворців, тобто, законодавцю потрібно враховувати доктринальні дослідження, які на науковому рівні містять обґрунтовані висновки щодо приведення діючого національного законодавства в узгодження з нормами міжнародного законодавства.

Подальший напрямок наукового дослідження, на нашу думку, має бути пов’язаний із дослідженням інших стадій механізму правового регулювання протидії таким інформаційним впливам на дітей в умовах воєнного та післявоєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 850. С. 49-53.
2. Декларація прав дитини від 12 листопада 1959 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU59001D>
3. Про права дитини : Конвенція ООН від 20 листопада 1989 року. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. COUNCIL OF EUROPE STRATEGY FOR THE RIGHTS OF THE CHILD (2022-2027): «Children’s Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation»

від 23.02.2022 р. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectId=0900001680a5a064

5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

7. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

9. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 року. № 1296-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

10. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

11. Про рекламу: Закон України від 03 березня 1996 р. № 270/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>

12. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#n10>

13. Радзівська О. Г. Проблеми негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 42. С. 197-200.

14. Нестеренко А. О. Окремі аспекти забезпечення прав дитини у інформаційному середовищі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 3(27). С. 153-157.

15. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>

Тихий О.С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню першої стадії механізму правового регулювання – правовому забезпеченню протидії негативним інформаційним впливам на дітей та захисту від шкідливої інформації. Визначено систему правового забезпечення, невід’ємними складовими якої є підсистеми міжнародних та національних нормативно-правових актів з питань безпеки інформаційного середовища дитини та здійснення захисту від впливу негативної інформації на дитину, між якими існує прямий та зворотній зв’язок. Встановлено системоутворюючий чинник цієї системи. Визначено елементний склад зазначених підсистем, а також здійснено їх змістовний аналіз.

Запропоновано формування системи правового забезпечення протидії негативному інформаційному впливу. Визначено, що невід’ємними складовими вказаної системи є підсистема національного правового забезпечення та міжнародна підсистема правового забезпечення, що мають між собою прямий та зворотній зв’язок. Надано загальну характеристику правового забезпечення а також визначено його особливості в умовах воєнного стану. Визначено особливості правового забезпечення реалізації права дитини на інформаційну безпеку в умовах сьогодення, коли війна та військові дії внесли свої корективи в інформаційне середовище. Наголошено, про необхідність постійного моніторингу стану адаптації норм національного законодавства до норм чинного міжнародного законодавства в умовах війни.

Запропоновано, з метою приведення у відповідність норм національного законодавства з міжнародним, для гарантування інформаційної безпеки дитини в умовах воєнного стану прийняти спеціальний закон, в якому норми національного законодавства будуть узгоджені з міжнародними. Зроблено висновок про можливість проведення подальшого дослідження у напрямку що буде пов’язаний із дослідженням інших стадій механізму правового регулювання протидії негативним інформаційним впливам на дітей в умовах воєнного та післявоєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, дитина, захист, інформація, інформаційна безпека, національне законодавство, норми права, міжнародне законодавство, негативний вплив, правове регулювання, правове забезпечення.

Tykhyi O.S. LEGAL REGULATION OF COUNTERACTING OF THE NEGATIVE INFORMATION INFLUENCES ON CHILDREN IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the first stage of the mechanism of legal regulation – legal support for counteracting negative information influences on children and protection from harmful information. It is proposed to consider legal regulation of counteraction to negative information influence in the context of the mechanism of legal regulation. At the same time, attention is focused on the primary study of its first stage – the relevant legal support. The system of legal support is determined, the integral components of which are subsystems of international and national normative legal acts on the safety of the child’s information environment and the implementation of protection against the impact of negative information on the child, between which there is a direct and feedback relationship. The system-forming factor of this system is established. The elemental composition of these subsystems is determined, and their substantive analysis is carried out. The general characteristics of legal support are given and

its features in martial law are determined.

It was established that the development of digital technologies and the Internet, as well as the full-scale invasion of Russian troops on the territory of Ukraine, exacerbated the problem of the safety of the child's information environment and its protection from negative influence on the child. It is noted that negative information influence on a child should be understood as a certain interaction between subjects, during which one party (child) receives negative information, and the other party disseminates such information. The formation of a system of legal support for counteracting negative information influence is proposed. It is determined that the integral components of this system are the subsystem of national legal support and the international subsystem of legal support, which have a direct and feedback relationship with each other. The general characteristics of legal support are given and its features in martial law are determined. The features of legal support for the realization of the child's right to information security in today's conditions, when war and hostilities have made their adjustments to the information environment, are determined. The necessity of constant monitoring of the state of adaptation of the norms of national legislation to the norms of the current international legislation in the conditions of war was emphasized.

It is proposed, in order to bring the norms of national legislation in line with international law, to guarantee the information security of the child under martial law to adopt a special law in which the norms of national legislation will be harmonized with international ones. It is concluded that it is possible to conduct further research in the direction that will be associated with the study of other stages of the mechanism of legal regulation of combating negative information influences on children in wartime and post-war conditions.

Key words: martial law, child, protection, information, information security, information environment, negative influence, national legislation, legal norms, international legislation, negative impact, legal regulation, legal support.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС**Лисько Т.Д.,***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
Національного авіаційного університету***Шарко А.М.,***здобувач вищої освіти третього року навчання
юридичного факультету
Національного авіаційного університету*

УДК 343.211 (477)

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.10

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
ЗА ХВОРОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема звільнення засуджених від відбування покарання у зв'язку з тяжким захворюванням обговорюється в юридичній науці, правознавчій та професійній спільноті досить тривалий час. Як свідчать результати узагальнення практики застосування звільнення засуджених за хворобою, ця підстава не набула широкого застосування. Звернення до неї в середньому складає 35-40 випадків на рік [1].

Кримінально-правовий вплив не обмежується лише покаранням, у зв'язку зі зміною суспільних цінностей до суб'єкта кримінального правопорушення можуть бути застосовані інші заходи кримінально-правового впливу, до яких належить інститут звільнення від покарання у зв'язку із хворобою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нами були досліджені праці вчених у галузі теорії права, кримінального права, зокрема, питання звільнення від покарання за хворобою торкалися С.Я. Бурда, В.М. Бурдін, О.П. Горох, Н. Д. Дурманов, О. О. Дудоров, В.К. Дуюнов, В.К. Гришук, О. О. Жижиленко, С. Й. Зельдов, С. Г. Келіна, О. В. Крючкова, І. В. Красницький, В.О. Навроцький, К. В. Михайлов, О. С. Міхлін, В.П. Малков, О. О. Наумов, Є.О. Письменський, О. О. Світличний, С.Н. Сабанин, В. В. Скибицький, Ю. М. Ткачевський, І. Я. Фойницький, М. І. Хавронюк, С.Л. Шаренко.

Мета дослідження полягає у вивченні теоретичних, законодавчих та правозастосовних проблем, що стосуються інституту звільнення від покарання у зв'язку із хворобою, та у розробці теоретичних положень та практичних ре-

комендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Інститут кримінальної відповідальності є наріжним каменем кримінального права, оскільки саме з його допомогою реалізуються охоронні правові відносини, що виникають внаслідок скоєння кримінального правопорушення. Здійснення особою забороненого законом суспільно небезпечного діяння завдає істотної шкоди найбільш значущим соціальним інтересам. Одним з найважливіших завдань, що стоять перед державою, є захист зазначених інтересів від різноманітних кримінальних протиправних посягань. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом використання цілого комплексу заходів організаційного, правового, соціального, економічного та політичного характеру. Одним із найбільш ефективних та дієвих напрямків залишається на сьогодні застосування кримінально-правових методів впливу. Основним способом їх реалізації є притягнення винного до кримінальної відповідальності, яка є найсуворішим заходом для правового примусу особи, яка допустила порушення закону.

Національне законодавство (ст. 50 КК України) визначає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. У той же час дослідження кримінологічної характеристики засуджених, звільнених від відбування покарання за хворобою, показало, що останні, як правило, становлять

підвищену суспільну небезпеку. Серед них значну частку становлять особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини на тривалі терміни покарання у виді позбавлення волі. Тому, опинившись на волі та незважаючи на наявність у них тяжкої хвороби, частина осіб, звільнених на підставі ст. 84 КК України, вчиняють нові злочини, ігноруючи виявлені до них гуманізм та милосердя.

Інститут звільнення засудженого від відбування покарання обумовлений принципом гуманізму, відповідно до якого покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати на меті заподіяння фізичних осіб страждань чи приниження людської гідності. Показовою в цьому відношенні є норма, що передбачає звільнення від покарання у зв'язку з хворобою.

Правова регламентація даного інституту в кримінальному праві дозволяє звільнити від покарання за хворобою засуджених осіб незалежно від характеру та тяжкості вчинених ними кримінальних правопорушень, фактично відбутого ними строку покарання, ступеня їх виправлення, а також без урахування того, що у кримінально-виконавчій системі створено спеціальні лікувально-профілактичні установи для відбування покарання та лікування тяжко хворих засуджених до позбавлення волі.

Українські науковці, серед яких М. С. Пузирьов, М. І. Лисенко, зазначають, що принцип гуманізму повністю несумісний із ізоляцією засуджених – суперечливий характер виражається в тому, що людяне ставлення до особи злочинця складно поєднується із відокремлення його від суспільства; це відокремлення тягне за собою страждання засудженого, а страждання не тільки не входить до вихідних положень гуманізму, але й суперечить їм [2, с. 143]. Про гуманізм вчені міркують не тільки на рівні всього інституту звільнення від покарання, але і щодо окремих видів звільнення. Як зазначає Шмат М. С., питання звільнення від покарання за хворобою, з погляду реалізації принципу гуманізму та недопустимості спотворення мети покарання, посідає одне з провідних місць у системі звільнення від покарання та його відбування [3, с. 224].

Необхідність наявності в законі норм про звільнення від покарання через хворобу обумовлена прагненням держави з урахуванням усіх обставин та поведінки особи в період перебування у місцях позбавлення волі сприяти її одужанню (аби принаймні покращенню стану

здоров'я), що не завжди можливе в умовах ізоляції. У свою чергу, якщо особа, яка страждає на тяжку хворобу, скоїла кримінальне правопорушення (хвороба цьому не завадила), то вона не може розраховувати на дострокове звільнення від покарання у зв'язку з хворобою.

У зв'язку з проблемою рецидивної злочинності серед звільнених через хворобу осіб, інтерес представляє проблема співвідношення вимог, передбачених у чинній кримінально-правовій нормі, з реальною правовою дійсністю. На цій підставі виникає питання про доцільність застосування до осіб, звільнених від покарання за хворобою, умовного звільнення від відбування покарання з пред'явленням вимог до подальшої поведінки. А одним із завдань інституту звільнення від покарання є те, що він скорочує витрати на утримання засуджених. Не кожна особа, вчинивши кримінальне правопорушення, і не за будь-яких обставин має неодмінно підлягати покаранню. Самого факту державного осуду, самого ритуалу визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення може бути цілком достатнім для того, щоб особа надалі не вчиняла нових суспільно-небезпечних посягань.

Незважаючи на вищевикладене, у вітчизняній правозастосовній практиці позбавлення волі залишається найпоширенішим видом покарання, що створює проблему переповнення установ виконання покарань. Вважаємо, що звільнення засуджених від покарання за хворобою повинно отримати більш широке застосування.

Крім того, слід відзначити, що інститут звільнення від покарання за хворобою має суттєвий ешелон проблем, що пов'язані з його юридичною природою, адже законодавець об'єднав в одному кримінально-правовому інституті раніше чинні норми кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства, надавши цим даному інституту самостійний правовий характер. У зв'язку з цим теоретичний та науковий інтерес представляє питання про юридичну природу інституту звільнення від покарання за хворобою.

Чинний КК України закріпив роздільну регламентацію інституту неосудності і звільнення від покарання осіб, які захворіли на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення або в період відбування покарання, виділивши їх в самостійну норму (ч. 1 ст. 84 КК України). Здається, що подібна регламентація

цілком виправдана, тому що в іншому випадку мова йде про якісно різні правові категорії – про неосудного і осудного суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення. Ці категорії мають різний кримінально-правовий статус і вчинення ними суспільно небезпечного діяння тягне різні кримінально-правові наслідки. У першому випадку особа взагалі не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з тим, що не є суб'єктом кримінального правопорушення, в другому – особа вчинила кримінальне правопорушення у адекватному стані, але через настання психічного розладу, покарання йому замінюється примусовими заходами медичного характеру [4, с. 125].

Важливо, що суд передбачає дії засудженого в період відбування покарання, виконання ним медичних рад та режимних умов установи, підхід до лікування, а також враховує відомості про самого засудженого, такі як наявність у нього постійного місця проживання, родичів, які можуть і згодні здійснювати догляд за ним у разі його звільнення.

Найслабшим місцем у подібній можливості звільнення від відповідальності є суб'єктивність лікарського висновку про стан здоров'я, який може бути сфальсифікований, а підсудний навчений поведінці, що відповідає симптомам недуги. Відсутність зовнішніх ознак деяких захворювань також надає великі можливості тим, хто й так вже порушив закон, зробити це знову й уникнути відплати за реалізацію суспільно-небезпечних намірів. Проте необхідність періодичного підтвердження діагнозу та регулярного спостереження у лікаря, вимагатиме від симулянта додаткових зусиль та грошових витрат протягом тривалого часу.

Рішення про обмеження у вигляді обов'язку пройти курс лікування, як і інші обмеження, які стосуються заходів впливу, має прийматися тільки судом з метою забезпечення реальних гарантій захисту громадян, звільнених від відбування покарання, та їх прав. Зобов'язання проходити курс обов'язкового лікування для осіб, які відбули покарання і звільнених за хворобою, слід передбачити в кримінальному законі, оскільки тільки в такому випадку суд буде мати «нормативно правовий арсенал правових засобів впливу на засуджених», які не виконують цей обов'язок. Необхідно також погодитися з думкою Галай А.О. про те, що обмеження, які стосуються заходів поступового впливу, повинні застосовуватися тільки протягом термінів, встановлених для погашення суди-

мості [5, с. 6]. У зв'язку з чим ст. 84 КК України слід доповнити положенням наступного змісту: «Засуджені, звільнені від відбування покарання за ч. 2 ст. 84 КК України, повинні стати на облік в органах охорони здоров'я за місцем прибуття і пройти обов'язкове лікування. Форму і терміни такого лікування визначає орган охорони здоров'я».

Разом з тим, в особи може наступити не тільки тимчасовий психічний розлад, який закінчується повним одужанням, після якого особа, щодо якої проводилось примусове лікування, може знову брати участь в судовому процесі, але і хронічне захворювання психіки [6, с. 95]. Як відзначають фахівці, такі ситуації представляють для експертів складність, оскільки кваліфікація і з'ясування прогнозу хронічних психічних розладів можливі лише в процесі тривалого застосування примусових заходів медичного характеру та тільки в разі констатації хронічного перебігу психічного захворювання з незворотним дефектом особистості експерти дають висновок про неможливість такої особи відповідати у суді та в ході досудового слідства [7, с. 97]. Питання про продовження відбування покарання особами, які страждають хронічним психічним захворюванням, має вирішуватися неоднозначно, оскільки етіологія зазначених захворювань можлива з протіканням ремісій [8, с. 601]. Так, в судово-психіатричній практиці близько 50% обстежуваних осіб складають хворі на шизофренію, що свідчить про велике судово-психіатричне значення цього захворювання [9, с. 18].

У свою чергу, відсутність контролю за звільненим від покарання у зв'язку з іншою важкою хворобою з боку державних органів фактично призводить до того, що факт одужання зазначених осіб невідомий суду, який вправі прийняти остаточне рішення або про звільнення від відбування покарання (або його решти), або про залучення особи до відбування покарання.

Разом з тим, зробивши досліджуване звільнення умовним, суд зможе виправити допущену раніше помилку, призначивши більш суворе покарання в разі вчинення засудженим нового кримінального правопорушення. При цьому, як справедливо зазначав А.С. Михлин, умовний характер такого звільнення не торкнеться тих, хто буде дотримуватися закону, а та частина звільнених через хворобу, яка вчинить нові кримінальні правопорушення, повинна знати, що необхідно буде відбувати невідбуту частину покарання [10, с. 119].

Вищевикладені проблеми виникли в ході практичної діяльності і свідчать про те, що питання про звільнення від покарання у зв'язку з хворобою стоїть гостро, оскільки ці проблеми регулюються різними кодексами, які в деяких випадках суперечать один одному. Все це негативно позначається на дотриманні прав та свобод суб'єктів кримінального провадження при розгляді та вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою.

Висновки. Підводячи підсумок дослідження організаційних і правових проблем, пов'язаних з правовим регулюванням звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, необхідно звернути увагу на те, що сучасний стан інституту звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою в Україні не повною мірою відповідає вимогам сьогодення. Звільнення від відбування покарання відноситься до комплексного правового інституту, що включає норми кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого і конституційного права, які застосовуються на стадії виконання вироку суду до осіб, що реально відбувають покарання. Цей інститут спрямований на поліпшення становища засудженого та належить до заохочувальних засобів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, що стимулює правослухняну поведінку засуджених. Особливість кримінально-правового заохочення полягає у схвальній оцінці державою позитивної посткримінальної поведінки. Удосконалення кримінальної політики та її подальший рух шляхом гуманізації нерозривно пов'язані з системою мотивуючого на засуджених з метою їх правослухняного поведінки, тобто із заходами заохочення.

Лисько Т.Д., Шарко А.М. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу окремих проблемних питань інституту звільнення від покарання за хворобою за кримінальним правом України. Спираючись на аналіз юридичної літератури та кримінального законодавства, автори статті пропонують низку пропозицій щодо подальшого вдосконалення кримінального законодавства, що регламентує порядок звільнення особи від покарання за хворобою. Зроблено висновок, що цей інститут спрямований на поліпшення становища засудженого та належить до заохочувальних засобів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, що стимулює правослухняну поведінку засуджених. Особливість кримінально-правового заохочення полягає у схвальній оцінці державою позитивної посткримінальної поведінки. Оскільки державна реакція на суспільно небезпечне діяння в кримінальному законодавстві набуває форми покарання, перед останнім ставиться мета – відновити порушену незаконною дією соціальну справедливість. Це завдання передбачає відновлення порушених у результаті скоєння кримінального правопорушення прав і свобод людини. За підсумками виникають судові помилки, які обумовлені відсутністю в кримінальному законі точного вирішення питання щодо потреби обліку вищезазначених факторів при визволенні. Слід сказати, що всі зазначені питання та запропоновані рішення певною мірою є дискусійними, вони вимагають подальших опрацювань та обговорень у наукових, правозахисних, професійних колах. Вирішити їх шляхом будь-яких часткових змін у тій чи іншій галузі законодавства є досить складним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від покарання або від подальшого відбування покарання за хворобою. URL: <http://bz.ks.court.gov.ua/sud2102/16/5> (дата звернення – 20.10.2022)
2. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141-145.
3. Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 224-230.
4. Шаренко С. Л. Кримінально- процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків: «Право», 2002. 125 с.
5. Галай А. О. Звільнення засуджених від відбування покарання: сутність і зміст, основні проблеми виконання : навчальний посібник. Київ: КНТ, 2015. 70 с.
6. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 188 с.
7. Завязкіна Н. В. Клініко-психологічна діагностика в судовій експертології обмеженої осудності та дієздатності : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 567 с.
8. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: І. М. Перцев, Є. І. Світлична, О. А. Рубан та ін.; за ред проф. В. П. Черниха. Вінниця: Нова Книга, 2014. 824 с.
9. Кришталь В. Є. Психосоціалізація в комплексному лікуванні хворих на шизофренію : дис. ... канд. мед. наук : 14.01.16. Харківський національний медичний університет МОЗ України. ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України. Харків, 2019.168 с.
10. Михлин А. С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания 1982. 152 с.

У наукові роботи проаналізовані різні думки науковців та практиків з приводу підстав звільнення від покарання за хворобою. У зв'язку з цим виникають помилки на практиці застосування кримінального закону, які зумовлені відсутністю в кримінальному законі точного визначення підстав та умов звільнення від покарання за хворобою.

Ключові слова: покарання; звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування.

Lysko T.D., Sharko A.M. PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF RELEASE OF PERSONS FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS

The article is devoted to the problems of the institution of exemption from punishment due to illness. Based on the analysis of legal literature and criminal legislation, the article contains a number of proposals for further improvement of criminal and criminal procedural legislation on this issue. To date, there are quite serious disagreements in ways to solve it: lack of a comprehensive approach; the operation of outdated and contradictory norms in this area, the presence of gaps in the legislation, etc. This institute is aimed at improving the situation of the convict and belongs to the incentive means of a criminal-legal and criminal-executive nature, which stimulates the law-abiding behavior of the convicts. The peculiarity of criminal law encouragement is the state's favorable assessment of positive post-criminal behavior. Since the state response to a socially dangerous act takes the form of a punishment in criminal legislation, the goal of the latter is to restore social justice violated by an illegal act. This task involves the restoration of human rights and freedoms violated as a result of the commission of a crime, the restoration of the rights and freedoms of a person violated as a result of the commission of a crime. This is the task of restoring human rights and freedoms violated as a result of a criminal offense. As a result, judicial errors were caused, which are due to the lack of a precise solution in the criminal legislation regarding the need to account for the above-mentioned factors at the time of release. It should be said that all the mentioned issues and proposed solutions are to some extent debatable, they require further elaboration and discussion in scientific, human rights, and professional circles. It is quite difficult to solve them through any partial changes in one or another area of legislation. A scientifically based comprehensive approach is necessary, which will allow to obtain a result acceptable to the legislator, practitioners, human rights defenders, a result that will be accepted by the international human rights community, mass media, victims of crimes and other citizens of our country. Different opinions of law enforcers can be seen, some believe that there is only one reason for exemption from serving a sentence due to illness – the presence of a serious illness, and therefore do not take into account other criminal-legal and criminal-executive aspects of exemption. Others believe that the detection of a serious illness is not enough for release, it is necessary to take into account the gravity of the offense committed, the sentence imposed and served, the actions of the convicted person during the period of serving the sanction, the presence of outstanding convictions at the time of release, etc. As a result, there are judicial errors caused by the lack of a precise solution in the criminal law regarding the need to account for the above-mentioned factors at the time of release.

Key words: punishment; exemption from punishment; crimes; mental disorder; deprivation or restriction of rights and freedoms.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Корнєв О.В.,

аспірант

Національного наукового центру

«Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса»

Євтушок В.А.,

старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки

Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.11

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СПОСОБІВ І СЛІДІВ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

Вступ. Порухення недоторканності житла в Україні є поширеним видом кримінального правопорушення. Але методика його розслідування досі не створена, що не дає можливості застосовувати науково обґрунтовані рекомендації безпосередньо в практичній діяльності. Інформаційною основою відповідної методики має стати криміналістична характеристика даного виду кримінального правопорушення, яка насамперед формується на підставі аналізу слідчої та судової практики. У цій характеристиці найбільш вагомими елементами є типові способи та сліди кримінального правопорушення.

Спосіб кримінального правопорушення досліджують насамперед такі науки, як кримінальне право та криміналістика. Але зміст досліджень значно відрізняється, зважаючи на завдання відповідних наук. У кримінально-правовій науці загальноновизнаним є розуміння способу вчинення злочину як факультативної ознаки його складу, яка підлягає врахуванню лише у разі прямої вказівки на нього у статті (частині статті) КК України [1, с. 14]. Водночас у криміналістичній характеристиці спосіб злочину має набагато суттєвіше значення. Як слушно підкреслено: «Ключове місце в системі криміналістичних знань про злочин певного виду займає характеристика способів вчинення цих злочинів. Для того, щоб ефективно розслідувати злочини, треба знати, як вони вчиняються» [2, с. 220]. Окрім того, як вказує О.В. Ткач: «Спосіб вчинення злочину, який відбивається у слідах-наслідках, що залишаються після його вчинення, є важливим джерелом відомостей про злочинну поведінку» [3, с. 319]. Таким чином, відомості про типові способи і сліди певного

виду кримінального правопорушення у криміналістичній методиці мають суттєве теоретичне (в аспекті побудови наукових рекомендацій) і практичне (як орієнтир для обрання засобів доказування) значення. Тому визначення змісту та систематизація цих елементів криміналістичної характеристики порушення недоторканності житла є важливим науковим завданням.

Вітчизняні науковці досліджували способи і наслідки порушення недоторканності житла лише як елементи кримінально-правової характеристики цього кримінального правопорушення (П.І. Салій [4], І. Присяжнюк [5] та ін.). Разом з цим криміналістичні аспекти цієї проблематики фрагментарно відображено лише у статті М.М. Стебелевої [6], а отже, ним приділено недостатню увагу.

Тож метою даної статті є типізація і класифікація способів і слідів порушення недоторканності житла, а завданнями – встановлення й узагальнення найбільш поширених у практиці прийомів і операцій, що застосовуються правопорушниками, а також визначення і систематизація матеріальних та ідеальних слідів-відображень, що характерні для даного виду кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичне значення даних про спосіб кримінального правопорушення «Порушення недоторканності житла» є значно більшим, ніж кримінально-правове. Пояснюється це тим, що в кримінально-правовій характеристиці спосіб розглядається лише як факультативна складова об'єктивної сторони цього делікту [4, с. 85]. Водночас у криміналістичній характеристиці типові способи встановлюються обов'язково.

Без цього неможливо побудувати відповідну інформаційну модель кримінального правопорушення досліджуваного виду.

У криміналістичному сенсі головна мета дослідження способу кримінального правопорушення полягає у визначенні тих його складових, які безпосередньо впливають на збирання доказової інформації в практичній діяльності органів досудового розслідування. Такими складовими насамперед є прийоми та операції, які виконують правопорушники на різних етапах злочинної діяльності, та внаслідок яких виникають матеріальні й ідеальні сліди кримінального правопорушення.

Формуючи криміналістичну характеристику порушення недоторканності житла, варто враховувати, що в її змісті розглядаються типові ознаки певних способів, а не способи конкретних кримінальних правопорушень.

І.В. Сорока слушно зауважує: «Не можуть дві абсолютно різні особи вчинити один і той же злочин за однаковою схемою. Так, спосіб вчинення злочину взагалі може бути схожий, але в деталях неодмінно будуть певні розбіжності» [7, с. 237]. Тому в науковому продукті, яким є окрема криміналістична методика, неможливо врахувати всі деталі кожного способу, яким вчиняють відповідні правопорушення. Треба виділити лише найголовніші спільні риси і на цій підставі визначити типові елементи, які об'єднують схожі способи. У свою чергу відмінні деталі не враховуються, оскільки їх варіативність не дозволяє це зробити.

У цілому ми погоджуємось із А.Л. Дудніковим, що спосіб злочину являє собою комплекс об'єктивно та суб'єктивно детермінованих дій (або бездіяльності), який може включати підготовку, вчинення і приховування злочину, які сприяють досягненню суспільно небезпечних наслідків злочину [8]. Але стосовно до способу порушення недоторканності житла слід відзначити, що для нього в цілому не є притаманними етапи підготовки та приховування. Отже, спосіб вчинення кримінального правопорушення «Порушення недоторканності житла» насамперед є сукупністю рухів і прийомів, які застосовує правопорушник під час вчинення кримінального правопорушення, сполучених із вибірко-вим використанням певних знарядь і засобів. Дії, що спрямовані на підготовку та приховування даного кримінального правопорушення, на нашу думку, слід розглядати не у комплексі із безпосереднім вчиненням, а окремо. Це пояснюється тим, що такі способи не є невід'єм-

ною частиною злочинного задуму. Вони, якщо і мають місце, то виконуються спонтанно, що не дозволяє встановити закономірні зв'язки між підготовкою, безпосереднім вчиненням і приховуванням порушення недоторканності житла.

У криміналістичній характеристиці порушення недоторканності житла варто побудувати інформативну систему (класифікацію) стосовно типових прийомів і операцій, які застосовуються правопорушниками. Найпершим критерієм такої класифікації є наявність або відсутність всіх етапів злочинної діяльності (підготовка, безпосереднє вчинення та приховування кримінального правопорушення).

Стосовно порушення недоторканності житла констатуємо, що, за нашими даними, етапи підготовки та приховування даного виду кримінального правопорушення у більшості випадків відсутні. Тобто найбільш типовими є одноструктурні способи, які полягають тільки у безпосередньому вчиненні делікту. Але приблизно у 15 % випадків також мала місце підготовка до вчинення досліджуваного виду кримінального правопорушення. При цьому способи, які обирались правопорушниками на підготовчому етапі не характеризуються складністю та не вимагали особливих навичок. До їх числа відносяться: 1) обрання місця вчинення кримінального правопорушення, тобто житла чи іншого володіння, та зручного часу проникнення до нього; 2) підшукування співучасників і підбурювання їх до вчинення кримінального правопорушення; 3) обрання знарядь і засобів, які планується використати (виготовлення копій ключів, зміна замків на вхідних дверях, підшукування засобів злому, маскуваність зовнішності тощо).

У свою чергу, типові прийоми й операції, що входять до способу безпосереднього вчинення порушення недоторканності житла, на нашу думку, доцільно поділити на такі групи: 1) прийоми й операції з проникнення до житла; 2) прийоми й операції здійснення незаконних дій у житлі; 3) прийоми й операції незаконного виселення з житла; 4) прийоми й операції інших форм порушення недоторканності житла та супутніх кримінальних правопорушень.

До першої групи відносимо такі типові прийоми й операції: 1) проникнення до житла чи іншого володіння особи шляхом вільного доступу; 2) проникнення до житла чи іншого володіння особи зі зломом з використанням фізичної сили та/або технічних засобів; 3) застосування фізичного або психічного насильства щодо осіб, які займають відповідне житло.

Друга група включає прийоми й операції незаконного обшуку чи огляду в житлі: 1) примусове обстеження житла чи іншого володіння фізичною особою (особами), яка не є працівником правоохоронного органу; 2) проведення незаконного обшуку або огляду в житлі чи іншому володінні службовою особою правоохоронного органу без належних юридичних (процесуальних) підстав.

Третю групу складають прийоми й операції незаконного виселення з житла: 1) обмеження доступу до житла без застосування примусу; 2) виселення з житла із застосуванням психічного впливу; 3) виселення з житла із застосуванням фізичного впливу.

До четвертої групи відносимо: 1) способи вчинення інших форм порушення недоторканності житла (незаконне вселення до чужого житла чи інше його використання, а також протиправна відмова залишити його); 2) прийоми й операції вчинення насильницьких дій у житлі щодо потерпілих осіб (супутні діяння які не охоплюються складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, але мають криміналістичне значення, оскільки значно впливають на сліди та інші елементи криміналістичної характеристики).

Стосовно найбільш поширених прийомів та операцій, які застосовуються при безпосередньому вчиненні порушення недоторканності житла, на підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики у кримінальному провадженні за ст. 162 КК України маємо змогу виділити наступні типові способи цього виду кримінального правопорушення.

Залежно від прийомів проникнення до житла чи іншого володіння особи, з урахуванням умов вчинення кримінального правопорушення (наявність чи відсутність очевидців), визначаємо чотири типові способи: 1) таємне проникнення до чужого житла чи іншого володіння з використанням прийомів і засобів злому; 2) відкрите проникнення до чужого житла чи іншого володіння із застосуванням фізичної сили, злому, психічного примусу, в тому числі статусу працівника правоохоронного органу; 3) таємне проникнення до чужого житла чи іншого володіння з використанням зручних умов вільного доступу до нього; 4) відкрите проникнення до чужого житла чи іншого володіння з використанням зручних умов вільного доступу до нього.

За обсягом виконаних правопорушеннями протиправних дій можна виділити чотири най-

більш поширених способу вчинення даного виду кримінального правопорушення: 1) тільки проникнення до чужого житла чи іншого володіння без вчинення інших протиправних дій; 2) проникнення до чужого житла чи іншого володіння, поєднане із діями щодо заволодіння чужим майном чи його пошкодженням; 3) проникнення до чужого житла чи іншого володіння, поєднане із насильницькими діями щодо власника чи інших осіб, які знаходяться у житлі, що стало предметом посягання; 4) проникнення до чужого житла чи іншого володіння з наступним незаконним проведенням у ньому огляду або обшуку.

Залежно від кількості правопорушників можна виділити два типових способу порушення недоторканності житла – вчинення кримінального правопорушення однією особою або групою осіб.

За критерієм тривалості протиправної поведінки варто розрізняти три типових різновиди способів порушення недоторканності житла: 1) кримінальне правопорушення вчинено одноразово та продовжуване нетривалий період; 2) таємне порушення недоторканності житла, що продовжується тривалий період; 3) незаконне вселення до чужого житла.

Етап приховування порушення недоторканності житла, як вище нами зазначалось, має місце нечасто. За його наявності найбільш поширеними діями, спрямованими на приховування факту або слідів вчинення кримінального правопорушення, є: 1) умовляння або залякування потерпілих з метою недопущення їхнього звернення до правоохоронного органу із заявою про вчинення кримінального правопорушення; 2) знищення слідів на місці кримінального правопорушення; 3) зникнення та переховування правопорушника від правоохоронних органів. Також варто відзначити, що порушення недоторканності житла в деяких випадках само по собі може виступати способом приховування іншого, більш тяжкого, кримінального правопорушення.

Як підкреслює Є.М. Рожик: «Спосіб злочину відіграє визначальну роль у формуванні інформації про події злочину і особу, що вчинила його. Тому пізнання способу вчинення злочину можна розглядати як метод практичної діяльності, як один із шляхів встановлення істини у конкретній справі, розслідування якого може, зокрема, йти від встановлення способу вчинення злочину до його розкриття. Принципова можливість для цього створюється завдяки

тому, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому властиві наслідки. Досліджуючи такі наслідки, слідчий на стадії виявлення і розслідування злочину може побудувати уявну модель того, що сталося, висунути версію про спосіб, що застосовувався, а подекуди й версію про особу злочинця» [9, с. 206]. Інакше кажучи, у правозастосовній практиці встановлення способу кримінального правопорушення здійснюється шляхом дослідження залишених слідів. Тому в криміналістичній характеристиці як абстрактній інформаційній моделі відповідного кримінального правопорушення способи та сліди складають єдиний її компонент.

Сліди злочину в науковій літературі розглядаються у вузькому та широкому значенні. Сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відбивають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів, тобто сліди-копії, які можуть бути об'ємними або площинними. Сліди в широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, спричинені подією злочину [10, с. 184]. У зв'язку з цим варто підкреслити, що до криміналістичної характеристики певного виду злочину завжди включають відомості про типові матеріальні сліди, але набагато рідше до неї відносять сліди ідеальні. Це пов'язано з тим, що побудова криміналістичної характеристики як інформаційної моделі з відображенням кореляційних зв'язків між її елементами не потребує розгляду ідеальних слідів. Водночас, коли розробляють криміналістичну характеристику лише в описовій формі, такі сліди є доречним доповненням даної моделі. У зв'язку з цим щодо порушення недоторканності житла зауважимо, що визначення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики даного виду кримінального правопорушення не уявляється нагальним завданням, насамперед, з тієї причини, що в процесі розслідування у більшості випадків не виникають ситуації гострої інформаційної недостатності відомостей про особу правопорушника. Тому цілком можна обмежитись описовою моделлю криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення. Така модель видається достатньою і вона, як і в інших окремих методиках розслідування, вміщує дані про типові сліди кримінального правопорушення. Знання цих відомостей, за влучним зауваженням О.В. Пчеліної, дозволяє особі, котра провадить досудове розслідування, вірно зорганізувати процес розслідування, зокрема збір доказів у кримінальному

провадженні, за умов інформаційної недостатності [11, с. 346].

На нашу думку, сліди порушення недоторканності житла доцільно поділити на кілька груп: 1) сліди на місці події; 2) сліди на підозрюваному та на потерпілому (в окремих випадках); 3) сліди-документи; 4) сліди-предмети та цифрові сліди; 5) сліди в пам'яті очевидців події.

Типовими слідами на місці події є сліди рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злочину, окремі предмети, що залишив підозрюваний, біологічні речовини людини або невидимі контактні сліди біологічного походження, відеозаписи на камерах зовнішнього спостереження.

Максимальна кількість матеріальних слідів знаходиться в самому приміщенні або на шляхах підходу до нього: на воротах, хвіртках, входних дверях, вікнах, підлозі, у дворі, на вулиці навколо відповідного житлового приміщення. Якщо, крім порушення недоторканності житла, було вчинено й інше кримінальне правопорушення, наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство і т.п., в обстановці додатково присутніми будуть елементи, притаманні останньому.

В окремих випадках, коли порушення недоторканності житла пов'язано із фізичним контактом між підозрюваним та іншими особами, наприклад, з бійкою, можуть залишатись сліди та одязі та тілі учасників такого контакту.

Сліди-документи переважно утворюються у зв'язку з незаконним вселенням або виселенням із житла, проведенням в ньому обшуку або огляду. Іноді правопорушники створюють справжні або підроблені документи щодо певних правочинів або юридичних дій у житлі, а в окремих випадках заволодівають документами власників житла та використовують їх у механізмі кримінального правопорушення. У більшості випадків такі дії мають самостійну кримінально-правову кваліфікацію.

Як сліди-предмети ми розглядаємо знаряддя та засоби, що застосовувались правопорушником для проникнення до житла чи іншого володіння особи. Найчастіше це підручні засоби загального господарського призначення (сокира, молоток, металева труба, лом, ніж, лопата тощо). Застосування складних злочинних інструментів для цього виду кримінального правопорушення не є типовим явищем. Як виключення з цього правила є лише приклади, коли в ході розслідування крадіжок, що не були доведені до кінця, не вдалось доказати факт саме крадіжки й осіб

було притягнуто до відповідальності лише за порушення недоторканності житла. У таких випадках траплялось, що правопорушники використовували спеціально пристосовані інструменти злому входних дверей чи систем охорони автомобілів.

Цифрові сліди утворюються при використанні електронних засобів комунікації в різних додатках для обміну повідомленнями, у смартфонах, камерах відеоспостереження, відеореєстраторах та інших цифрових приладах фото- відеозйомки, де залишилось зображення обставин вчинення кримінального правопорушення чи осіб, які його вчинили. В окремих випадках постраждали від порушення недоторканності житла або очевидці події встигають зробити фото чи відеозапис самої події, втечу правопорушника і т.п. Такі записи можуть бути зроблені випадково, оскільки відповідні технічні засоби зараз застосовуються повсюдно.

Сліди пам'яті (ідеальні сліди) мають місце при наявності очевидців самої події кримінального правопорушення або обставин, які мали місце відразу після нього, наприклад, пов'язані із затриманням підозрюваного на місці.

Висновки. У слідчій практиці шляхом дослідження залишених слідів встановлюють спосіб вчинення кримінального правопорушення, тому відповідні елементи криміналістичної характеристики порушення недоторканності житла мають розглядатись у комплексі.

Проаналізувавши наукову літературу та практику розслідування порушення недоторканності житла можна стверджувати, що способи цього виду кримінального правопорушення переважно не містять етапів підготовки та приховування. Типові способи безпосереднього вчинення таких деліктів варто класифікувати залежно від прийомів проникнення до житла чи іншого володіння особи, обсягу вчинених протиправних дій, кількості правопорушників і тривалості протиправної поведінки. У свою

чергу типові сліди порушення недоторканності житла доцільно поділити на такі групи: сліди на місці події, сліди на людині, сліди-документи, сліди-предмети та цифрові сліди, сліди в пам'яті очевидців події.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубно Т. В. Спосіб вчинення злочину за кримінальним правом України: автореф. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 22 с.
2. Фещин, М. А. Спосіб вчинення кишенькових крадіжок як елемент криміналістичної характеристики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 219-222.
3. Ткач О. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. *Форум права*. 2015. № 1. С. 318-322.
4. Салій П. І. Об'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи. *Юридична наука*. 2013. № 10. С. 79-90.
5. Присяжнюк І. Особливості кваліфікації порушення недоторканності житла (стаття 162 Кримінального Кодексу України): огляд судової практики. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 5-14
6. Стебелева М. М. Структура і значення криміналістичної характеристики злочинного порушення недоторканності житла. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 217-221.
7. Сорока І. В. Спосіб вчинення, як елемент криміналістичної характеристики крадіжки чужого майна громадян, вчинених групами неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. Вип. 2. С. 236-238.
8. Дудніков А. Л. Криміналістичне поняття «спосіб злочину». *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 209-219.
9. Рожик Є. М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 6. Ч. 2. С. 200-207.
10. Коваленко В. В. Типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину як елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. №. 2 (31). С. 182-186.
11. Пчеліна О. В. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності. *Форум права*. 2017. Вип. 5. С. 342-348.

Корнєв О.В., Євтушок В.А. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СПОСОБІВ І СЛІДІВ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

У статті на підставі аналізу наукової літератури, узагальнення слідчої та судової практики визначено типові способи та сліди порушення недоторканності житла як елементи криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення. Відомості про типові способи і сліди певного виду кримінального правопорушення мають теоретичне (як основа для побудови наукових рекомендацій) і практичне (як орієнтир для обрання засобів доказування) значення. Тому визначення змісту та систематизація цих елементів криміналістичної характеристики порушення недоторканності житла є важливим науковим завданням. Для його вирішення авторами розроблено криміналістичну класифікацію способів порушення недоторканності житла, встановлено й узагальнено найбільш поширені у практиці прийоми і операції, що застосовуються правопорушниками, а також систематизовано типові сліди досліджуваного виду кримінального правопорушення. Автори дійшли до висновку, що типові способи та сліди порушення

недоторканності житла варто розглядати як єдиний елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, тому що у слідчій практиці спосіб встановлюють шляхом дослідження залишених слідів. Проаналізувавши наукову літературу та практику розслідування порушення недоторканності житла автори встановили, що способи цього виду кримінального правопорушення переважно не містять етапів підготовки та приховування. Типові способи безпосереднього вчинення таких деліктів варто класифікувати залежно від прийомів проникнення до житла чи іншого володіння особи, обсягу вчинених протиправних дій, кількості правопорушників і тривалості протиправної поведінки. У свою чергу типові сліди порушення недоторканності житла доцільно поділити на такі групи: сліди на місці події, сліди на підозрюваному та, іноді, на потерпілому, сліди-документи, сліди-предмети та цифрові сліди, сліди в пам'яті очевидців події.

Ключові слова: порушення недоторканності житла, криміналістична характеристика злочину, способи порушення недоторканності житла, сліди порушення недоторканності житла, криміналістична класифікація.

Kornev O.V., Yevtushok V.A. CRIMINALISTICS CLASSIFICATION OF TYPICAL METHODS AND TRACES OF VIOLATION OF THE INVIOABILITY OF HOUSING

Violation of the inviolability of housing (Article 162 of the Criminal Code of Ukraine) is a common type of criminal offense. However, the methodology of its investigation has not been established yet. It is a drawback in forensic science since investigators do not have scientifically justified recommendations for their implementation in practice. The information background of the relevant methodology should be the criminalistics characteristics of the given type of criminal offense, which is primarily based on the analysis of the investigative and judicial practice. The most significant points in this characteristic are typical methods and traces of a criminal offense.

The information about the typical methods and traces of a certain type of criminal offense has both theoretical (as a basis for developing scientific recommendations) and practical (as a guideline for choosing the means of proof) value. Therefore, the definition of the content and systematization of these elements of the criminalistics characteristics of violation of the inviolability of housing is an important scientific task. For its solution in the article, based on the analysis of scientific literature, and generalization of investigative and judicial practice, the authors identified the typical methods and traces of violation of the inviolability of housing as elements of the criminalistics characteristics of this type of criminal offense. The criminalistics classification of methods of violation of the inviolability of housing is developed, the most common in-practice techniques and operations used by offenders are identified and summarized, and the typical traces of the type of criminal offense under study are systematized.

The authors concluded that the common methods and traces of violation of the inviolability of housing should be considered as a single unit of the criminalistics characteristics of this criminal offense as the method of crime in investigative practice is established by examining the traces left behind.

After analyzing the scientific literature and the investigation practice of violation of the inviolability of housing, the authors determined that the methods of this type of criminal offense mainly do not contain the stages of preparation and concealment. Depending on the form of violation of the inviolability of housing, the typical ways of intrusion into housing, ways of committing illegal actions in housing, ways of illegal eviction from housing, ways of illegal settlement in someone else's housing, and other related actions are identified. Depending on the techniques applied by the offender, the typical methods and operations of covert and open intrusion into housing are distinguished. According to the volume of committed illegal actions, the ways of direct violation of the inviolability of housing and other related violent, mercenary or hooligan actions are differentiated. By the number of offenders, the ways of individual and group violation of the inviolability of housing were identified. Depending on the duration of the illegal behavior, it is proposed to distinguish the ways of short and long-term criminal offenses.

The authors offer to divide the typical traces of violation of the inviolability of the housing into the following groups: traces at the scene, traces on the suspect and the victim, traces-documents, traces-objects and digital traces, traces in the memory of eyewitnesses.

Key words: violation of the inviolability of housing, criminalistics characteristics of the crime, methods of violation of the inviolability of housing, traces of violation of the inviolability of housing, criminalistics classification.

Рафальонт С.Р.,

*асистент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УДК 343.138 + 343.139

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.12

ГОЛОВУЮЧИЙ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ПРИ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Основним суб'єктом судового провадження є суд. Усі питання, пов'язані з початком, рухом, розвитком судового процесу, застосуванням норм матеріального і процесуального права, доказуванням вирішують як суддя одноособово, так і колегія суддів. При цьому на такого суддю або на одного із суддів, який входить до складу колегії, окрім основної функції – вирішення кримінального провадження по суті, покладається здійснення додаткової функції – головувати в судовому засіданні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повноважень і основних напрямів кримінальної процесуальної діяльності головуєчого в судовому засіданні при розгляді кримінального провадження здебільшого висвітлені у підручниках з кримінального процесу, науково-практичних коментарях до КПК України, окремих наукових розвідках, присвячених судовому розгляду або його загальним положенням. Виняток становить дисертація Т.О. Ламбуцької, у якій здійснено комплексне дослідження процесуального статусу головуєчого в судовому засіданні. За окреслених обставин загальне положення судового розгляду кримінального провадження – головуєчий у судовому засіданні важко назвати таким, яке піддано всебічному і повному вивченню у вітчизняній науці кримінального процесу.

Метою статті є дослідження головуєчого у судовому засіданні як загального положення судового розгляду кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 3 КПК України головуєчий – суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи – суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи.

Така законодавча дефініція містить лише організаційний вираз кримінальної процесуальної діяльності головуєчого, однак не відображає функціонального аспекту його повноважень. Своєю чергою, функціональний аспект повно-

важень головуєчого становить основу його процесуального статусу.

Т.О. Ламбуцька визначає процесуальний статус головуєчого в судовому провадженні як «сукупність спеціальних прав, обов'язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – судді-доповідача, визначеного Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи в межах законодавчо визначеної компетенції, що безпосередньо пов'язані з виконанням ним функції головуєчого в судовому засіданні» [2, с. 55].

Запропонована дефініція викликає застереження.

Перше. У ній процесуальний статус суб'єкта владних повноважень розкритий з використанням переліку категорій, що належать до різних сфер інституційної та функціональної характеристики права. Для прикладу, обов'язки, заборони, гарантії не належать до однопорядкових. Заборони, обмеження не виправдано відносити до елементів процесуального статусу головуєчого, оскільки останні є засобами правового регулювання. Так само не доцільно у межах процесуального статусу головуєчого виокремлювати інтереси, адже інтерес головуєчого завжди публічний (визнане державою і забезпечене правовими засобами прагнення забезпечити загальносуспільні та загальнодержавні блага).

Друге. За ступенем індивідуалізації правовий статус головуєчого у кримінальному провадженні є спеціальним (професійним, посадовим). На відміну від загального правового статусу, основу якого становлять права і обов'язки, ядром спеціального правового статусу є владно-публічні повноваження. Тому визначення процесуального статусу головуєчого з використанням поняття «правів» поряд з категорією «повноваження» є недоречним. Повноваження головуєчого становлять передбачені законом можливості цього суб'єкта використа-

ти державну владу чи діяти в інший спосіб для виконання своїх юридичних обов'язків в інтересах суспільства і держави. Метою, заради якої головуєчому надані повноваження, є реалізація деяких внутрішніх функцій держави, покладених на суди.

Третє. Навряд чи коректно стверджувати про виконання головуєчим власної функції у кримінальному провадженні. Головуєчому відведено особливу роль під час судового розгляду. Для цього його наділено чималими повноваженнями. Однак він невіддільний від суду: розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді кримінального провадження діє від імені всього складу суду. В останньому випадку одноособні дії головуєчого стосуються організаційно-розпорядчих питань судового розгляду. Тож кримінальна процесуальна діяльність головуєчого здійснюється у межах основної (первинної) кримінальної процесуальної функції правосуддя та додаткової (похідної) функції судового контролю.

Четверте. У визначенні процесуального статусу будь-якого суб'єкта владних повноважень додатково потрібно відобразити гарантії, що забезпечують реалізацію ним своїх повноважень, а також юридичну відповідальність за неналежну їх реалізацію чи невиконання покладених на нього обов'язків.

Беручи до уваги вищенаведене, процесуальний статус головуєчого у кримінальному провадженні – це система його повноважень, гарантій їх реалізації, обов'язків та юридичної відповідальності, закріплених у законодавстві України, завдяки яким головуєчий здійснює покладені на суд кримінальні процесуальні функції.

Своєю чергою, процесуальний статус дає можливість головуєчому бути суб'єктом (учасником) кримінальних процесуальних відносин.

Формулюванню визначення процесуального статусу головуєчого у кримінальному провадженні сприяє виокремлення ознак головуєчого у кримінальному провадженні. Такими ознаками є: 1) приналежність до суддівського корпусу (діючий суддя); 2) наділення відповідним кримінальним процесуальним статусом; 3) участь у кримінальних процесуальних відносинах; 4) реалізація покладених на суд кримінальних процесуальних функцій (правосуддя, судового контролю).

Звідси головуєчий у кримінальному провадженні – це суддя, який у межах встановленого законом процесуального статусу бере участь

у кримінальних процесуальних відносинах з метою реалізації покладених на суд кримінальних процесуальних функцій.

У кримінальному провадженні головуєчий виконує свої повноваження з моменту відкриття судового засідання і до проголошення судового рішення за наслідками судового розгляду, роз'яснення його змісту, порядку і строку оскарження.

Згідно зі ст. 321 КПК України головуєчий у судовому засіданні: 1) керує ходом судового засідання; 2) забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій; 3) забезпечує здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків; 4) спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження; 5) вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку.

Розкріймо такі повноваження.

Керівництво ходом судового засідання. Насамперед, привертає увагу некоректність положення ч. 1 ст. 321 КПК України, яким головуєчого наділено повноваженнями керувати ходом судового засідання. Необхідно ще раз наголосити, що судові засідання є формою проведення судового розгляду. А керівництво виразом змісту (судового розгляду) не видається можливим. Доречніше стверджувати про керівництво судовим розглядом як відповідним процесом. Понад те, чинна редакція вищевказаної частини ст. 321 КПК України містить тавтологію – головуєчий у судовому засіданні керує ходом судового засідання. Тому слово «засідання» варто замінити словом «розгляду».

Керівництво ходом судового розгляду полягає в очоленні, веденні головуєчим судового процесу, організації ним роботи складу суду у конкретному кримінальному провадженні, у спрямуванні поступального руху судового розгляду з одного етапу до іншого, впливі на процес, стан слухання справи, даванні розпоряджень з питань, що підлягають судовому розгляду.

В ієрархії повноважень головуєчого, керівництво ходом судового розгляду займає найвищий щабель, є умовою реалізації усіх інших його повноважень, визначених у ст. 321 КПК України. Так, керівництво ходом судового розгляду сприяє забезпеченню додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних

дій, здійсненню учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямуванню судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з нього все, що не має значення для кримінального провадження, вжиттю необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку, гарантує ефективність таких повноважень головуючого.

Водночас аналізоване повноваження головуючого одержало конкретизацію в інших нормах кримінального процесуального закону, що регламентують судове провадження.

Так, під час підготовчого судового засідання головуючий з'ясовує думки учасників судового провадження щодо можливості призначення судового розгляду та вирішення клопотань, заявлених ними.

Під час підготовчого судового засідання головуючий роз'яснює обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього колегіально судом у складі трьох суддів (ч. 4 ст. 315 КПК України). Також головуючий повинен роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних (ч. 1 ст. 384 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 385 КПК України після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Під час підготовчого судового засідання на підставі угод головуючий має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє: 1) права, надані йому законом; 2) наслідки укладення та затвердження угод; 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим (таке уточнення відсутнє в ч. 5 ст. 474 КПК України, із чого вбачається, що угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може лише частково визнавати вину або не визнавати її); 4) вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом. Негативна відповідь на будь-яке із

поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Те саме стосується і потерпілого у разі з'ясування судом, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України.

Також головуючий повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких у ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у розкритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості.

Крім того, головуючий шляхом вивчення вистребуваних документів, проведення опитування сторін, інших учасників судового провадження зобов'язаний переконатися, що укладення угоди є добровільним, тобто згідно з ч. 6 ст. 474 КПК України не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою.

Головуючий здійснює керівництво перебігом судового розгляду на всіх його етапах.

У підготовчому етапі. У призначений для судового розгляду час головуючий відкриває судові засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 342 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 344 КПК України після відкриття судового засідання, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання.

Згідно з ч. 1 ст. 346 КПК України перед початком судового розгляду головуючий дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання.

Після закінчення підготовчих дій головуючий оголошує про початок судового розгляду (ч. 1 ст. 347 КПК України).

У ч. 3 ст. 387 КПК України зазначено, що головуючий з'ясовує, чи немає передбачених законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина як присяжного або є підставою

для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків, а так само для звільнення присяжних від виконання їх обов'язків за їх усними чи письмовими заявами.

Під час з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами. Відповідно до ч. 3 ст. 347 КПК України якщо в кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник чи законний представник, а в разі їх відсутності – головуючий оголошує короткий виклад позовної заяви.

Після оголошення обвинувачення головуючий встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан (ст. 348 КПК України).

У судовій практиці трапляються випадки, коли сторона обвинувачення не подає суду доказів, що посвідчують особу обвинуваченого, що позбавляє головуючого можливості виконати обов'язок, передбачений ст. 348 КПК України. Для прикладу, у провадженні Веселинівського районного суду Миколаївської області перебував обвинувальний акт у кримінальному провадженні по обвинуваченню ОСОБА_2, який надійшов до суду 25 вересня 2018 р. У підготовчому судовому засіданні 23 листопада 2018 р. суд зобов'язав прокурора надати документи на посвідчення особи обвинуваченого ОСОБА_2, оскільки останній документи суду не надав. У підготовчому засіданні 13 грудня 2018 р. суд повторно зобов'язав прокурора надати документи на посвідчення особи обвинуваченого ОСОБА_2. У підготовчому засіданні 22 січня 2019 р. прокурор доручення суду знову проігнорував та не надав документи на посвідчення особи обвинуваченого ОСОБА_2. Враховуючи, що без встановлення особи неможливо продовжити розгляд кримінального провадження, суд вкотре доручив прокурору Веселинівського відділу Вознесенської місцевої прокуратури надати суду документи, що посвідчують особу обвинуваченого ОСОБА_2 [6].

Така бездіяльність прокурора є не лише підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності за п. 1 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» (невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків), але й свідчить про порушення засади розумності строків кримінального провадження під кутом такого критерію як поведінка його учасників (п. 2 ч. 3 ст. 28 КПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 352 КПК України головуючий у судовому засіданні приводить свідка до присяги.

У абзаці 3 ч. 3 ст. 331 КПК України встановлено, що під час здійснення судового провадження судом присяжних питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершено до його спливу, вирішує головуючий.

Присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою (ч. 2 ст. 390 КПК України).

На етапі виступу обвинуваченого з останнім словом. Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання (ст. 366 КПК України).

На етапі ухвалення та проголошення судового рішення. Відповідно до ч. 2 ст. 375 КПК України при ухваленні судового рішення в колегіальному складі суду головуючий голосує останнім. Також головуючий керує нарадою суду присяжних (ч. 1 ст. 391 КПК України), а при ухваленні судового рішення судом присяжних головуючий голосує останнім (ч. 2 ст. 391 КПК України).

Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 376 КПК України головуючий оголошує ухвали (постанови), постановлені в судовому засіданні, негайно після їх постановлення.

Забезпечення додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій. У ч. 2 ст. 349 КПК України зазначено, що обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

Головуючий повинен керуватися запропонованою учасниками судового провадження та затвердженою судом послідовністю (черговістю) дослідження та оцінки відомостей про факти під час судового розгляду.

Для прикладу, прокурор Ямпільського відділу Могилів-Подільської окружної прокуратури Вінницької області в судовому засіданні заявив клопотання про зменшення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, а саме виключити з доказів, що підлягають дослідженню, допит свідка ОСОБА_2, оскільки остання в судове засідання не з'явилася, про причини неявки не

повідомила, привід вказаної особи здійснити теж не виявилось можливим. Обвинувачений ОСОБА_1 та його захисник не заперечили проти зменшення обсягу доказів. Суд, заслухавши пояснення сторін, дослідивши матеріали кримінального провадження, дійшов висновку про необхідність зміни обсягу доказів. Згідно з ч. 3 ст. 23 КПК України сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом. Стороною обвинувачення не було забезпечено явку свідка. Враховуючи вищевикладене та у зв'язку із розумністю строків розгляду справи, суд вважав за необхідне змінити обсяг доказів, які будуть досліджуватись в судовому засіданні, виключивши з доказів, що підлягають дослідженню, допит свідка ОСОБА_2 [10].

Процесуальні дії, які проводять під час судового розгляду, складаються з декількох етапів, що є елементами процесуальної форми таких дій. Головуючий зобов'язаний неухильно дотримуватися встановленої процедури їх виконання.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 352 КПК України перед допитом свідка головуєчий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуєчий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про права та обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він з підстав, встановлених кримінальним процесуальним законом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання.

У ч. 3 ст. 352 КПК України зазначено, що головуєчий зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту.

Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження головуєчий надає можливість перехресного допиту свідка (ч. 7 ст. 352 КПК України).

Перед допитом потерпілого головуєчий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуєчий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права та обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про

кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 353 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 356 КПК України перед допитом експерта головуєчий встановлює його особу та приводить до присяги. Після цього головуєчий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Забезпечення здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків. Таке повноваження головуєчого є виразом змісту ч. 6 ст. 22 КПК України, у якій зазначено, що суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Головуючий зобов'язаний забезпечити учасникам судового провадження можливість реалізувати права, надані їм кримінальним процесуальним законом, неухильно дотримуватися норм, що гарантують рівність їхніх прав. Так, він повинен надавати сторонам та іншим учасникам судового провадження рівні можливості в дослідженні та поданні доказів, заявленні відводів, клопотань, у висловленні своєї думки щодо клопотань інших учасників судового провадження, обґрунтуванні перед судом позиції з питань, що розглядають під час судового засідання, виступі в судових дебатах, оскарженні рішень суду тощо. Головуючий не вправі як надавати перевагу у забезпеченні здійснення таких прав певній стороні або якомусь учаснику судового провадження, так і не піддавати цих суб'єктів жодним обмеженням у реалізації їхніх прав. Забезпечення рівних процесуальних можливостей учасникам судового провадження дає їм змогу вести судовий спір в умовах змагальності.

Аналізоване повноваження головуєчого одержало прояв у такому.

Так, згідно з ч. 2 ст. 314 КПК України під час підготовчого судового засідання головуєчий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду. Своєю чергою, відповідно до ч. 2 ст. 317 КПК України після призначення справи до судового розгляду головуєчий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання.

Якщо подальша участь у судовому провадженні захисника неможлива, головуєчий

чий пропонує обвинуваченому протягом трьох днів обрати собі іншого захисника (ч. 3 ст. 324 КПК України).

Для прикладу, до Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області надійшов обвинувальний акт про обвинувачення ОСОБА_1 за ч. 4 ст. 153 КК України. У судові засідання, призначені на 11 березня, 7, 10, 21 червня 2022 р. захисник обвинуваченого не з'явився, хоча про підготовче судові засідання належним чином повідомлений. Прокурор заявила клопотання про призначення обвинуваченому іншого захисника, оскільки ОСОБА_1 затягує розгляд справи. Обвинувачений ОСОБА_1 просив відкласти судовий розгляд і надав документи, які свідчать, що його захисник призваний на військову службу і відряджений до іншого міста для виконання військових завдань. Суд, заслухавши думку учасників кримінального провадження, дослідивши документи, вважав, що у задоволенні клопотання прокурора слід відмовити, а обвинуваченому запропонувати обрати собі іншого захисника. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» військова служба є несумісною з діяльністю адвоката. Відповідно до ч. 3 ст. 324 КПК України, якщо подальша участь у судовому провадженні захисника неможлива, головуєчий пропонує обвинуваченому протягом трьох днів обрати собі іншого захисника. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 49 КПК України, суд зобов'язаний забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а обвинувачений не залучив його. Участь захисника ОСОБА_1 в судовому засіданні є неможливою, оскільки він проходить військову службу в ЗСУ та відряджений до м. Полтава для виконання військових завдань, що підтверджується письмовими документами. Військова служба є несумісною з діяльністю адвоката, а тому ОСОБА_1 роз'яснено право обрати собі іншого захисника [9].

Відповідно до ч. 3 ст. 338 КПК України якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуєчий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Головуючий роз'яснює обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення, після чого відкладає розгляд не менше ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення (ч. 4 ст. 338 КПК України).

У разі відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення в суді головуєчий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуєчий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду (чч. 2, 3 ст. 340 КПК України).

Крім того, головуєчий згідно з ч. 3 ст. 344 КПК України роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Також після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою, головуєчий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх (ч. 2 ст. 345 КПК України).

У ст. 348 КПК України встановлено, що головуєчий роз'яснює обвинуваченому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуєчий здійснює зазначені дії щодо кожного з них. Якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуєчий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов. У логічній послідовності після роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення головуєчий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови (ч. 1 ст. 349 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України перед визнанням недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються головуєчий з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Перед постановленням ухвали про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію, головуєчий зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти

проведення допиту свідка в умовах, що унеможливають його ідентифікацію (ч. 9 ст. 352 КПК України).

У ч. 2 ст. 354 КПК України зазначено, що свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

До початку допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, потерпілого головуючий роз'яснює законному представнику, педагогу, психологу або лікарю їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання (ч. 3 ст. 354 КПК України).

Після проголошення судового рішення головуючий у судовому засіданні роз'яснює його зміст, порядок і строк оскарження (ч. 1 ст. 376 КПК України). Крім того, головуючий роз'яснює обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. Обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судове засідання суду апеляційної інстанції (чч. 1 і 3 ст. 376 КПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 387 КПК України у кримінальному провадженні, що розглядається судом присяжних, головуючий повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює їм права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. У випадку, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні судді, головуючий зобов'язаний надати допомогу присяжним у складенні судового рішення (ч. 5 ст. 391 КПК України).

Спрямування судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. Хоча відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України на суд не покладено обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'як-

шують чи обтяжують його покарання, однак зміст цього повноваження головуючого, а також низки положень кримінального процесуального закону, пов'язаних з проведенням процесуальних дій під час судового розгляду (ч. 1 ст. 134, ч. 4 ст. 225, ч. 1 ст. 321 ч. 2 ст. 332, ч. 3 ст. 337, ч. 1 ст. 351, ч. 13 ст. 352, ч. 14 ст. 352, ч. 1 ст. 356, ч. 4 ст. 356, ч. 1 ст. 358, ст. 360, ч. 1 ст. 361, ч. 4 ст. 365, ч. 1 ст. 496 КПК України), дає підстави дійти висновку про те, що суд є суб'єктом перевірки та оцінки, а в окремих випадках – й збирання доказів. Тож у процесі доказування суду відведена далеко не пасивна роль.

Такими, що не мають значення для кримінального провадження є: а) обставини, що не зазначені у ст.ст. 91, 485, 505 КПК України; б) обставини, що не належать до проміжних (за допомогою яких встановлюються або спростовуються обставини, що підлягають доказуванню у справі).

Зазначене повноваження зобов'язує головуючого ґрунтовно знати матеріали кримінального провадження, акцентувати увагу на сумнівних та недостатньо з'ясованих обставинах, зумовлює наявність у нього здібностей правильної та оперативної оцінки як окремих доказів, так і всієї їх сукупності.

Повноваження головуючого, про яке йдеться, одержало вираз у таких положеннях кримінального процесуального закону.

Так, згідно з ч. 1 ст. 351 КПК України головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження (ч. 8 ст. 352 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 354 КПК України головуючий має право відвести поставлене питання неповнолітньому свідку чи потерпілому.

Протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені головуючим в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження (ч. 1 ст. 358 КПК України).

У ч. 2 ст. 360 КПК України зазначено, що головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів.

Після з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуючий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме (ч. 1 ст. 363 КПК України).

Нерідко сторони зловживають своїми процесуальними правами, заявляючи клопотання про доповнення судового розгляду на наступному його етапі задля затягування слухання справи.

Так, у судовому засіданні 9 жовтня 2019 р., під час виступу в судових дебатах захисник обвинуваченого заявив клопотання про відновлення з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, оскільки виникла необхідність у призначенні судової експертизи. Обвинувачений підтримав думку свого захисника. Прокурор заперечив проти заявленого клопотання, вважаючи його безпідставним. У судовому засіданні 25 липня 2019 р. у відповідності до ч. 1 ст. 363 КПК України головуючий з'ясував в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. Однак від захисника під час вирішення питання про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами, клопотань про доповнення судового розгляду не надійшло, після чого судом було ухвалено рішення закінчити з'ясування обставин та перевірки їх доказами і перейти до судових дебатів. З урахуванням вищевикладеного, суд розцінив клопотання захисника, як таке, що спрямоване на затягування розгляду справи та не знайшов підстав для його задоволення [7].

Згідно з ч. 6 ст. 364 КПК України головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів.

Вжиття необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Як уже зазначалося вище, одним з елементів процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні є гарантії реалізації його повноважень. Такі гарантії можна визначити як встановлені у законодавстві України, забезпечені державою, наділені юридичною силою засо-

би і способи, що створюють умови для здійснення головуючим своїх повноважень.

Системний аналіз § 1 глави 28 КПК України дає можливість віднести до таких гарантій:

1) *юридичні обов'язки, заборони, встановлені для учасників судового провадження і присутніх у залі судового засідання.* Такі обов'язки викладені у ст. 329 КПК України.

Так, особи, присутні у залі судового засідання, при вході до нього суду та при виході суду повинні встати. Сторони кримінального провадження допитують свідків та заявляють клопотання, подають заперечення стоячи і лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. Свідки, експерти, спеціалісти дають показання, стоячи на місці, призначеному для свідків. Особи, присутні в залі, заслуховують вирок суду стоячи. Відхилення від цих правил допускається з дозволу головуючого в судовому засіданні. Сторони та учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані дотримуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого у судовому засіданні. Сторони та учасники кримінального провадження звертаються до суду «Ваша честь» або «Шановний суд». Матеріали, речі і документи передаються головуючому в судовому засіданні через судового розпорядника.

У контексті наведених положень доречно звернути увагу на те, що у ч. 1 ст. 329 КПК України помилково зазначено про можливість спеціаліста поряд із свідком та експертом давати показання. У ч. 2 ст. 84 та ч. 1 ст. 298¹ КПК України серед процесуальних джерел доказів показання спеціаліста відсутні. Натомість згідно зі ст. 360 КПК України під час дослідження доказів спеціаліст надає усні консультації. З огляду на це, третє речення ч. 1 ст. 329 КПК України необхідно уточнити, виклавши його в такій редакції: «Свідки експерти дають показання, спеціалісти надають усні консультації, стоячи на місці, призначеному для свідків».

Крім того, прокурору, обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження протягом усього судового розгляду забороняється спілкуватися з присяжними інакше, ніж у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом (ст. 389 КПК України).

2) *юридичні факти, з якими закон пов'язує реалізацію повноважень головуючого.* Відповідно до ч. 1 ст. 328 КПК України у разі недостатності місць у залі судового засідання кіль-

кість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головоючим.

Попередня кодифікація вітчизняного кримінального процесуального права містила положення про те, що особи, молодші за шістнадцять років, коли вони не є підсудними, потерпілими або свідками в справі, не допускаються до зали суду (ч. 4 ст. 271 КПК УРСР 1960 р).

Подібне правове регулювання закріплене у ч. 1 ст. 265 КПК Республіки Болгарія [4], ч. 1 ст. 329 КПК Грецької Республіки [17], ч. 2 art. 471 Італійської Республіки [12], ч. 3 ст. 472 КПК Латвійської Республіки [14], § 1 art. 356 КПК Республіки Польща [13], ч. 1 § 201 КПК Республіки Чехія [16], ч. 2 art. 352 КПК Румунії [11], однак з відмінністю у віці особи, яка може бути присутня в залі судового засідання – 18, 17, 16 та 14 років відповідно.

У чинному кримінальному процесуальному законі такі норми відсутні. Очевидно це можна пояснити тим, що така регламентація обмежує дію засади гласності та відкритості судового провадження. Проте наведені положення сприяють охороні особистості неповнолітнього від негативного впливу на нього інформації, яку він може сприйняти, перебуваючи в залі судового засідання. Вікові, психофізичні, соціально-психологічні та інші особливості неповнолітніх вимагають посилення їх правового захисту, зокрема й у сфері здійснення правосуддя. Організм та психіка неповнолітнього знаходяться в динамічній стадії дорослішання (пубертатії), коли у нього формуються не тільки фізичні ознаки, але й соціальна реакція на подразники оточуючого його середовища. Не випадково п. 10.3. Пекінських правил приписує сприяти благополуччю неповнолітнього, уникати заподіяння йому шкоди з урахуванням обставин справи [3]. Дослідження під час судового розгляду кримінально-протиправної поведінки обвинуваченого (обвинувачених), яка містить, для прикладу, ознаки жорстокості, садизму, приниження людської гідності, інших аморальних вчинків, може негативно вплинути на ще не сформовану психіку неповнолітнього, присутнього в залі судового засідання. Тому встановлений віковий ценз для перебування в залі судового засідання під час розгляду кримінальних проваджень є гуманним та чинить виховний вплив.

Дискусійним залишається питання про вік, з якого неповнолітнього допускають до зали судового засідання. При його вирішенні варто керуватися здобутками таких наук як кримінологія, психологія, педагогіка, медицина. На

підставі результатів досліджень, проведених у рамках цих наук, у кримінальному праві було визначено загальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність, тобто 16 років. Видається, що він буде оптимальним і для допуску неповнолітнього, який не є учасником судового провадження до зали судового засідання.

Беручи до уваги вищевикладене, ст. 328 КПК України доцільно доповнити частиною 3 такого змісту: «У залі судового засідання не можуть бути присутні особи, молодші 16 років, якщо вони не є обвинуваченими, потерпілими або свідками у цьому кримінальному провадженні».

Натомість у ст. 330 КПК України визначені юридичні факти, що є фактичною підставою для притягнення учасників судового провадження та присутніх у залі судового засідання до юридичної відповідальності. Йдеться про: а) порушення обвинуваченим порядку в залі судового засідання; б) непідкорення, невиконання обвинуваченим, прокурором, захисником або іншими особами, присутніми у судовому засіданні, розпоряджень головуючого.

3) *порядок реалізації повноважень головуючого, пов'язаних із забезпеченням належного порядку в судовому засіданні.* Поняття «належний порядок» є оцінним та означає додержання правил, норм поведінки, дисципліни у судовому засіданні.

Відповідно до ч. 1 ст. 330 КПК України, якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуючого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду.

Однак видалення обвинуваченого із зали судового засідання не повинно позбавляти особу можливості реалізувати право на захист, навіть у випадку системного порушення обвинуваченим порядку в судовому засіданні [5]. Йдеться не лише про залучення судом захисника обвинуваченому, який здійснював свій захист самостійно, але й про забезпечення участі такого захисника до завершення судового розгляду.

Проілюструємо це таким прикладом.

Під час проведення підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні, обвинувачений ОСОБА_3 неодноразово порушував порядок в залі судового засідання, викрику-

ючи образи та погрози на адресу прокурорів, відмовився виконувати всі розпорядження головуєчого у судовому засіданні щодо припинення протиправної, неналежної поведінки у судовому засіданні та продовжував вести себе зухвало. У зв'язку з такою поведінкою обвинуваченого, головуєчим було зроблено попередження, що в разі повторення обвинуваченим зазначених дій його буде видалено із зали судового засідання. Обвинуваченому було роз'яснено положення ст.ст. 329, 330 КПК України про обов'язок учасників кримінального провадження додержуватись порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого у судовому засіданні та заходи, які можуть бути застосовані до обвинувачених, які порушують порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуєчого у судовому засіданні. Ці факти підтверджуються звукозаписом судового розгляду та зафіксовані у журналі судового засідання. Однак обвинувачений ОСОБА_3 продовжив порушувати порядок в залі судового засідання, вів себе нахабно, висловлював образи на адресу прокурорів та головуєчого у судовому засіданні. За такої ситуації суд прийняв рішення про видалення обвинуваченого ОСОБА_3 із зали судового засідання на час проведення підготовчого судового засідання. При цьому, суд зазначив, що захист обвинуваченого ОСОБА_3 у судовому засіданні здійснює захисник ОСОБА_2, а тому права обвинуваченого, в тому числі право на захист, не будуть порушені під час підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні [8].

У разі невиконання розпорядження головуєчого прокурором чи захисником головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. У разі невиконання розпорядження головуєчого головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду (ч. 2 ст. 330 КПК України). Зокрема відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження у випадку втручання чи будь-якого іншого впливу прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення [1].

Так само, згідно з ч. 3 ст. 330 КПК України у разі невиконання розпорядження головуєчого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом. Йдеться про адміністративну відповідальність за неповагу до суду.

Насамкінець, відповідно до ч. 4 ст. 330 КПК України за неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом (ст. 185³ КУпАП).

Головуєчий не лише контролює, аби поведінка учасників судового провадження, присутніх у залі судового засідання відповідали приписам кримінального процесуального закону, але й сам повинен дотримуватися встановлених законодавчих правил та вимог судової етики.

У КПК України відсутнє положення, згідно з яким коли хто-небудь з учасників судового провадження заперечує проти дій головуєчого, які обмежують або порушують їх права, це заперечення заноситься до протоколу. Варто нагадати, що положення такого змісту було передбачено у попередній кодифікації кримінального процесуального права (ст. 260 КПК УРСР 1960 р.). Нині подібне правове регулювання цього питання закріплене у ч. 3 ст. 241 КПК Литовської Республіки [15].

Закріплення у кримінальному процесуальному законі права учасників судового провадження вимагати занесення до журналу судового засідання заперечень проти розпоряджень головуєчого слугуватиме гарантією дотримання процесуальної форми самим головуєчим. Тому ст. 321 КПК України доречно доповнити частиною 3 такого змісту: «Учасники судового провадження вправі висловити заперечення проти розпоряджень головуєчого, яке підлягає фіксації у журналі судового засідання».

Аналіз норм кримінального процесуального закону дає можливість стверджувати про наявність у головуєчого й інших повноважень, що не підпадають під жодну з категорій, зазначених у ст. 321 КПК України. Так, відповідно до ст. 397 КПК України головуєчий повинен надіслати отримані апеляційні скарги разом із матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції. Також на головуєчого покладено обов'язок звернути до виконання судового рішення, яке набрало законної сили (ст. 535

КПК України). Тому ч. 1 ст. 321 КПК України необхідно доповнити словосполученням такого змісту: «здійснює інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Висновки. Головуючий у кримінальному провадженні – це суддя, який у межах встановленого законом процесуального статусу бере участь у кримінальних процесуальних відносинах з метою реалізації покладених на суд кримінальних процесуальних функцій. У кримінальному провадженні головує виконує свої повноваження з моменту відкриття судового засідання і до проголошення судового рішення за наслідками судового розгляду, роз'яснення його змісту, порядку і строку оскарження. У головуєчого наявній й інші повноваження, що не підпадають під жодну з категорій, зазначених у ст. 321 КПК України. Тому ч. 1 ст. 321 КПК України необхідно доповнити словосполученням такого змісту: «здійснює інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n416>
2. Ламбуцька Т.О. Процесуальний статус головуєчого в судовому засіданні в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Національна академія внутрішніх справ. К., 2021. 234 с.
3. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
4. Наказателно-процесуален кодекс. URL: https://lex.bg/bg/laws/ldoc/21355_12224
5. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 10 грудня 2019 року у справі № 399/301/17 (провадження № 51-1900км18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86435722>
6. Ухвала Веселинівського районного суду Миколаївської області від 22 січня 2019 р. у справі № 472/1062/18 (провадження № 1-кп/472/22/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79519862>
7. Ухвала Виноградівського районного суду Закарпатської області від 9 жовтня 2019 р. у справі № 299/1199/19 (провадження № 1-кп/299/222/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84928566>
8. Ухвала Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 вересня 2018 р. у справі № 210/5518/17 (провадження № 1-кп/210/259/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76661486>
9. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 21 червня 2022 р. у справі № 676/3722/20 (провадження № 1-кп/676/75/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104889362>
10. Ухвала Ямпільського районного суду Вінницької області від 4 лютого 2022 р. у справі № 153/1282/21 (провадження № 1-кп/153/87/21-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102966572>
11. Cod de Procedură Penală. URL: <https://legeaz.net/noul-cod-procedura-penala-ncpp/art-352>
12. Codice di procedura penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-settimo/titolo-ii/capo-i/art471.html>
13. Kodeks postępowania karnego. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970_555Lj.pdf
14. Kriminālprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>
15. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.163482>
16. Trestní řád. URL: <https://businesscenter.podnikatel.cz/pravo/zakony/trestni-rad/f2681011/>
17. ΚΩΔΙΚΑΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/530491/nomos-4620-2019>

Рафальонт С.Р. ГОЛОВУЮЧИЙ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ ПРИ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню головуєчого у судовому засіданні як загального положення судового розгляду кримінального провадження. У ній, на основі аналізу норм КПК України, вивчення зарубіжної правової регламентації, розкрито напрями кримінальної процесуальної діяльності головуєчого у судовому засіданні.

Обґрунтовано, що головуєчий у кримінальному провадженні – це суддя, який у межах встановленого законом процесуального статусу бере участь у кримінальних процесуальних відносинах з метою реалізації покладених на суд кримінальних процесуальних функцій.

Зазначено, що кримінальному провадженні головуєчий виконує свої повноваження з моменту відкриття судового засідання і до проголошення судового рішення за наслідками судового розгляду, роз'яснення його змісту, порядку і строку оскарження.

Акцентовано увагу на некоректності положення ч. 1 ст. 321 КПК України, яким головуєчого наділено повноваженням керувати ходом судового засідання. Судове засідання є формою проведення судового розгляду. А керівництво виразом змісту (судового розгляду) не видається можливим. Доречніше стверджувати про керівництво судовим розглядом як відповідним процесом. Понад те, чинна редакція вищевказаної частини ст. 321 КПК України містить тавтологію – головуєчий у судовому засіданні керує ходом судового засідання. Тому слово «засідання» запропоновано замінити словом «розгляду».

Доведено, що керівництво ходом судового розгляду полягає в очоленні, веденні головуючим судового процесу, організації ним роботи складу суду у конкретному кримінальному провадженні, у спрямуванні поступального руху судового розгляду з одного етапу до іншого, впливі на процес, стан слухання справи, даванні розпоряджень з питань, що підлягають судовому розгляду.

Аргументовано, що одним з елементів процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні є гарантії реалізації його повноважень. Такі гарантії визначені як встановлені у законодавстві України, забезпечені державою, наділені юридичною силою засоби і способи, що створюють умови для здійснення головуючим своїх повноважень. Системний аналіз § 1 глави 28 КПК України дав можливість віднести до таких гарантій: 1) юридичні обов'язки, заборони, встановлені для учасників судового провадження і присутніх у залі судового засідання; 2) юридичні факти, з якими закон пов'язує реалізацію повноважень головуючого; 3) порядок реалізації повноважень головуючого, пов'язаних із забезпеченням належного порядку в судовому засіданні.

Аналіз норм кримінального процесуального закону дав можливість стверджувати про наявність у головуючого й інших повноважень, що не підпадають під жодну з категорій, зазначених у ст. 321 КПК України. Так, відповідно до ст. 397 КПК України головуючий повинен надіслати отримані апеляційні скарги разом із матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції. Також на головуючого покладено обов'язок звернути до виконання судове рішення, яке набрало законної сили (ст. 535 КПК України). Тому ч. 1 ст. 321 КПК України запропоновано доповнити словосполученням такого змісту: «здійснює інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, загальні положення, судові засідання, головуючий.

Rafalont S.R. PRESIDING JUDGE AT COURT SESSION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the presiding judge in the court session as a general provision of the trial in criminal proceedings. In it, based on the analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the study of foreign legal regulations, the directions of the criminal procedural activity of the presiding judge in the court session are revealed.

It is substantiated that the presiding judge in a criminal proceeding is a judge who, within the procedural status established by law, participates in criminal procedural relations in order to implement the criminal procedural functions assigned to the court.

It is noted that the presiding judge of a criminal proceeding exercises his powers from the moment the court session opens and until the court decision is announced on the consequences of the trial, clarification of its content, procedure and term of appeal.

Attention is focused on the incorrectness of the provisions of Part 1 of Art. 321 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which authorizes the presiding judge to manage the course of the court session. A court session is a form of trial. And it does not seem possible to guide the expression of the content (trial). It is more appropriate to assert the management of the trial as due process. Moreover, the current version of the above-mentioned part of Art. 321 of the Criminal Procedure Code of Ukraine contains a tautology – the presiding judge of the court session manages the course of the court session. Therefore, it is proposed to replace the words «court session» with the word «trial».

It has been proven that the management of the course of the trial consists in the leadership, conducting the trial by the presiding judge, organizing the work of the court in a specific criminal proceeding, directing the progressive movement of the trial from one stage to another, influencing the process, the state of the hearing of the case, issuing orders on issues, which are subject to judicial review.

It is argued that one of the elements of the procedural status of the presiding judge in criminal proceedings is the guarantee of the exercise of his powers. Such guarantees are defined as established in the legislation of Ukraine, provided by the state, legally endowed means and methods that create conditions for the chairman to exercise his powers. The systematic analysis of § 1 of Chapter 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine made it possible to include the following guarantees: 1) legal obligations, prohibitions established for participants in court proceedings and those present in the courtroom; 2) legal facts with which the law binds the exercise of the presiding judge's powers; 3) the procedure for exercising the presiding judge's powers related to ensuring proper order in the court session.

The analysis of the norms of the criminal procedural law made it possible to assert that the presiding judge has other powers that do not fall under any of the categories specified in Art. 321 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Thus, according to Art. 397 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the presiding judge must send the received appeals together with the materials of the criminal proceedings to the court of appeal. Also, the presiding judge is tasked with enforcing a court decision that has entered into force (Art. 535 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Therefore, part 1 of Art. 321 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is proposed to be supplemented with the following wording: «exercises other powers provided for by this Code.»

Key words: criminal proceedings, trial, general provisions, court session, presiding judge.

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Дубинський О.Ю.,

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань, професор
кафедри морського та господарського права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

Князєв В.С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та конституційного права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

УДК 342. 921

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.13

ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИМІР У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Постановка проблеми. Правосуддя як категорія, що має значний змістовний потенціал була предметом дослідження багатьох вчених та практиків, звідси наявність широкого спектру тлумачення різноманітних аспектів цього явища. Натомість, єдності у поглядах на розуміння змісту правосуддя все ще не досягнуто, що зумовлює потребу подальшого наукового пошуку у цій царині. Формулюючи поняття правосуддя, науковці доволі часто ототожнюють його з такими поняттями як «судова влада», «судова діяльність» тощо, а це, у свою чергу, ускладнює розуміння суті вказаної категорії.

Вочевидь, правосуддям варто вважати такий правовий інститут, за допомогою якого регламентується організація та діяльність судів з розгляду та вирішення справ у порядку конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Натомість, необхідно підкреслити, що правосуддя як правова категорія є сукупністю низки елементів, одним з яких є система його принципів.

Стан дослідження проблеми. Особливий науковий інтерес у контексті досліджуваної проблематики становлять праці багатьох вчених з різних галузей правової науки, з-поміж яких окремо хотілося б виокремити наукові доробки фахівців у сфері конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного судочинства, а також теоретиків права таких як: В. Авер'янов, Ю. Барабаш, В. Бевзенко, Ю. Бисага, В. Гришук, І. Жаровська, В. Ковальчук, М. Ко-

зюбра, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, В. Лемак, О. Марцеляк, І. Самсін, О. Святоцький, О. Скрипнюк, О. Совгіря, С. Стеценко, П. Стецюк, О. Фрицький, С. Фурса, Ю. Шемшученко, М. Штефан, О. Штефан, С. Щербак, А. Яковлев та ін.

Мета статті полягає в аналізі принципів правосуддя, які створені багатовіковою міжнародною практикою та знайшли своє закріплення у вітчизняній правовій традиції і нормах законодавства.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи принципи правосуддя, необхідно погодитись з думками окремих вчених, які вважають, що «правосуддя як основний правозахисний механізм може виконувати свою роль саме завдяки загальноновизнаним принципам, які є орієнтиром у нормотворчій діяльності», [1, с. 91] що здійснюється під час удосконалення того чи іншого виду судочинства і за допомогою яких суд отримує змогу застосування норм процесуального законодавства чітко, правильно, неупереджено та неухильно.

Необхідно констатувати, що основоположні засади правосуддя в Україні знайшли своє закріплення в Конституції України, а саме в Розділі VIII Основного Закону держави. Тут міститься ключове положення про те, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [2, ст. 124].

Система принципів правосуддя є єдиною для усіх видів судочинства, водночас, натомість

варто звернути увагу на те, що елементами цієї системи можуть розглядатися і принципи судоустрою, і принципи судочинства.

Зокрема, ст. 125 Конституції України встановлює, що «судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом» [2, ст. 125].

У свою чергу, для досягнення цілей правосуддя важливе значення мають принципи судочинства. Необхідно підкреслити, що такі принципи також отримали конституційне закріплення. Так, ст. 129 Конституції України містить перелік основних засад, на яких базується судочинство, а саме: «1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення» [2, ст. 129]. Однак, що досить важливо, при цьому законодавець передбачив, що цей перелік не є вичерпним.

Перед тим як детальніше зупинитися на кожному з названих принципів, необхідно акцентувати на тому, що принципи судочинства, як елементи системи принципів правосуддя закріплені у міжнародно-правових актах, та у тому чи іншому вимірі знайшли своє відображення у статутах міжнародних судових органів універсального та регіонального характеру.

Так, відповідно до Уставу Міжнародного суду (МС), а також Уставу Міжнародного трибуналу з морського права (МТМП) названі органи при здійсненні правосуддя керуються принципом незалежності суддів (стаття 2 статутів МС та МТМП), гласності (стаття 46 Статуту МС та стаття 26 Статуту МТМП) та законності (стаття 38 Статуту МС). Зазначимо, що Міжнародний суд відповідно до статті 38 Статуту застосовує загальні принципи права, низка яких реалізовується при відправленні правосуддя (гуманність, рівноправність, законність, справедливість).

Отож, необхідно зауважити, що значимість конституційних засад правосуддя є безумовною. У Конституції України, як і в основних за-

конах більшості розвинутих держав, закріплені саме принципи правосуддя, а не окремі адміністративно-, цивільно- чи кримінально-процесуальні принципи. Вочевидь, принципи судочинства відображають рівень розвитку теоретичної думки, судової практики та правосвідомості. Відтак, у контексті нашого дослідження доцільно проаналізувати окремі погляди на зміст та сутність принципів судочинства у вітчизняній науковій думці.

1. *Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.* На думку О. Ярмош, цей принцип «є одним із основоположних принципів судочинства, оскільки дає змогу забезпечити рівну можливість сторін у доведенні перед судом своєї позиції, забезпечує справедливість судового розгляду, а отже є основою для прийняття майбутнього правосудного рішення, адже прийняття законного і обґрунтованого рішення суду є неможливим при порушенні прав учасників в ході судового засідання» [3].

Здійснюючи теоретико-правовий аналіз принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, Ж. Мельник-Томенко, резюмує, що «формула принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, запропонована єдиним органом конституційної юрисдикції, є досить обґрунтованою та повною з точки зору відображення сутності цієї правової засади [4, с. 59].

2. *Забезпечення доведеності вини.* На думку Ю. Циганюк, вказаний принцип знаходить найбільший прояв у кримінальному судочинстві. Дослідниця прослідковує внутрішній системний взаємозв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини, який, на її думку, заснований на взаємозв'язку «процес – результат». При цьому, вважає вчена, що забезпечення доведення вини особи є процесом, а спростування презумпції невинуватості або її підтвердження – результатом [5, с. 100].

3. *Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.* У контексті цього принципу доволі обґрунтованою виглядає теза, подана Я. Берназюком, стосовно того, що «загалом принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що також включає споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі» [6].

Натомість, О. Кузьменко та П. Левчук, посилаючись на М. Овакімян звертають увагу на те, що «формальне закріплення засади змагальності сторін ще не означає, що провадження в дійсності є таким. У цьому сенсі визначальним є реальний обсяг повноважень, що наданий кожній з сторін. Звичайно, що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше діяльність сторін була би тотожною та дублювала одна одну, що суперечило б самій суті змагального провадження. Однак, недопустимою є й протилежна ситуація, коли одна із сторін має явні процесуальні переваги, таким чином «обеззброюючи» іншу» [7, с. 315].

4. *Підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором.* Вагомість цього принципу судочинства важко переоцінити. Підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором окремі науковці визначають як найгостріше реагування прокурора на злочинне порушення закону. При цьому акцентується на тому факті, що виконуючи функцію обвинувачення в суді, прокурор повинен діяти так, щоб кожен вирок суду був законним, обґрунтованим і мотивованим, а кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення була притягнута до кримінальної відповідальності [8, с. 78].

5. *Забезпечення обвинуваченому права на захист.* Ефективний захист прав людини неможливий без усвідомлення ролі спеціальних правових інститутів у цьому процесі, а саме – адвокатури, покликаної активно сприяти охороні прав і свобод громадян, зміцненню законності й здійсненню правосуддя. Цей конституційний принцип судочинства доволі яскраво свідчить про імплементацію в чинне законодавство України основоположних засад правосуддя вироблених світовою спільнотою, яскравим прикладом яких є положення ЄКПЛ.

6. *Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.* Одним із фундаментальних конституційних принципів, яким мають керуватися суди України у своїй діяльності, є принцип гласності судового процесу та його повна фіксація технічними засобами. Конституція України виходить з того, що громадськість має право знати про те, що відбувається у залі судових засідань. Публічність провадження у справі дає громадянам можливість зрозуміти призначення своєї держави, її Конституції, побачити в судовій владі справжнього захисника їхніх прав і свобод.

На думку В. Стефанюк, повний і точний запис судових процесів є необхідним не тільки суддям для справедливого вершення правосуддя, а й для кожного пересічного громадянина, який стикається з правосуддям, коли його справа слухається в суді. Якщо в громадянина могли виникати сумніви щодо повноти і правильності ведення протоколу секретарем судового засідання, який пише його вручну, часто не встигаючи зафіксувати обставини, які мають важливе значення при виготовленні рішення у справі, то при записі судового процесу звукозаписуючим пристроєм таких сумнівів не буде [9, с. 291].

Н. Савінова та П. Коляденко звертають увагу на те, що законодавець нерозривно поєднує ці принципи, бачить їх логічну єдність і відображає це в Основному законі. На думку науковців, окреслений законодавчий підхід відображений і на рівні всіх чинних процесуальних кодексів [10].

7. *Розумні строки розгляду справи судом.* Згідно зі статтею 129 Конституції України на національному рівні розумні строки розгляду справи судом є однією із основних засад судочинства. Право на розумні строки розгляду справи закріплюється у низці нормативно-правових актів України, зокрема Цивільному процесуальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України тощо. Дублюється воно і у постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [11, с. 111].

8. *Забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.* Розглядаючи принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, В. Кройтор, обґрунтовано зосереджує увагу на тому, що наявність у системі принципів цивільного процесуального права принципу забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду позитивно відображається на функціонуванні системи правосуддя в цілому, забезпечує дієвість інших засад судочинства, зокрема, законності судових рішень. Ефективність судового захисту прямо залежить від можливості повторного перегляду справи іншим складом суду, а також контролю за додержанням вимог закону під час ухвалення

рішення з боку вищих судів. Така система судочинства зводить до мінімуму ризик зловживань з боку осіб, які здійснюють правосуддя, дозволяє мінімізувати суб'єктивізм суддівського переконання і виправити помилки, допущені нижчими судами під час постановлення рішення. Всі ці чинники зміцнюють довіру до органів судової влади, зменшують негативні наслідки правового нігілізму населення, формують імідж держави як країни з демократичною системою правосуддя [12].

9. *Обов'язковість судового рішення.* Особа, яка звертається до суду безперечно прагне не лише отримати відповідне судове рішення, яким буде задоволено ті вимоги, що містились у позовній заяві, а також досягти кінцевого результату, а саме – виконання цього рішення, а відтак відновлення порушеного стосовно неї права, свободи чи законного інтересу. У цьому контексті доволі слушною видається думка В. Кройтор, що за сферою поширення цей принцип є міжгалузевим, оскільки стосується характеристики обов'язковості всіх судових актів, які постановляються судами в порядку цивільного, кримінального, господарського та адміністративного судочинства; ... за об'єктом регулювання – функціональним (процесуальним), оскільки визначає основні положення діяльності суду та учасників процесу [13, с. 150].

Водночас, А. Зеленов, робить висновок про те, «що в літературі та законодавстві під обов'язковістю судових рішень, як правило, розуміють або властивість рішення, або принцип судочинства. При цьому кожна із позицій є цілком обґрунтованою та не суперечить одна одній» [14, с. 171].

Висновки. Отже, єдність принципів правосуддя і для системи національних судів, і для функцій правосуддя міжнародних органів може слугувати основою вироблення загальних підходів до здійснення судової діяльності і в подальшому створити передумови для формування на національному та міжнародному рівні єдиної уніфікованої системи органів, що забезпечують у судових процедурах захист прав особи, суспільства, держави. Доцільність цього визначається тим, що упродовж останніх років виникають нові підстави для розвитку концепції судової влади, зумовлені чітким і неухильним рухом України до Європейського Союзу. З огляду на це, є перспективним і доцільним аналіз принципів правосуддя нашої держави та міжнародних судових органів в аспекті можливості їх використання в ідентичному тлумаченні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пігарева Г. Загально визнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91–94.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Ярмош О. І. Рівність усіх учасників перед законом і судом як принцип адміністративного судочинства України. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/8392/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9E%D0%A5%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%20%D0%A7%201_p258-260.pdf
4. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 55–60
5. Циганюк Ю. В. Внутрішній системний зв'язок засади презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 96–102.
6. Берназюк Я. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/779322/>
7. Кузьменко О. В., Левчук П. Р. Реалізація засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів в кримінальному процесі деяких країн світу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 64. С. 313–316.
8. Москаленко О. В. Підтримання публічного обвинувачення в суді – основна кримінально-процесуальна функція прокурора. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 21 / голов. ред. М. В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2018. С. 78–83.
9. Стефанюк В. С. Гласність судового процесу та його повна фіксація. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 291–294.
10. Савінова Н. А., Коляденко П. Л. Інноваційні аспекти технічного фіксування судового процесу, як забезпечення гласності та відкритості. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/SavinovaKolyadenko.pdf>
11. Дяченко С. В., Зборовська Н. О. Принцип розумних строків у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 110–113.
12. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7646/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B6>

%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80
%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20
%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83_Kroytor_2009.
pdf?sequence=1&isAllowed=y

13. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві: актуальність та

нормативний зміст. Право і безпека. 2008. Т. 7, № 2. С. 149–154.

14. Зеленев А. С. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 167–174.

Дубинський О.Ю., Князєв В.С. ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИМІР У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті розглянуто окремі питання формування принципів правосуддя, які на основі стандартів та багатовікової практики міжнародних інституцій, знайшли своє закріплення у чинному законодавстві України. Наголошено на тому, що нагальною проблемою судової системи є її побудова на основі міжнародно визнаних підходів до здійснення правосуддя, що зумовлено, насамперед, бажанням нашої держави стати повноправним членом європейської спільноти, яка сповідує вектор неухильного дотримання прав, свобод та інтересів людини.

Вказано, що система принципів правосуддя є єдиною для усіх видів судочинства, водночас, звернуто увагу на те, що елементами цієї системи можуть розглядатися і принципи судоустрою, і принципи судочинства. Акцентовано на тому, що для досягнення цілей правосуддя важливе значення мають принципи судочинства. Підкреслено, що такі принципи отримали конституційне закріплення у ст. 129 Конституції України, яка містить перелік основних засад, на яких базується судочинство.

Зроблено висновок про те, що єдність принципів правосуддя і для системи національних судів, і для функцій правосуддя міжнародних органів може слугувати основою вироблення загальних підходів до здійснення судової діяльності і в подальшому створити передумови для формування на національному та міжнародному рівні єдиної уніфікованої системи органів, що забезпечують у судових процедурах захист прав особи, суспільства та держави. Доцільність цього визначається тим, що упродовж останніх років виникають нові підстави для розвитку концепції судової влади, зумовлені чітким і неухильним рухом України до Європейського Союзу. З огляду на це, є перспективним і доцільним аналіз принципів правосуддя нашої держави та міжнародних судових органів в аспекті можливості їх використання в ідентичному тлумаченні.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, судова влада, судова система, принципи судочинства, міжнародні стандарти, євроінтеграційні процеси.

Dubynskiy O.Yu., Kniaziev V.S. PRINCIPLES OF JUSTICE: DOMESTIC DIMENSION IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL STANDARDS

The article examines certain issues of the formation of the principles of justice, which, based on the standards and centuries-old practice of international institutions, found their consolidation in the current legislation of Ukraine. It was emphasized that the urgent problem of the judicial system is its construction on the basis of internationally recognized approaches to the administration of justice, which is caused, first of all, by the desire of our country to become a full member of the European community, which professes the vector of unwavering observance of human rights, freedoms and interests.

It is indicated that the system of principles of justice is the same for all types of judicial proceedings, at the same time, attention is drawn to the fact that both the principles of the judicial system and the principles of judicial proceedings can be considered as elements of this system. Emphasis is placed on the fact that judicial principles are important for achieving the goals of justice. It is emphasized that such principles were constitutionally enshrined in Art. 129 of the Constitution of Ukraine, which contains a list of the main principles on which the judiciary is based.

It was concluded that the unity of the principles of justice both for the system of national courts and for the functions of justice of international bodies can serve as the basis for the development of general approaches to the implementation of judicial activity and in the future create prerequisites for the formation at the national and international level of a single unified system of bodies that ensure protection of the rights of the individual, society and the state in court procedures. The expediency of this is determined by the fact that in recent years there are new grounds for the development of the concept of judicial power, due to the clear and steady movement of Ukraine towards the European Union. In view of this, it is promising and expedient to analyze the principles of justice of our state and international judicial bodies in terms of the possibility of their use in an identical interpretation.

Key words: justice, judiciary, judicial power, judicial system, judicial principles, international standards, European integration processes.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Єпринцев П.С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректорДонецького державного університету внутрішніх справ;
директорКриворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 343.341+343.237

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.14

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ
З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ

Постановка проблеми Організована злочинність займає одне з лідируючих місць серед гострих соціальних хвороб сучасного суспільства. Це негативне соціальне явище нав'язує суспільству свої уявлення про систему цінностей і норми поведінки, намагається вторгтися не лише у сферу економіки, а й у політику, у систему міжнародних відносин [1, с. 446–447]. Можна зробити висновок, що організована злочинність як явище соціального життя хвилює сьогодні всю світову спільноту.

У той же час, організована злочинність являє собою один із найскладніших і найнебезпечніших видів злочинності, який унаслідок розгалуженості сфер її діяльності здатен посягати одночасно на економічні, політичні, правові й моральні сфери суспільства та який загрожує об'єктам кримінально-правової охорони на місцевому, загальнонаціональному й міжнародному рівнях. На XIII Конгресі ООН із попередження злочинності було зазначено, що організована злочинність становить пряму загрозу національній і міжнародній безпеці, стабільності та державності. Вона компрометує соціальні та економічні процеси в державі, що призводить до втрати довіри до демократичних перетворень [2]. Також було наголошено на розширенні міжнародного співробітництва як головного напрямку вдосконалення попередження злочинності, забезпечення системи кримінального правосуддя у руслі ефективності, справедливості [3].

У свою чергу, на наступному, чотирнадцятому Конгресі ООН була прийнята Київська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права, в якій наголошено на тому, що злочинність стає все більш трансна-

ціональною, організованою та багатогранною, а злочинці все частіше використовують нові та передові технології, включаючи Інтернет, для здійснення своєї незаконної діяльності, створюючи таким чином безпрецедентні виклики у запобіганні та боротьбі з наявними злочинами, а також нові та новітні форми злочинної діяльності [4].

Таким чином, варто наголосити, що міжнародно-правові документи наголошують на важливості відповідального державного управління, активних дій, що сприяють соціальним і політичним реформам, боротьбі з корупцією і зловживаннями владою, підтримки принципу законності у державі й захисту прав людини. Заходи, спрямовані на зменшення частки тіньової економіки (завдяки прогресивним податковим реформам), захист об'єктів соціальної інфраструктури, комунального господарства від впливів злочинних організацій були важливими складовими позитивного зарубіжного досвіду щодо контролю над організованою злочинністю.

Водночас, відповідно до Стратегій національної безпеки та боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) пошук нових шляхів і відповідей на виклики й випередження транснаціональних організованих загроз та корупції в умовах військових дій, агресії та внутрішньої нестабільності, обумовлює дослідження міжнародного механізму захисту від таких вкрай небезпечних кримінальних протиправних дій.

Метою статті є теоретико-правова оцінка міжнародного досвіду боротьби з організованою злочинністю та корупцією й концептуальне бачення удосконалення такої діяльності за допомогою кримінологічних засобів. Основні **задачі** статті сформульовані відповідно поставле-

ній меті, а саме – розкрити головні міжнародні напрями боротьби з організованою злочинністю та корупцією, визначити місце України у такій діяльності, виокремити проблемні питання та шляхи їх вирішення в контексті діяльності вітчизняних органів кримінальної юстиції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Цінними для автора є праці вчених, що у різні часи досліджували питання міжнародно-правового механізму запобігання кримінальним протиправним діям, зокрема О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, В. В. Василевича, Б. М. Головкина, В. В. Голіни, О. М. Джужі, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, А. В. Савченка, Є. Л. Скулиша, В. М. Трепака, В. І. Шакуна та інших, які внесли вагомий вклад у розроблення зазначеної проблематики. Поряд з тим роботи згаданих авторів не вичерпують потреби у комплексному дослідженні міжнародного досвіду боротьби з організованою злочинністю та корупцією в сучасних умовах, кримінологічних засад участі України у таких заходах, а також імплементації кращих зарубіжних практик у правоохоронну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Практичний досвід правових держав світу у сфері запобігання корисливим насильницьким злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами, дає змогу сформувати уявлення про основи передової національної стратегії, вироблення якої сьогодні необхідне в Україні.

Однак, на міжнародному симпозіумі з проблем боротьби з організованою злочинністю та тероризмом, що проходив у США (м. Чикаго, 1989) з доповіді представника Інтерполу прозвучала думка про те, що існують країни, які не в змозі боротися з організованою злочинністю через відсутність надійної правової слабкої технічної оснащеності правоохоронних органів, неможливості простежити потоки «брудних» грошей. І якщо не надати їм допомогу, то через 10–20 років світова спільнота може мати справу з величезними мафіозними державними, політичними структурами, і тоді боротьба з організованою злочинністю може стати просто безперспективною [5, с. 145].

Відкинувши непотрібні амбіції, наше суспільство змушене було визнати, що ці фактори, що перешкоджають ефективній протидії організованій злочинності, характерні і для нашої країни. Про це свідчить тривожні тенденції поширення злочинності. Наше суспільство зіштовхнулося саме з тією ситуацією, коли кра-

ще сміливо оцінити загрозу, ніж недооцінювати її. Ризик надзвичайних негативних наслідків дуже великий.

Досвід боротьби з організованою злочинністю за кордоном являє безперечний інтерес для нас, але навряд чи можливе його повсюдне копіювання та механічне перенесення до наших умов [6, с. 26–27].

Серед величезної кількості точок зору визначення поняття організованої злочинності, з урахуванням всього різноманіття запропонованих рішень і підходів до цієї проблеми виникає закономірне питання: як іменувати об’єднання організованих злочинців?

Майже кожен автор має свою термінологію. Існують такі терміни, як «злочинний синдикат», «злочинна конфедерація», лідерів називають «прем’єр-міністрами злочинного світу», керівні органи – «комісією», «радою», «радою директорів», «тіньовим урядом».

Як би там не було, організована злочинність сьогодні є найвищою формою розвитку злочинності. Це один із видів великого бізнесу, що дозволяє отримувати максимальні доходи. Головна мета організованої злочинності – монополізувати певні ринки і таким чином забезпечити себе постійними високими прибутками.

Інша специфічна риса організованої злочинності – це її тісні зв’язки з правоохоронною системою, органами юстиції, влади та управління, що налагоджуються з метою підтримки сприятливих і безпечних умов своєї діяльності. Усе це досягається завдяки наявності корупції в органах влади та державного управління.

Ступінь захищеності кожної держави перед зовнішніми загрозами, у тому числі збройною агресією, перебуває у безпосередній залежності від внутрішньої стабільності, міцності національного державного апарату, ефективності політичної влади на усій державній території. У цьому контексті саме корупція найчастіше виступає основною внутрішньодержавною причиною політичних та економічних криз. Треба погодитись, що вона має широкий вплив на усі соціуми, оскільки підриває демократію і верховенство права, а також призводить до порушень прав людини, викривлень ринків, зниження якості життя і дозволяє організованій злочинності, тероризму та іншим загрозам безпеки людей процвітати. Цей негативний феномен можна виявити в усіх країнах – великих і малих, багатих і бідних – але саме в країнах, що розвиваються, його наслідки є найбільш руйнівними [7, с. 94].

Корупція – це головна зброя організованих

злочинців, яка використовується для забезпечення імунітету кримінальних угруповань, створення безпечних умов їхньої незаконної діяльності.

Друге після корупції місце у процесі зміцнення та розвитку мафії займає підкуп. Третім наріжним каменем у фундаменті організованої злочинності є насильство чи загроза його застосування. Мафія завжди вдавалася до найвитонченіших, жорстоких методів для усунення неугодних та ліквідації слідів.

Таким чином, у кримінологічному сенсі до поняття організованої злочинності входить наявність об'єднань злочинців, які мають стійку внутрішню структуру, які у змові з корумпованими представниками органів влади, управління та бізнесу, використовуючи методи насильства та залякування (у ряді випадків вступаючи в змову з іншими злочинними об'єднаннями), встановлюють свій контроль над різними сферами незаконної діяльності та здійснюють її на постійній основі з метою отримання значних доходів. Ця незаконна діяльність організованих злочинців тісно пов'язана з їх участю в легальному бізнесі, куди вони проникають, найчастіше використовуючи методи шантажу, погроз та прямого насильства.

Отже, організована злочинність – це довготривала змова кримінальних елементів на основі організованої структури, учасники якої, які рухаються прагненням до наживи, використовують корупцію, методи насильства та залякування для отримання кримінальних доходів [8, с. 445–446].

Як ми вже зазначали, основою організованої злочинності є злочинні організації. У цих спільнотах зі складною соціально-психологічною ієрархією, досить чітким розподілом ролей та функцій, підпорядкуванням низових ланок найвище виняткове значення має лідер чи лідуюче ядро.

Усередині злочинних організацій формується «ядро» з найактивніших учасників. Саме «ядро» за своїм складом неоднорідне. «Верхушку» зазвичай складають особи зі стійкою антигромадською орієнтацією, які стають керівниками, своєрідним «мозковим центром» організації. Цей центр, поруч із здійсненням функцій управління, виробляє комплекс неформальних норм, порушення яких тягне у себе застосування різних санкцій, до фізичного знищення [9, с. 8–9].

Отже, вся кримінальна еліта складається з двох частин. Перша – це великі розкрадачі,

ділки, основний сенс життя яких – накопичення значних матеріальних цінностей, особисте збагачення та досягнення влади. Вони більше розвинені, їх тенденції до домінування, лідерства, управління оточенням, честолюбство, цілеспрямованість. Їх поведінка свідчить про підвищену самооцінку та високий рівень домагань.

Аналогічні риси має інша група лідерів з числа загальнокримінальних злочинців. Особливо це стосується тих, що тривалий час перебувають у місцях позбавлення волі. Як засвідчили дослідження [10, с. 48–49]. Вони користуються значним авторитетом у кримінальній сфері, їх лідерські здібності та вміння управляти оточуючими психологічно забезпечуються емоційною холодністю, що блокує або суттєво обмежує суб'єктивні можливості до співпереживання.

Результати нашого дослідження [10] дозволяють дати узагальнену характеристику окремих лідерів організованих угруповань здириків та розкрадачів.

Лідери злочинних організацій здириків: вік – 30-40 років; освіта середня спеціальна; наявність організаторських здібностей; гарний фізичний розвиток; вольові, зухвалі, холоднокровні; самовпевнені; як правило, мають одну-дві судимості за грабїж, розбій, вимагання; жорстокі у поводженні з підлеглими; цілеспрямовані та заповзятливі; що мають нелегальний бізнес (контрабанда, гральний тощо); найчастіше формально числяться у підконтрольних їм чи власних фірмах; користуються авторитетом у кримінальному світі даного регіону (міста, району, області).

Лідери злочинних організацій розкрадачів: вік від 40 до 50 років; освіта середня спеціальна або вища; зазвичай це керівні працівники середнього та вищого рангу (начальники цехів, керівники підприємств); дипломатичні у спілкуванні; мають аналітичний склад мислення; прагнуть заручитися підтримкою зверху; розважливі та хитрі; цілеспрямовані та заповзятливі; гнучкі у виборі засобів для досягнення мети; юридично підготовлені; судимості, як правило, відсутні.

Вінчає піраміду злочинної організації «елітна» групи, свого роду бюрократія, представники якої здійснюють у системі організаторські функції, тобто «нагляд» за злочинністю в цілому; пошук нових сфер додатків кримінальної активності; розроблення заходів, спрямованих на подальшу монополізацію напрямів кримінальної діяльності; зміну стратегії і тактики функціонування організації залежно від со-

ціально-економічних умов, що змінюються; удосконалення нормативно-ціннісної системи спільноти; контроль за роботою груп забезпечення, безпеки та управління ними.

Окрім еліти та безпосередніх виконавців існують ще дві групи. Першу складають корисні кримінальній організації корумповані працівники державного апарату, зокрема правоохоронних органів. Друга група складається з осіб, як правило, що безпосередньо не вчиняють кримінальні дії [11, с. 254–255]. До їхніх обов'язків входить вирішення конфліктних ситуацій всередині організації, збір «податків» з виконавців, практичне забезпечення сходок лідерів, контроль за дотриманням норм поведінки та традицій злочинців, у тому числі в місцях позбавлення волі, надання матеріальної підтримки членам організації, їхнім близьким родичам та членам сімей.

Цю групу можна назвати групою «забезпечення», а виділену групу можна позначити групою «безпеки». До неї входять корумповані чиновники, юристи, лікарі, економісти, журналісти тощо.

Вони забезпечують ефективність діяльності злочинної організації: підтримують високий соціальний престиж осіб із елітної групи, створюють умови, що перешкоджають організації ефективної боротьби з організованою злочинністю у цьому регіоні; компрометують або нейтралізують працівників різних контролюючих правоохоронних органів, які протистоять кримінальному світу; консультують злочинців із правових питань; роз'яснюють членам організації форми та методи діяльності правоохоронних органів; забезпечують їх документами прикриття (наприклад, медичного характеру, а трудової зайнятості).

Найбільш розвинена система норм, спрямована на боротьбу з організованою корумпованою злочинністю, міститься у кримінальному законодавстві США. В американській кримінально-правовій доктрині та законодавстві зазвичай розрізняють:

- 1) власне хабарництво як зазіхання діяльності публічної адміністрації;
- 2) так зване комерційне хабарництво;
- 3) хабарництво, пов'язане з діяльністю профспілок;
- 4) хабарництво у сфері спорту.

У зразковому Кримінальному кодексі США запропоновано встановити кримінальну відповідальність публічних службовців за прийняття подарунків з боку осіб, які перебувають у їхній

юрисдикції. У цьому виділяються кілька категорій громадських службовців:

1) посадові особи, які здійснюють розпорядчі функції, що проводять інспектування або розслідування, здійснюють судочинство від імені держави або охорону засуджених. Їм заборонено приймати майнові блага від особи, що свідомо для них перебувають у сфері дії таких розпорядчих функцій, інспектування, розслідування та охорони;

2) посадові особи, які мають відношення до державних контрактів та майнових угод. Вони не повинні приймати майнові блага від особи, яка свідомо для них зацікавлена у контракті чи майновій угоді;

3) посадові особи, які здійснюють судові чи адміністративні функції. Ці особи не можуть приймати майнові блага від особи, яка свідомо для них зацікавлена або може бути зацікавлена у вирішенні питання, що перебуває на розгляді громадського службовця;

4) посадові особи законодавчих установ. Їм забороняється отримання майнових благ від особи, свідомо їм зацікавленою у прийнятті такого законопроекту, укладанні угоди чи виробництві, що належить до компетенції законодавчого установи, його комісії чи органу [12].

Водночас зразковий Кримінальний кодекс США передбачає низку винятків, коли отримання публічним службовцем майнового блага не вважається правопорушенням, до таких віднесено випадки отримання:

1) винагород, запропонованих законом, інших благ, за які одержувач надає законне зустрічне задоволення або на які він має право претендувати;

2) подарунків іноземними громадянами та особами без громадянства інших благ, наданих у зв'язку з спорідненістю чи іншими особистими, професійними чи діловими відносинами;

3) незначних благ, пов'язаних з особистими, професійними або діловими контактами і не створюють серйозної небезпеки неупередженості посадових осіб [13, с. 350–351].

У законодавстві США про поліцію також зазначається, що полісмен після роботи не має права продовжити свої охоронні чи розшукові функції за додаткову плату. У полісмена не має бути родичів, які є власниками казино, магазинів, кафе тощо. Усі ці обмеження спрямовані на боротьбу із прихованими формами корупції.

Головна відмінна якість організованої зло-

чинності – це її зрощування із владними структурами. З цього погляду кримінальний світ пострадянських держав мало відрізняється від американського. Організована злочинність у цих країнах жодною мірою не обмежує свою діяльність певною сферою, вона прагне проникнути і у владні структури, використовуючи при цьому підкуп чиновників, хабар. Тут немає партійних симпатій та антипатій, немає й інтересу до політичного кредо того чи іншого кандидата на виборну посаду – для організованої злочинності найважливіше створити атмосферу, в якій можна діяти безкарно.

Висновки. Сьогодні, аналіз міжнародного досвіду боротьби з організованою злочинністю та корупцією свідчить, що за сучасних умов такі кримінальні протиправні прояви створюють реальну загрозу демократичному розвитку та національній безпеці більшості країн світу. Кримінальні елементи, маючи тісні міжрегіональні та міжнародні зв'язки, все частіше спрямовують свої зусилля на встановлення контролю над найбільш прибутковими сферами національних відносин. А тому, відсутність єдиної національної концепції запобігання організованій злочинності в Україні, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм профілактики кримінальних правопорушень за відповідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності в країні, позаяк боротьба зі злочинністю давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного, транснаціонального характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінологія: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі та В. В. Чернея. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
2. Збірник актів нормативно-правового регулювання фінансово-економічної безпеки / упоряд.: О. М. Кубецька, Я. С. Палешко, Д. Б. Санакоєв, О. В. Неклеса. Дніпро, ДДУВС, 2019. 312 с.

Єпринцев П.С. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ

У статті здійснений аналіз останніх Конгресів Організації Об'єднаних націй щодо попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права, який засвідчив глибоку стурбованість світової спільноти щодо транснаціональності, організованості та багатогранності злочинності.

Констатовано, на специфічній рисі організованої злочинності – тісні зв'язки з правоохоронною системою, органами юстиції, влади та управління, що налагоджуються з метою підтримки сприятливих і безпечних умов своєї діяльності. Усе це досягається завдяки наявності корупції в органах влади та державного управління. Здійснено аналіз найбільш розвиненої системи норм, спрямованих на боротьбу з організованою корумпованою злочинністю, що міститься у кримінальному законодавстві Сполучених Штатів Америки. Головна відмінна якість організованої злочинності – це її зрощування із владними структурами. З цього

3. Дохійська декларація про включення питань запобігання злочинності та кримінального судочинства до ширшого порядку денного ООН з метою вирішення соціальних та економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях, а також участі громадськості : Тринадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Катар, Доха, 2015 р. Резолюція Генеральної Асамблеї 70/174.

4. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року, прийнята 14 Конгресом ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 року). ООН Нью-Йорк. 2021 рік. 22 с. URL: <https://bit.ly/31njfxd>

5. Верченко Л. С. Система та компетенція правоохоронних органів США, які протидіють організованій злочинності. *Право і суспільство*. 2009. № 5. С. 141–147.

6. Цимбалюк В. Організація та координація боротьби з організованою транснаціональною кіберзлочинністю. *Право України*. 2003. № 2. С. 26–27.

7. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.

8. Скулиш Є. Л. Транснаціональна організована злочинність: проблема визначення та основні ознаки. *Держава і право*. Київ, 2005. Вип. 30. С. 445–449.

9. Потєбенько М. О. Координація боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні та за кордоном. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2001. Вип. 4. С. 8–11.

10. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: навч. посіб. / Джужа О. М., Василевич В. В., Кулакова Н. В. та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. Київ: Київськ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 247 с.

11. Шандула А. А. Проблеми профілактики організованої злочинності. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства*. Запоріжжя, 2002. Ч. 2 С. 254–257

12. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 3–12.

13. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

погляду кримінальний світ пострадянських держав мало відрізняється від американського. Організована злочинність у цих країнах жодною мірою не обмежує свою діяльність певною сферою, вона прагне проникнути і у владні структури, використовуючи при цьому підкуп чиновників, хабар.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду боротьби з організованою злочинністю та корупцією дозволив стверджувати, що за сучасних умов такі кримінальні протиправні прояви створюють реальну загрозу демократичному розвитку та національній безпеці більшості країн світу. Кримінальні елементи, маючи тісні міжрегіональні та міжнародні зв'язки, все частіше спрямовують свої зусилля на встановлення контролю над найбільш прибутковими сферами національних відносин. А тому, відсутність єдиної національної концепції запобігання організованій злочинності в Україні, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм профілактики кримінальних правопорушень за відповідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності в країні, позаяк боротьба зі злочинністю давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного, транснаціонального характеру.

Ключові слова: організована злочинність, корупція, конвенція, організована група, зарубіжний досвід, боротьба, запобігання.

Yepryntsev P.S. EXPERIENCE IN FIGHTING ORGANIZED CRIME AND CORRUPTION ABROAD

The article analyzes the last Congresses of the United Nations Organization on crime prevention, criminal justice and the rule of law, which proved the deep concern of the world community about the transnationality, organization and multifaceted nature of crime.

It was established that a specific feature of organized crime is close ties with the law enforcement system, justice, government and management bodies, which are established in order to maintain favorable and safe conditions for their activities. All this is achieved thanks to the presence of corruption in the authorities and state administration. An analysis of the most developed system of norms aimed at combating organized corrupt crime contained in the criminal legislation of the United States of America is carried out. The main distinctive quality of organized crime is its fusion with power structures. From this point of view, the criminal world of the post-Soviet states differs little from the American one. Organized crime in these countries in no way limits its activities to a certain sphere, it seeks to penetrate into power structures, using at the same time the bribery of officials and bribes.

The analysis of the foreign experience of combating organized crime and corruption made it possible to state that under modern conditions, such criminal illegal manifestations pose a real threat to democratic development and national security of most countries of the world. Criminal elements, having close interregional and international ties, increasingly direct their efforts to establish control over the most profitable spheres of national relations. And therefore, the lack of a unified national concept for the prevention of organized crime in Ukraine, the inconsistency of state-wide, regional, sectoral state targeted programs for the prevention of criminal offenses in the relevant areas does not contribute to the prevention of crime in the country, since the fight against crime has long since turned into a global world problem that has acquired not only national, but also international, transnational in nature.

Key words: organized crime, corruption, convention, organized group, foreign experience, struggle, prevention.

Klochko A.M.,

*Research Officer at the Department of Criminal Law and Procedure
Law faculty of Neuchatel university, Switzerland;
Doctor of Juridical Sciences, Professor;
Professor at the Department of International Relations
Sumy National Agrarian University*

Kaliuzhna S.V.,

*Doctor of Philosophy (Specialty 081 – Law),
Associate Professor at the Department of International Relations
Sumy National Agrarian University*

УДК 347.77

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.15

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTIONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Introduction. The Ukrainian consumer market is systematically replenished by counterfeit products that evidences of low-effective protection system in the sphere of intellectual property, including at the criminal and legal level. However, social danger of criminal offences related to the intellectual property is of no doubt. The intellectual property rights protection is an important component to success in the market for many companies and trademarks. The security of the intellectual property rights requires continuous market control and monitoring, tracking and identification of violations, working on collection of actual evidences, preparation of documents and their transfer to court bodies, working with courts and control over execution of court decisions. The results of the judicial reform commenced in 2016 in Ukraine, along with amendments to the Constitution, provided for establishing several new institutions, among which was a specialized court – the Intellectual Property High Court. In the fight against counterfeit, one of the main factors is timely harmonization of the regulatory and legal framework to ensure proper protection of copyrights and industrial property rights, as well as its agreement with the related general European imperatives. The quality judicial protection is one of the mechanisms of balanced comprehensive and efficient dispute settlement in terms of intellectual property rights protection. However, the legally provided martial law in Ukraine has somewhat changed the vector of the intellectual property rights protection system by orienting it not only towards internal but also external threats. The martial law in Ukraine provides for certain restrictions of constitutional rights and freedoms of a human and a citizen on a temporary basis during the period of the material law. Temporary

restrictions of rights and legal interests of legal entities can be also introduced within the scope and to the extent necessary to enable introduction and implementation of measures of the martial law. There appears a necessity in creating legal mechanisms for protection of intellectual property interests of persons in order to prevent infringements of intellectual property rights during the period of the martial law. The obligation of the state is to minimize the impact of negative factors and consequences of the martial law on citizens. Thus, in the existing circumstances, both jurisdictional and non-jurisdictional forms of the intellectual property rights protection for Ukraine should be reconsidered and adapted for counteracting new threats. Along with opposition to the military aggression, Ukraine faces an important task of strengthening and supporting the European integration processes that also requires improvement of the intellectual property rights protection, compliance with the money laundering laws according to the standards of the Financial Action Task Force on Money Laundering, adoption of a complex strategic plan for reforming the right protection sector.

Analysis of latest researches and publications. The important issues of the intellectual property rights protection and peculiarities of legal confirmation of certain rules for use of the intellectual activity results were subject matters of research of leading scientists. Today, the sphere of intellectual property represents an environment with its internal unity, where a whole variety of creative and intellectual activities of a man covering different fields of economic and social life is implemented. In particular, certain issues of criminal and legal protection of the mentioned rights in the context of the European integration are studied

in research works of V. B. Kharchenko [1], who demonstrated social conditions of criminal offences related to the sphere of intellectual property, substantiated author's vision of the system of such offences, highlighted historical experience in criminal and legal protection of the mentioned rights. O. O. Dudorov [2] emphasized the necessity to strengthen sanctions for criminal offences related to the intellectual property rights protection and, in general, the need to optimize the legislative description of composition of criminal offences in the Criminal Code of Ukraine that are related to the sphere of intellectual property and the reasonability to involve intellectual property experts in this process. I. B. Lavrovska [3] noted the absence of proper procedure for expert assessment of the amount of material damage caused by infringement of the intellectual property right. A. O. Boyar [4] studied metamorphosis of institutional and legal regulation of the intellectual property in the EU as one of the leaders implementing reforms in this sphere to be a reference for Ukraine in its way to the European integration and implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Jessica C. Lai and Janine L. Williams provided research as to identity characteristics and personality traits of trade marks, which can result in consumer-brand relationships [5]. R. Ostergard [6] provided the research which improved upon empirical studies that examine the measurement of intellectual property rights protection. Mercedes Campiab MarcoDueñas [7] provided the study of the effect of intellectual property rights on agricultural trade in the frames of the signing of the agreement on Trade-Related Aspects on Intellectual Property Rights. Researches carried out by the international institutions, such as the World Intellectual Property Organization, are important for assessing the protection of the IP sphere. In general, the topic of the intellectual property rights protection is constantly studied by researchers of different states at the international level in order to develop unified and innovative strategies and action plan to ensure high protection level of the IP sphere. But the previous researches did not offer either procedure or mechanisms for protection of the sphere of intellectual property for states at war. That is why, taking Ukraine as an example, we will try to draw up action plan and provide offers aimed at comprehensive protection of interests of all subjects of the intellectual property rights, minimizing the negative impact on the economic development of Ukraine in the condition of the legally provided martial law.

The research objective is to analyse the security of the sphere of the intellectual property in Ukraine as a strategic resource in the system of formation of the national wealth and restoration of competitiveness of the economy of the state after the war, as well as for ensuring conformity to the unified intellectual property policy of the European Union in connection of the status of Ukraine as a candidate for EU membership.

Presentation of the main material. The relevance and importance of counteraction to all kinds of offences related to the intellectual property rights are due to the widespread distribution of counterfeit products, negative impact of these processes on business, science, health protection and safety of consumers. *On April 13, 2022, the Law of Ukraine "On Protection of Interests of Persons in the Sphere of Intellectual Property during action of Martial Law Introduced in Connection with Military Aggression of the Russian federation against Ukraine" was put into effect* (hereinafter – the Law [8].

The adoption of the relevant Law became necessary due to extreme necessity in development of legal mechanisms for protection of intellectual property interests of persons in order to prevent loss of intellectual property rights during the period of the martial law. According to the Law, starting from the date of introduction of the martial law in Ukraine, that is from February 24, 2022, the time periods of actions related to the intellectual property rights protection, as well as the time periods of the procedures for acquiring these rights as set forth by the Laws of Ukraine "On Protection of Rights to Industrial Samples" [9], "On Protection of Rights to Signs for Goods and Services" [10], "On Protection of Rights to Completing Semiconducting Items" [11], "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models" [12], "On Legal Protection of Geographical Indicators" [13], "On Copyright and Adjacent Rights" [14] and "On Protection of Rights to Plant Species" [15] shall be suspended. These time periods shall resume the next day after the termination or cancellation of the martial law, considering the period that had passed before being suspended. At this, it should be considered that the periods for taking actions related to the intellectual property rights protection, as well as the procedures for acquiring these rights are determined not only by the aforementioned laws of Ukraine but also international treaties and agreements, which have been agreed by the Verkhovna Rada of Ukraine as binding. According to Article 9 of the Constitution of Ukraine

[16], the current international treaties which have been agreed by the Verkhovna Rada of Ukraine as binding, constitute a part of the national legislation of Ukraine. Part 2, Article 19, of the Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine” [17] sets forth that if an international treaty of Ukraine that has been duly entered into force provides for rules other than those in a relevant legislative act of Ukraine, the rules of the international treaty shall apply. In this connection, for each particular case of making a decision regarding the time period for taking any actions related to protection or acquisition of the intellectual property rights, it is necessary to consider what a specific regulatory document establishes the relevant time periods. The review of novel provisions of the Law aimed at protection of the sphere of intellectual property is given below.

Graphic materials.

The provisions regarding termination of time periods for the intellectual property rights are of particular importance for intellectual property subjects since their compliance is related to acquisition of rights, their effectiveness and potential considerable financial losses. Along with the mentioned Law, the following regulatory documents play an important role in strengthening the protection of interests of persons in the sphere of intellectual property during the martial law: the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 “On Introduction of Martial Law in Ukraine” [18]; the Decree of the President of Ukraine No. 133/2022 dated March 14, 2022 “On Prolongation of Martial Law in Ukraine” [19]; the Law of Ukraine “On Legally Provided Martial Law” [20]; the Law of Ukraine “On Basic Principles of Forced Expropriation in Ukraine of Property Right Items of the Russian Federation and its Residents” [21]. The importance of timeliness of the adopted legislation is of no doubt as the prevention of unfavourable consequences is always more reasonable than remedies.

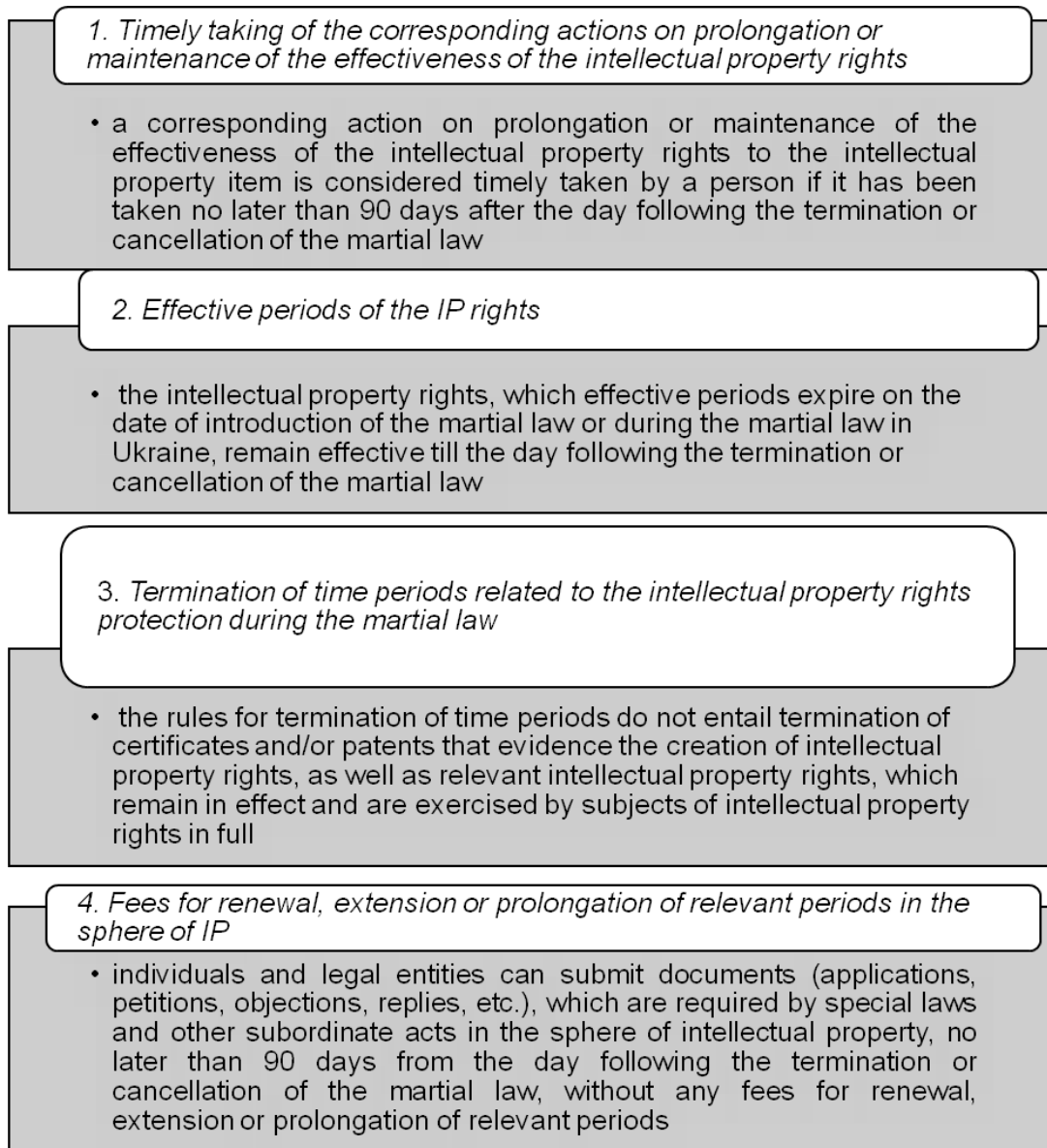
In the conditions of the legal regime of martial law, organizational activity aimed at highlighting and discussing by both practitioners and scientists relevant information and changes in the current legislation of Ukraine is of significant importance. For example, the organization of international scientific and practical conferences in online formats using Zoom, Webex and other platforms promotes the exchange of relevant information, including with foreign partners, scientists and practitioners of Ukraine, who were forced to temporarily leave Ukraine in connection with military events. Work

in foreign grant projects of Ukrainian scientists also contributes to the development of directions and strategies for the protection of intellectual property, which can be implemented in Ukraine in the future.

Prevention of criminal offences in the sphere of intellectual property in Ukraine is provided by the *relevant criminal and legal prohibitions*. Criminal offences in the sphere of intellectual property mean all infringements of the established order of ownership, use and disposal of the intellectual property items that result in significant damage to intellectual property subjects. Offences in the sphere of intellectual property, which commitment entails criminal liability, are provided for in the current Criminal Code of Ukraine [22] (hereinafter – the CC of Ukraine) under the relevant criminal and legal norms, in particular: Art. 176 of the CC of Ukraine “Infringement of Copyright and Adjacent Rights”; Art. 177 of the CC of Ukraine “Infringement of Rights to Innovation, Utility Model, Industrial Sample, Integrated Microcircuit Topography, Plant Species, Efficiency Proposal”; Art. 229 of the CC of Ukraine “Illegal Use of Sign for Goods and Services, Brand Name, Qualified Indication of Goods Origin”; Art. 231 of the CC of Ukraine “Illegal Collection for the Purpose of Using or Use of Information Constituting Trade or Bank Secret”; Art. 232 of the CC of Ukraine “Disclosure of Trade, Bank or Professional Secret in the Capital Market or Organized Commodity Markets”. It is necessary to note that the Special Part of the current CC of Ukraine includes no separate section devoted to relevant criminal offences. The above mentioned criminal and legal norms are contained in Section V “Criminal offences against elective, labour and other personal rights and freedoms of a human and a citizen” and Section VII “Criminal offences in the sphere of business”. Sample statistic data on criminal offences in the sphere of intellectual property in Ukraine is given in Table 1¹.

The corresponding indicators are characterized by a certain heterogeneity. It should be noted that in this table we are talking only about recorded acts, however, the existence of a certain percentage of latent crime should always be taken into account. In particular, according to Article 176 of the Criminal Code of Ukraine, 126 criminal offenses were registered in 2018 and 147 in 2019, respectively.

¹ On registered criminal offences and results of their pretrial investigation. Official web site of the General Prosecutor’s Office. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Fig. 1. Basic provisions aimed at ensuring rights of intellectual property subjects in the conditions of the martial law in Ukraine

The largest number of recorded criminal offenses provided for in Art. 177 of the Criminal Code of Ukraine is recorded in 2021, however, the fluctuations of the corresponding indicators in other years do not significantly differ from the last ones, that is, we consider them not indicative. According to Article 229 of the Criminal Code of Ukraine “Illegal Use of Sign for Goods and Services, Brand Name, Qualified Indication of Goods Origin” in 2000, 107 criminal offenses were registered, after which there was a tendency to decrease the commission of these acts in the last two years. However, in 2021, 95 criminal offenses under Art. 229 of the Criminal Code of Ukraine. According to Art. 231 of the Criminal Code of Ukraine “Illegal Collection for the Purpose of Using or Use of In-

formation Constituting Trade or Bank Secret” in 2000 recorded 269 criminal offenses. It should be noted that the relevant criminal law contains two subjects: commercial and banking secrecy. Therefore, it is problematic to determine, in certain cases, on which subject the act stipulated by Article 231 of the Criminal Code of Ukraine was committed. The same applies to the act provided for in Art. 232 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, we take into account that the content of the dispositions of individual investigated criminal law norms was subject to transformation. In particular, in Art. 232 of the Criminal Code of Ukraine, such a subject of a criminal offense as “professional secret in the capital market or organized commodity markets” appeared.

**Data on criminal offences in the field of intellectual property rights protection in Ukraine
for the period from 2020 till 2022**

<i>No. and title of the article CC of Ukraine (CCU)</i>	<i>Criminal offenses have been recorded in the reporting year</i>				
	2018	2019	2020	2021	2022(as of July)
Art. 176 CCU «Infringement of Copyright and Adjacent Rights»	126	147	118	82	24
Art. 177 CCU «Infringement of Rights to Innovation, Utility Model, Industrial Sample, Integrated Microcircuit Topography, Plant Species, Efficiency Proposal»	15	12	19	23	2
Art. 229 CCU «Illegal Use of Sign for Goods and Services, Brand Name, Qualified Indication of Goods Origin»	107	58	16	95	15
Art. 231 CCU «Illegal Collection for the Purpose of Using or Use of Information Constituting Trade or Bank Secret»	269	7	16	9	1
Art. 232 CCU «Disclosure of Trade, Bank or Professional Secret in the Capital Market or Organized Commodity Markets»	10	5	3	7	1

We hold an opinion that according to Articles 231 and 232 of the CC of Ukraine, bank secret does not constitute an intellectual property item. That is why, it would be more reasonable to distinguish individual compositions of criminal offences from the mentioned criminal and legal norms, namely: “Illegal Collection for the Purpose of Using or Use of Information Constituting Trade or Bank Secret” and “Disclosure of Trade or Professional Secret in the Capital Market or Organized Commodity Markets”. This is due to increased value of social relationships being formed in the sphere of intellectual property in the today’s society. So, the intellectual property is gaining a particular importance in the value hierarchy of the criminal and legal protection since the intellectual property right ensures competitive advantage of goods and services in the market. The dangerous nature of consequences of these criminal offences for the state economy consists in that, on the one hand, the intellectual property is considered as a means to increase production performance, and on the other hand, it is a part of economy that provides for considerable volume of gross domestic product in highly developed countries. For each state, the intellectual property rights protection at the national level is aimed at ensuring economic development of society. This process is implemented through active creativity of members of the society and stimulated by creating opportunities for efficient commercialization of the intellectual property items. Criminal infringements of intellectual property rights cause damage not only to the intellectual property subjects but also to economic relation-

ships. As a rule, relevant criminal offences are committed with interested motives and for gaining certain economic benefit. In the context of reform of the criminal legislation of Ukraine, it is reasonable to pay particular attention to the intellectual property as an object of criminal and legal protection and make in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine a separate section “Criminal offences in the sphere of intellectual property” with differentiation by criminal offences and criminal infractions. It should be noted that such initiative has been partially reflected in the new draft Criminal Code of Ukraine [23] (hereinafter – the Draft). In particular, Book 7 of the Draft CC of Ukraine “Crimes and infractions against property, finances, economic activity and natural resources” contains Section 7.2 “Crimes and infractions against intellectual property”. The relevant section contains a crime provided for by Art. 7.2.3: “Infringement of intellectual property rights” for considerable material damage. Also, Section 7.2 provides for such infractions against intellectual property: Art. 7.2.4 “Infringement of personal intellectual non-property rights” and Art. 7.2.5 “Infringement of intellectual property rights causing inconsiderable damage”. Such a model of the system of criminal offenses in the field of intellectual property in the draft of the new Criminal Code of Ukraine allows us to state positive trends in this direction regarding the determination of the place of these acts in the system of the Criminal Code of Ukraine in the near future. However, the relevant processes, including those related to adoption of the new CC of Ukraine, will be possible after termination

and cancellation of the martial law in the territory of Ukraine.

The latest amendments to the current CC of Ukraine provide for strengthening liability for particular criminal offences caused during the martial law. Strengthening the criminal liability refers to crimes against the fundamentals of the national security, for example, Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine “Treason against the State”, Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine “Sabotage”, as well as for military crimes, such as: P. 3 of Art. 403 of the Criminal Code of Ukraine “Failure to execute an order”, or P. 4 of Art. 408 of the Criminal Code of Ukraine “Desertion” and others.

In September 2015, in the frameworks of the 70th session of the UN General Assembly in New York, the UN Sustainable Development Summit was convened and the Agenda for Sustainable Development after 2015 was adopted to approve new development benchmarks. By the outcome document of the UN Summit “A World to Transform: The 2030 Agenda for Sustainable Development”, 17 goals of sustainable development and 169 objectives were approved. Ukraine, like other UN member states, joined the global process to ensure sustainable development. The objective on ensuring protection and security of intellectual property results from Goal No. 9 – industry, innovations and infrastructure, as well as concurs with other goals since the intellectual property and its results permeate practically each life sphere. Until then, on June 23, 2022, the European Parliament adopted a resolution regarding the immediate granting of candidate status to Ukraine for EU membership. As a result of this, the European Council granted Ukraine the status of a candidate for EU accession [25]. As of the beginning of 2022, Ukraine has achieved stable macroeconomic indicators and progress towards building a full-fledged market econ-

omy, but many processes and implementation of reforms have been suspended due to the introduction of martial law. Sectoral legislation has been adapted, including in the field of intellectual property and consumer rights protection. Nevertheless, society still has a strong demand for further reform of the sphere of intellectual property and the introduction of the activities of the High Court on Intellectual Property, the creation of which was initiated in 2019 as a result of the judicial reform, but the court has not yet started its practical activities.

The Supreme Court on Intellectual Property Matters belongs to the circle of subjects of combating offenses in the field of intellectual property. Among other subjects, we can highlight: bodies of executive power, state bodies with special status, bodies of judicial power. Some of the relevant entities for combating offenses in the field of intellectual property are listed in Table. 2.

Conclusions. The reform of the legal protection and security of intellectual property in Ukraine provides for certain stages of its introduction that are primarily aimed at adaptation of the intellectual property legislation of Ukraine to the legislation of the European Union. The stages shall be implemented by making changes to the intellectual property legislation of Ukraine in order to meet the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the EU. On June 23, 2022, the European Parliament adopted a resolution calling for the immediate granting of candidate status for EU membership to Ukraine. On the same day, the European Council granted Ukraine the status of a candidate for accession to the EU. This means that optimization of the intellectual property legislation of Ukraine requires considering the development of the EU legislation. The protection of the sphere of intellectual property in the existing legal conditions in Ukraine is satisfactory.

Table 2

Subjects of combating offenses in the field of intellectual property in Ukraine

<i>Executive bodies</i>	<i>State bodies with special status</i>	<i>Bodies of judicial power</i>
Ministry of Economy of Ukraine; State Intellectual Property Service of Ukraine; Ministry of Internal Affairs of Ukraine; State Fiscal Service of Ukraine; Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine; State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine; State Service of Ukraine for geodesy, cartography and cadastre; Ministry of Health of Ukraine; Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine; State Agency of Ukraine on Cinema Issues; Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine; State Property Fund of Ukraine	National Security and Defence Council of Ukraine; Office of the Prosecutor General; Security Service of Ukraine; Antimonopoly Committee of Ukraine	the Supreme Court of Ukraine; the Supreme Court on Intellectual Property; appellate and local courts.

A number of immediate actions were taken to create mechanisms of counteraction to intellectual property offences. These mechanisms are reflected through the components of the system of counteraction and ensured by subjects in counteraction to intellectual property offences. It is found out that such components include: criminal and legal protection and counteraction; judicial protection as a mechanism of balanced comprehensive and efficient dispute settlement in terms of intellectual property (setting up the Intellectual Property High Court); organization of educational events and conferences for scientists and practitioners to discuss relevant issues of protection of the sphere of intellectual property in the martial law; development of agreed algorithms of interaction of subjects in counteraction to intellectual property offences, activation of international cooperation, also aimed at further European integration of Ukraine.

BIBLIOGRAPHY:

1. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. Б. Харченко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 36 с. укр.
2. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні / О. О. Дудоров // *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 50-68. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_1_8.
3. Лавровська І. Б. Матеріальна шкода та упущена вигода в судовій практиці про злочини у сфері інтелектуальної власності / І. Б. Лавровська // *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 7. С. 33-46.
4. Бояр А.О. Метаморфоза системи охорони прав інтелектуальної власності у Європейському Союзі. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки.
5. Lai, Jessica C. and Williams, Janine L, Finding Your Identity and Partner in a Trade Mark? Consumption, Innovation and the Law (August 10, 2022). *IC – International Review of Intellectual Property and Competition Law 2022*, <https://doi.org/10.1007/s40319-022-01229-z>, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4187303>
6. Ostergard, R. The Measurement of Intellectual Property Rights Protection. *J Int Bus Stud* 31, 349–360 (2000). <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490911>
7. Campi, Mercedes & Dueñas, Marco, 2016. “Intellectual Property Rights and International Trade of Agricultural Products,” *World Development*, Elsevier, vol. 80(C), pages 1-18.
8. Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 01.04.2022 № 2174-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text>
9. Про охорону прав на промислові зразки. Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
10. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг. Закон України від 15.12.1993 № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>
11. Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів. Закон України від 05.11.1997 № 621/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text>.
12. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
13. Про правову охорону географічних позначень. Закон України від 16.06.1999 № 752-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>
14. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
15. Про охорону прав на сорти рослин. Закон України від 16.06.1999 № 752-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>
16. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ. (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
17. Про міжнародні договори України. Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
18. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
19. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 17.05.2022 № 341/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>.
20. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
21. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів. Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>
22. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
23. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст станом на 14.07.2022 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf>.
24. Як ООН підтримує Цілі сталого розвитку в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>.
25. European Council meeting (23 and 24 June 2022)– Conclusions. Brussels, 24 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf?fbclid=IwAR1lpO1LGSpnvps2kE Fu-B9SLdsQS-bcD2boFOsTEauPC96bOqaAhAKTLY>.

Klochko A.M., Kaliuzhna S.V. INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTIONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article gives a review of the implemented measures and ways of modelling activities of subjects in counteraction to intellectual property offences in Ukraine in the condition of the legally provided martial law. It is found out that high level of criminal and legal protection, timely adoption of the relevant laws in the intellectual property right protection driven by threats of the martial law caused by both internal and external threats during martial law. Selected statistical indicators of criminal offenses in the field of intellectual property in Ukraine were analyzed. Emphasis is placed on positive trends in determining the place of criminal offenses in the field of intellectual property in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. At the same time, it is noted that the activities of individual subjects in combating these criminal offenses are not effective or not effective enough. This concerns the disorderly activities of the High Court on Intellectual Property, the creation of which was initiated in 2019 as a result of the judicial reform. Emphasis was placed on the expediency of intensifying work with foreign partners, in particular in the field of scientific grant activity, which will allow for the development of mechanisms for the protection of intellectual property necessary for Ukraine. The relevance of such a vector of cooperation is due to the fact of the temporary stay of a significant number of Ukrainian scientists outside the state and the growth of opportunities to implement relevant projects aimed at the development of individual legal institutions. It is noted that, considering Ukraine's acquisition of the status of a candidate for the European Union, the need to adapt and optimize sectoral legislation, including in the field of intellectual property, to EU requirements is increasing.

Key words: intellectual property, protection, martial law, criminal law, system, international cooperation.

Клочко А.М., Калюжна С.В. ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті представлено огляд запроваджених заходів та напрямки моделювання діяльності суб'єктів протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Встановлено, в структурі системи протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності важливе значення має високий рівень кримінально-правової охорони, своєчасне прийняття актуального законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності, обумовленого як внутрішніми так і зовнішніми загрозами під час дії воєнного стану. Проаналізовані вибіркові статистичні показники вчинення кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в Україні. Акцентовано на позитивних тенденціях щодо визначення місця кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності у проекті нового КК України. При цьому зазначається, що діяльність окремих суб'єктів протидії цим кримінальним правопорушенням є не ефективною або не достатньо ефективною. Це стосується невідповідної діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності, створення якого було започатковано у 2019 році в результаті проведеної судової реформи. Наголошено на доцільності активізації роботи із зарубіжними партнерами, зокрема у сфері наукової грантової діяльності, що дозволить розробити необхідні для України механізми захисту сфери інтелектуальної власності. Актуальність такого вертору співпраці обумовлена фактом тимчасового перебування значної кількості українських вчених за межами держави та зростанням можливостей реалізації відповідних проектів, спрямованих на розвиток окремих правових інститутів. Зазначено, що з урахуванням набуття Україною статусу кандидата до Європейського Союзу зростає необхідність адаптації та оптимізації секторального законодавства, в тому числі й у сфері інтелектуальної власності до вимог ЄС.

Ключові слова: інтелектуальна власність, захист, воєнний стан, кримінальне право, система, міжнародне співробітництво.

УДК 341.1/.8
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.16

РИМСЬКИЙ СТАТУТ. ВАЖЛИВІСТЬ ЙОГО РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ

Постановка проблеми. У реаліях соціально-економічних змін в країні, та поточної криміногенної ситуація, яка спричинена військовою агресією з боку сусідньої держави, а також недосконалістю норм Закону, які діють на території України, виникла необхідність щодо більш детальної уваги до міжнародних джерел забезпечення прав та свобод, як громадян так і держави в цілому.

Необхідно дослідити важливість та методи прискорення ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду. В ході дослідження визначити основні умови, правові і політичні підстави, враховуючи ситуацію в Україні через призму часу від бойових дій на сході до повномасштабного вторгнення Російської федерації. Аналізуючи перспективи ратифікації Україною Римського статуту в площині євроінтеграції та надання Україні статусу Кандидата в Європейський союз, необхідно врахувати низку зовнішніх та внутрішніх чинників. Також важливо зазначити щодо принципу компліментарності в частині дій Міжнародного кримінального суду та його значимість для подальшого правомірного та неупередженого судочинства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі науковці серед інших, що стосуються даної проблематики, К. Амбос, Ш. Бассіуні, М. Буроменський, В. Верещетин, А. Бос, М. Гнатовський, Н. Дрьоміна, Ю. Колосов, А. Кассезе, Дж. Кроуфорд, Ф. Кірш, Д. Левін, В. Нанда, А. Наумов, А. Пеле, В. Панов, Ю. Решетов, Т., В. Точиловський, Г. Тункін, М. Ушаков, та інші фахівці.

Проте сьогодні бракує ґрунтовних досліджень вказана проблематика на основі дослідження якої винесено відповідні практичні та теоретичні розробки. Тому виникла потреба й безпосередня необхідність, що обмежена вузькими часовими рамками, в комплексному дослідженні означеної у статті проблематики.

Мета й завдання дослідження. Мета статті – в обґрунтуванні та доцільності більш детального вивчення Римського статуту, як основ-

ного питання в частині його ратифікації в якості Міжнародного кримінального суду з головних аспектів приєднання України до міжнародних договорів.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такий комплекс логічно пов'язаних завдань:

– з'ясувати необхідність вдосконалення українського інституту законотворення до рівня міжнародних стандартів на основі офіційно признаних та ратифікованих в Україні загальноприйнятих Міжнародних договорів;

– дослідити реальні приклади застосування міжнародного права в рамках проблематичних питань, які виникали в інших країнах світу, та результат введення їх в дію;

– проаналізувати поточні прогалини в законодавстві в частині що стосується нинішньої військової агресії проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності України;

– узагальнити отримані результати, сформулювати висновки і пропозиції.

Виклад основного матеріалу. ХХ століття було сповнене воєн, повстань, «весен народів». Усі ці діяння супроводжувались вбивствами, катуваннями і жорстоким поведінням з людьми. Ці події змусили світову спільноту дійти згоди щодо неприпустимості безкарності за проявлення цинічних злочинів під час воєн, збройних конфліктів.

17 липня 1998 року на дипломатичній конференції в Римі був прийнятий Римський статут Міжнародного кримінального суду. В голосуванні брали участь 120 країн. Юрисдикція суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають резонанс у всій світовій спільноті та вчинення даних злочинів у межах країн-учасниць, які підписали Римський статут [1, с. 16]. До таких злочинів відносяться:

- Злочини проти людяності
- Злочини геноциду
- Воєнні злочини
- Злочини агресії

Україна брала активну участь у підготовці Римського статуту та підписала його ще 20

січня 2000 року. Проте досі статут не ратифікований. Змістовний та комплексний підхід до питань, пов'язаних з ратифікацією Римського статуту, висвітлений у роботах, зокрема, таких науковців, як Н.А. Боднар, М.М. Гнатівський, О.В. Задорожній, У.З. Коруц, П.Д. Пилипенко, В.П. Попович, С.П. Кучевська, О.В. Сенаторова, В.Є. Скомороха.

Метою цієї статті є розгляд питання про важливість ратифікації Римського статуту та внесення необхідних змін до українського законодавства.

Згідно з ч. 7 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом із проектом закону про ратифікацію і приймаються одночасно. Відповідно перед прийняттям того чи іншого документа треба провести аналіз законодавства, щоб побачити, які зміни треба внести у разі ратифікації цього документа.

В юридичній літературі зазначено, що ратифікація Римського статуту потребує комплексних змін Особливої частини Кримінального кодексу України. [2, с. 79-83] Так потребують правок дефініції понять злочинів, що закріплені статутом, а також перелік цих злочинів має бути вичерпним. С.П. Кучевська стверджує, що незважаючи на те, що норми Римського статуту містять ознаки самовиконуваних міжнародних норм, основною умовою набуття Статутом чинності щодо конкретної держави є приєднання до нього та приведення національного законодавства у відповідність до Статуту для забезпечення ефективного виконання покладених МКС функцій [3, с. 23].

Ратифікація Римського статуту і внесення відповідних змін до національного законодавства є важливою складовою в умовах військового конфлікту в Україні. Якщо Кримінальний кодекс не закріплює точний перелік злочинів, то засудження навіть громадян України буде неможливим, якщо вчинене діяння не передбачене КК України.

Необхідність внесення відповідних змін у кримінальне законодавство України було визначено як один із напрямів у Плані заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Одним із заходів, спрямованих на додержання норм міжнародного права для захисту життя мирного населення

на тимчасово окупованій території України, є проведення аналізу відповідності норм міжнародного гуманітарного права та кримінального законодавства України з метою виявлення прогалин та невідповідності (до прикладу визначення воєнних злочинів).

У 2016 році за ініціативою Центру Громадських Свобод експертами було розроблено та презентовано проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення його гармонізації до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [4, с. 71], який передбачає ряд змін і доповнень до КК, серед яких запропоновано: визначення понять злочинів «Обернення у рабство», «Злочини проти людяності», «Воєнні злочини проти осіб», «Воєнні злочини проти правосуддя», «Воєнні злочини майнового характеру», «Воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів», «Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни», «Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни»; уточнено поняття злочинів геноциду та повністю змінено ст. 437 щодо злочину агресії. Але чомусь цей законопроект так і не було зареєстровано у Верховній Раді України. [5, с. 95]

У проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права», поданому до Верховної Ради України VIII скликання і прийнятому у першому читанні, було кілька змістовних блоків. Серед яких [6, с. 42] (рис. 1).

Проте це законопроект створював колізію національного і міжнародного законодавства. Адже у проектів планувалось передбачити ст.8-1 КК, відповідно до якої особа засуджувалась за національним законодавством. А Римський статут у ст.21 передбачає свої правила та процедури доказування винуватості, і лише в крайньому випадку у разі наявності прогалин застосування національного законодавства. Також законопроект не врегульовано процесуальні і виконавчі питання. Якщо звернутись до Кримінального процесуального Кодексу то, ним врегульовано лише порядок виконання рішень Європейського суду з прав людини. І в міжнародному співробітництві зазначається лише про співпрацю з іншими країнами, а не міжнародними судовими органами. Отже якщо не будуть внесені зміни до КПК

1) положення щодо автономної регламентації кримінальної відповідальності за злочини агресії, геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини;
2) положення, які передбачають окремі зміни структури Особливої частини КК у зв'язку з автономною регламентацією кримінальної відповідальності за злочини агресії, геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини;
3) положення, спрямовані на вдосконалення правового режиму кримінальної відповідальності за катування;
4) зміни до КПК щодо уточнення підслідності відповідної категорії злочинів та передбачення можливості спеціального досудового розслідування та судового розгляду цих злочинів.

Рис. 1

і КВК, неможливо говорити про ратифікацію Римського статуту.

Відповідно до сказаного вище, побутує думка, що затримка ратифікації Римського статуту пов'язана з побоюваннями заміни національних судів Міжнародним кримінальним судом. Але відповідно до принципів і завдань МКС, він не замінює національні суди, а розглядає справи у найтяжчих злочинах, коли держава не спроможна це зробити або ухиляється від розслідування і розгляду. Це впливає із принципу компліментарності. [7, с. 65]

Виходячи з кількості законопроектів щодо змін в законодавстві для ратифікації Римського статуту та статистичних даних серед українці, питання ратифікації статуту дуже важливе для нашого суспільства особливо в умовах багаторічної агресії Російської федерації. Так в голосуванні щодо проекту заяви в МКС про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та військових злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян № 1881 від 04.01.2015 р., свідчить, що 271 депутат виступив «ЗА» залучення МКС до розслідування воєнних злочинів в Україні у порядку «ad hoc».

Чому ж і досі статут не ратифікований? Що нам дає ратифікація Римського статуту?

Головною відповіддю в питанні ратифікації Римського статуту став висновок Конституційного Суду країни від 11.07.2001 р. № 3-в/2001, згідно з яким Римський статут не відповідає Конституції України, оскільки «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції». Це досить суперечливо, адже виходячи із вище сказаного, національне законодавство можна змінити з урахуванням положень міжнародного договору. Ратифікація Римського статуту є дуже важливою для України, яка зараз переживає окупацію, геноцид, воєнні злочини. Міжнародний кримінальний суд може розглядати справи за умови, що держава підписала та ратифікувала Римський статут. Якщо Україна виконає ці умови, вона і сама зможе ініціювати розгляд справ у МКС. [8, с. 53]

Так з початку Російсько-української війни в 2014 році, Україна визнавала юрисдикцію МКС : 25 лютого 2014 року ВРУ прийняла Заяву № 790-VII, якою визнала юрисдикцію Суду за ст. 7 Статуту (злочини проти людяності) під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року.

4 лютого 2015 року ВРУ прийняла Постанову № 790-VII, якою затвердила Заяву, що визнала юрисдикцію Суду за статтями 7 (злочини проти людяності) і 8 (воєнні злочини) Статуту щодо скоєння злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терорис-

тичних організацій «ДНР» та «ЛНР» починаючи з 20 лютого 2014 року і без кінцевої дати.

11 грудня 2020 р. прокурор Суду оголосила про завершення попереднього вивчення ситуації в Україні. [9, с. 35]

Важливість ратифікації Римського статуту можна висловити одним реченням – наразі це єдиний міжнародний механізм, за яким можна притягнути до відповідальності Путіна, політичне і військове керівництво Росії, очільників так званих «ЛНР» та «ДНР» за злочини скоєні в Україні.

Як висновок можна сказати, що ратифікувавши Римський статут Україна отримає: механізм безпосереднього покарання тих, хто скоює міжнародні злочини; міжнародні стандарти документування, роботи зі свідками тощо; статус безпосереднього учасника процесу у всіх структурах МКС; рішення МКС буде важелем для продовження санаційної політики щодо Росії.

Наукова новизна. Теоретично обґрунтовано, на загально логічних та спеціальних методах пізнання запропоновано необхідність запровадження курсу національної політики та зміни її внутрішнього вектору базуючись на основах та реаліях Міжнародних договорів й стандартів.

Висновки.

1. Обґрунтовано щодо доцільності більш детального вивчення Римського статуту, як основного питання в частині його ратифікації в якості Міжнародного кримінального суду з головних аспектів приєднання України до міжнародних договорів.

2. З'ясовано необхідність вдосконалення українського інституту законотворення до рівня міжнародних стандартів на основі офіційно признаних та ратифікованих в Україні загальноприйнятих Міжнародних договорів.

3. Досліджено реальні приклади застосування міжнародного права в рамках проблематичних питань, які виникали в інших країнах світу, та про делеговано варіанти результатів введення їх в дію.

4. Здійснено аналіз поточних прогалин в законодавстві України та встановлено відсутність закріплених міжнародних гарантій в частині що стосується нинішньої військової агресії проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності України;

За результатами дослідження питання, узагальнено отримані результати та сформовано відповідні висновки і пропозиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Південно-східне міжрегіональне управління юстиції. Журнал *Legal questions: Міжнародний кримінальний суд*. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/legal-questions/ICC.05.05.2021,Дніпро. С. 12-26.

2. Боднар Н.А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. Журнал європейського і порівняльного права. 2018. № 8. С. 79–96.

3. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 338 с.

4. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення його гармонізації з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду». URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XC_vCZSRzwwJ:https://precedent.in.ua/-wp-content/uploads/2016/07/proekt-ZU-shhodo-garmonizatsiyipolozhen-KK-zpolozhennyamy-Rymskogo-Statutu-16.05.2016-1.doc+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

5. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» (реєстр. № 9438 від 20 грудня 2018 року) / *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266

6. Обговорили ратифікацію Римського статуту. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/323139>

7. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» (реєстр. № 9438 від 20 грудня 2018 року) / *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266.

8. Луценко І. Ратифікація Римського статуту несе ризики для українських військовослужбовців. *LB.UA*. URL: https://ukr.lb.ua/news/2019/08/16/434855_ratifikatsiya_rimskogo_statutu_nese.html.

9. Ратифікація Римського статуту дозволить Україні мати не лише зобов'язання, а й права / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/ratyfikatsiia-rymskoho-statutu-dozvolyt-ukraini-maty-ne-lyshe-zoboviazannia-a-y-prava/>

10. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Кримінальний Кодекс URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

12. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80>

Полякова Є.С. РИМСЬКИЙ СТАТУТ. ВАЖЛИВІСТЬ ЙОГО РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ

Мета статті полягає в обґрунтуванні та доцільності більш детального вивчення Римського статуту, як основного питання в частині його ратифікації в якості Міжнародного кримінального суду з головних аспектів приєднання України до міжнародних договорів.

Методологія. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено використанням загальнологічних (загальнонаукових) та спеціальних методів пізнання. Діалектичним методом узагальнено зокрема об'єкт і предмет дослідження, підкреслено його мету та завдання; методом аналізу та узагальнення здійснено необхідні обґрунтування на основі висвітлених теорій сучасними дослідниками та теоретиками.

Наукова новизна. Теоретично обґрунтовано, на загальнологічних та спеціальних методах пізнання запропоновано необхідність запровадження курсу національної політики та зміни її внутрішнього вектору базуючись на основах та реаліях Міжнародних договорів й стандартів.

Висновки. На основі дослідження сучасних особливостей кримінальних правопорушень, терористичних актів, військових агресій із сторін інших країн світу, тиску з боку політичної чи економічної сфер впливу, а також реаліями сьогодення, аргументовано та апробовано необхідність вдосконалення чинного законодавства в частині приведення його до міжнародного рівня. Доведено, що інтегрування українського інституту законотворення до рівня міжнародних стандартів на основі офіційно признаних та ратифікованих в Україні загальноприйнятих Міжнародних договорів, уніфікує можливості розкриття злочинів та підсилить значущість доказової бази, яка гарантуватиме високий потенціал в доказуванні на рівні міжнародних інституцій судової системи в рамках військової агресії проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності України.

Ключові слова: Римський статут, ратифікування Україною, євроінтеграція, Міжнародний кримінальний суд, військова агресія.

Polyakova Ye.S. THE ROMAN STATUTE. THE IMPORTANCE OF ITS RATIFICATION BY UKRAINE

The purpose of the article is the justification and expediency of a more detailed study of the Rome Statute, as the main issue in terms of its ratification as an International Criminal Court on the main aspects of Ukraine's accession to international treaties.

Methodology. The reliability of the obtained results and conclusions is ensured by the use of general logical (general scientific) and special methods of cognition. In particular, the object and subject of the research are summarized by the dialectical method, its purpose and tasks are emphasized; by the method of analysis and generalization, the necessary justifications were made on the basis of the highlighted theories by modern researchers and theoreticians.

Scientific novelty. Theoretically grounded, on the basis of general logical and special methods of knowledge, the necessity of introducing the course of national policy and changing its internal vector based on the foundations and realities of international treaties and standards is proposed.

Conclusions. Based on the study of modern features of criminal offenses, acts of terrorism, military aggression from other countries of the world, pressure from political or economic spheres of influence, as well as the realities of today, the need to improve the current legislation in terms of bringing it to the international level is argued and tested.

It has been proven that the integration of the Ukrainian law-making institute to the level of international standards based on officially recognized and ratified in Ukraine generally accepted international treaties will unify the possibilities of solving crimes and strengthen the significance of the evidence base, which will guarantee a high potential in proving at the level of international institutions of the judicial system within the framework of military aggression against sovereignty, territorial integrity or political independence of Ukraine.

Key words: Rome Statute, ratification by Ukraine, European integration, International Criminal Court, military aggression.

Чернадчук Т.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

Кравченко Т.О.,
здобувачка вищої освіти рівня магістр юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

УДК 341.3

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.17

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність певної частини норм міжнародного права, яка стосується військової окупації, сфера їх застосування завжди була проблематичною. Іноземні військові дії держав відбувалися в приголовшливому розмаїтті обставин і прийняли таку ж приголовшливу різноманітність форм. Значна кількість нещодавніх та сучасних прикладів збройних конфліктів порушують складне питання: що являє собою військова окупація? В основі цього питання лежать декілька інших. Які існують види окупації? Чи досі на них поширюються правила, викладені в Гаазькій конвенції 1907 року та Женевській конвенції 1949 року? Хто визначає що саме слід називати окупацією? Чи є один закон військової окупації, або існує комбінація правил, які можуть дещо змінюватись в залежності від конкретних обставин?

У існуючих рамках міжнародного права, чи є законним для окупаційної влади, в ім'я створення умов для більш демократичної та мирної держави, запроваджувати фундаментальні зміни в конституційному, соціальному, економічному та правовому порядку в межах окупованої території? Іншими словами, чи відповідає сукупність міжнародних правових актів, що базуються на договорах, що стосуються окупації, деяким з яких понад століття, умовам, з якими іноді доводиться стикатися сьогодні? Чи може Рада Безпеки ООН змінити застосування закону в окремих випадках? Нарешті, чи була змінена сукупність договірних прав через звичай? Ці питання виникали в ряді конфліктів і випадків окупації. Вони виникли через обережне, навіть обмежувальне припущення у законах війни (міжнародне гуманітарне право або, традиційно, *jus in bello*), що окупаційна влада повинна поважати існуючі закони та економічні домов-

леності на окупованій території, і тому повинна, вносити якомога менше змін. Цей принцип у законах війни потенційно суперечить трансформаційним цілям певних прикладів окупації. У сучасному міжнародному праві існує ряд прогалів, які регламентують режим окупації.

Також особлива актуальність дослідження зазначеної проблематики серед українських наукових кіл визначається окупацією Росією українських територій. З анексією Криму у 2014 році та окупацією частини південних та східних територій України після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року особливо гостро постало питання міжнародно-правового визначення та особливостей військової окупації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання військової окупації привертали увагу вітчизняних та закордонних науковців. Серед яких варто відзначити праці І. Макарова, Н. Мельцера, П. Рекотова, О. Толочко, Т. Ферраро, С. Ніколосі та інших. Проте, попри всі попередні праці з даної теми, дослідження військової окупації у міжнародно-правовому вимірі було і залишається важливим напрямком в царині міжнародного та міжнародного гуманітарного права.

Мета статті. Враховуючи те що, в умовах сучасних реалій світу спостерігається військова окупація певної частини території суверенних держав і відповідно України, на яких в першу чергу спостерігається грубе порушення прав людини. При цьому, для сучасного міжнародного права характерним є саме захист всього спектру прав і свобод людини без будь-якої дискримінації. Мається на увазі всі групи прав, серед яких головним є право на життя, свободу і безпеку, виборче право, право на безпечне навколишнє середовище і т.п. Саме тому, як на наш погляд, важливим питан-

ням залишається на підставі аналізу наукових праць, міжнародно-правових актів розкрити сутність поняття військової окупації, проаналізувати міжнародно-правові особливості режиму військової окупації.

Виклад основного матеріалу. Упродовж тривалої історії розвитку людства виникали і виникають спірні питання в різних сферах міжнародних відносин, не вирішення яких призводить до міжнародних конфліктів. Не дотримання таких основних принципів міжнародного права, як принцип мирного вирішення спорів, принцип не застосування сили і погрози силою призводить до збройних конфліктів, внаслідок яких порушуються принцип суверенності і принцип територіальної цілісності держав. Відповідно частина території держави опиняється під іноземною окупацією, де як правило країна-окупант встановлює свої правила, порушуючи права і свободи цивільного населення, що опинилося під окупацією. З метою упорядкування взаємних прав і обов'язків країн у разі виникнення між ними військових конфліктів на міжнародному рівні було напрацьовано низку принципів і норм, що регулюють порядок обмеження, заборону застосування засобів і методів ведення війни, підстави настання відповідальності, тобто міжнародне гуманітарне право.

Одним із найважливіших інститутів міжнародного гуманітарного права є право військової окупації. Крім складних і неоднозначних конвенційних правил, що належать до даного інституту, в сучасних умовах режим військової окупації набуває нових якостей, що, безперечно, позначається на правозастосовній практиці в умовах збройних конфліктів [1, с. 180]. Інститут військової окупації у міжнародному праві встановлює норми щодо питань окупованих територій, контролю над ними, зобов'язаннями держави-окупанта та правами населення, яке проживає на окупованих територіях. Міжнародно-правовий режим окупації визначають як особливий порядок правового управління, дій держави-окупанта та окупованої держави [2, с. 193].

Остаточне визначення військової окупації було викладене у Гаазькій конвенції про закони і звичай війни на суходолі 1907 року: територія вважається окупованою, коли вона практично знаходиться під владою ворожої армії. Наступні міжнародно-правові документи не змінили це визначення. Подальшого розширення поняття набуло у Женевській конвенції 1949 року [3, с. 136]. При цьому, відповідно до Женевської

конвенція міжнародне право застосовується також в усіх випадках окупації всієї або частини території, навіть якщо ця окупація не зустрінє жодного збройного опору.

Основна ідея права військової окупації полягає в тому, щоб на якийсь час збройного конфлікту зберегти на окупованих територіях *status quo ante* – раніше існуюче становище – для того, щоб забезпечити в майбутньому безболісне повернення таких територій відповідній державі [1, с. 182].

Військова окупація має місце, коли одна держава вторгається в іншу і вводить військовий контроль над частиною її території чи над усією його територією. Згідно з 42 статтею Гаазької конвенції територія визнається окупованою, якщо вона справді перебуває під владою ворожої армії. Окупація поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена [4].

Варто відзначити відмінності між вторгненням та окупацією. Вторгнення не можна вважати окупацією до тих пір, поки окупант не встановить певну систему окупованими управління територіями. Однак вступ військ на певну територію найчастіше супроводжується встановленням контролю над місцевими органами влади, що може вважатися окупацією [5, с. 35].

Завоювання передбачає повне підпорядкування переможеного переможцю, що тягне за собою кінець війни та припинення суверенітету переможеної держави, ліквідацію її державно-правових інститутів. Для окупації, навпаки, характерні збереження владних структур (нехай навіть у вигнанні) переможеної держави та продовження опору та військових дій проти держави-окупанта. Норми, що стосуються окупації, не застосовуються до завоювання. Відповідно, якщо заняття території противника слідує за повною та беззастережною капітуляцією, то повне підпорядкування території, припинення існування армії та уряду, а також припинення будь-яких форм боротьби змінюють режим окупації [1, с. 182].

На окупованих територіях продовжують застосовуватися закони окупованої держави, а населення продовжує виконувати обов'язок вірності державі походження. Зокрема, кримінальне право окупованої держави продовжує застосовуватися щодо фактів співробітництва з ворогом, що було підтверджено рядом міжнародних судових рішень. Крім того, продовжує діяти цивільне право окупованої держави [6, с. 379].

Існує ряд інших ускладнюючих факторів, таких як продовження бойових дій, продов-

ження здійснення певного ступеня влади місцевими органами влади або відмова сторони, що вторглася, прийняти на себе зобов'язання, що впливають із здійснення влади над чужою територією. Також може бути дуже важко оцінити закінчення окупації з юридичної точки зору. Поступове припинення, часткова відмова, збереження певних компетенцій у раніше окупованих областях, підтримка військової присутності на основі згоди, яка викликає сумніви: всі ці питання можуть ускладнюють юридичну кваліфікацію тієї чи іншої ситуації та викликає численні дискусії щодо міжнародного режиму військової окупації [3, с. 134].

Важливим аспектом варто відзначити міжнародну активність та позицію міжнародних інституцій та держав як реакцію на окупацію суверенної території. Так, наприклад, у березні 2014 року після окупації РФ півострова Крим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй було прийнято Резолюцію щодо територіальної цілісності України, яка засудила агресію з боку РФ та проведення на окупованій території референдуму. Дана Резолюція визначала порушення РФ статті 2 Статуту ООН про заборону застосування загрози силою чи використання її щодо суверенних держав задля порушення територіальної цілісності, та сприяння до мирного вирішення міжнародних конфліктів [7]. Подібним чином Парламентська асамблея Ради Європи постійно вважала Крим окупованою територією та закликала Росію виконати свої зобов'язання відповідно до закону про окупацію. Окрім усного засудження дій Росії в Україні, деякі уряди та міжнародні організації на чолі зі Сполученими Штатами та Європейським Союзом запровадили санкції проти осіб, компаній та офіційних осіб з Росії, причетних до окупації [8].

Після окреслення еволюції військової окупації як правового інституту в галузі міжнародного права, була сформована доктрина ефективності, яка вимагає від держави-окупанта послідовності дій для підтвердження свого права на територію. У зв'язку з цим традиційне міжнародне право і класична наука завжди розглядала «ефективність» як унікальну умову, характерну для явища окупації, підкреслюючи роль суверенітету де-факто. Однак слід зазначити, що другий принцип військової окупації – тимчасовість, отримав не менш важливе сприйняття в даному контексті. Тимчасовий характер окупації відображає часове обмеження тривалості такого інституту для захисту суверенітету

окупованої держави де-юре окупованої держави [9, с. 166]. Ефективний контроль не обов'язково повинен здійснюватися безпосередньо збройними силами держави-окупанта. Режим військової окупації може також мати місце, коли іноземна держава встановила загальний контроль за діяльністю місцевих органів влади, які, своєю чергою, здійснюють свої безпосередні функції управління від імені держави-окупанта як фактичні представники держави [10, с. 23].

Питання «контролю» потребує щонайменше двох різних інтерпретацій. Можна вважати, що ситуація окупації виникає, коли сторона конфлікту здійснює певний рівень влади або контролю на чужій території. Так, наприклад, наступаючі війська можуть вважатися пов'язаними законом окупації вже під час фази вторгнення військових дій. Альтернативний і більш обмежувальний підхід полягає у тому, що режим окупації визнається лише тоді, коли сторона в конфлікті має можливість здійснювати достатню владу над територією противника, щоб вона могла виконувати всі обов'язки, покладені законом про окупацію [11].

Є міжнародний консенсус щодо того, що неприпустимо захоплювати територію під час війни, анексувати її чи змінювати кордони силою. Це стало основою міжнародного порядку, встановленого після Другої світової війни. Одним із яскравих прикладів військової окупації було вторгнення Іраку та спроба анексії Кувейту в 1990 році, які були рішуче засуджені та відбиті військовою силою в 1991 році. Окупація Росією територій Грузії в 2008 році та анексія українського Криму в 2014 році є ще одним поточним серйозним порушенням міжнародного права, яке забороняє захоплення території силою [12].

Крім того, з лютого 2022 року РФ окупувала значні території на півдні та сході України. Начебто запит про допомогу з боку народних республік на Донбасі не є дійсною згодою, а тому не змінює кваліфікації ситуації як військової окупації [8]. Згідно зі статтею 2.4 Статуту ООН усі члени у своїх міжнародних відносинах утримуються від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави. Єдиними винятками з цих положень є самооборона та випадки, коли таке застосування сили санкціоновано Радою Безпеки ООН (розділ VII Статуту ООН). Жодне з цих винятків не застосовується у випадку нападу на Україну, що робить дії Росії незаконними з точки зору міжнародного права [13].

На 49-й сесії Ради ООН з прав людини, яка проходила з 28 лютого по 1 квітня 2022 року країни-члени ООН погодилися на прохання України провести термінові дебати щодо критичної ситуації та порушення прав людини та засудити агресію Росії. На терміновому засіданні 4 березня 2022 року було прийнято Резолюція A/49/L.1 «Ситуація з правами людини в Україні через російську агресію», яка схвалює вимоги, що містяться в резолюції «Агресія проти України», ухваленою 2 березня 2022 року Генеральною Асамблеєю ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй засуджує вторгнення Росії на територію України, вимагає негайного припинення порушення прав людини та виведення військ Росією [14]. Незважаючи на прийняття вищезгаданих міжнародних документів, країна-агресор продовжує вчиняти протиправні дії на окупованих територіях, а саме: примушує населення вступати до збройних сил окупанта; примусово вивозить українських дітей до Російської Федерації; застосовують репресії, здійснюють переслідування, арешт, катування, страту цивільного населення та інші дії заборонені Женевською конвенцією 1949 р. Шляхом проведення незаконних референдумів встановлює свій суверенітет над окупованими територіями.

Завершення окупації території за міжнародним правом можливо наступними способами: припинення або втрата ефективного контролю; справжня згода на іноземну військову присутність; політичне врегулювання.

Звичайно, найбільш очевидним способом закінчення військової окупації є повний та добровільний вивід сил окупанта та відновлення ефективного контролю з боку місцевих органів влади. Або інакше: витіснена держава може спробувати відновити контроль над територіями, окупованими супротивником, відновивши військові дії. У Женевській конвенції 1949 р. передбачається можливість ворожих дій проти держави-окупанта, що здійснюються з самої окупованої території, у тому числі силами організованого збройного руху опору [10, с. 27]. У деяких конкретних і виняткових обставинах держава-окупант залишається пов'язаною певними зобов'язаннями відповідно до права окупації, незважаючи те, що її збройні сили фізично виведені з окупованої території. Зокрема, коли окупант зберігає у межах цієї території ключові елементи влади чи інші важливі урядові функції, право окупації має й надалі застосовуватися у межах

відповідних територіальних та функціональних кордонів.

Ситуації військової окупації можуть також завершитися, якщо держава дає згоду на присутність іноземних збройних сил. Така згода зазвичай, але не обов'язково, дається одночасно з повною або частковою передачею повноважень від колишнього окупанта до місцевих органів влади. Цілком очевидно, що для того, щоб мати законну силу, така згода має бути справжньою і не може ґрунтуватися на примусовій угоді між державою-окупантом і місцевим режимом, який фактично залишатиметься під її контролем. З метою запобігання будь-яким зловживанням такими угодами Женевська конвенція передбачає, що жителі окупованих територій не будуть у жодному разі і жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції ні в силу будь-якої зміни, що відбулася в установах, що діють на даній території, або в управлінні цією територією внаслідок її окупації, ні в силу угоди, укладеної між владою окупованої території та окупантом [15].

І нарешті, режим військової окупації може завершитися без виведення окупаційних сил – шляхом політичного врегулювання, пов'язаного з анексією державою-окупантом всієї чи частини окупованої території, або, в інших випадках, утворенням незалежної держави на такій території. Для того, щоб бути законним, таке політичне врегулювання має ґрунтуватися на міжнародній угоді, в якій висловлюватиметься справжня згода держави, щодо майбутнього правового статусу відповідної території. За відсутності такої згоди можна також припустити, що окупована територія отримає політичну незалежність і стане суверенною державою за військової підтримки окупанта та широкого визнання з боку міжнародного співтовариства. Одностороннє приєднання окупантом території може розглядатися як законне згідно з її національним правом, але це ніяк не впливатиме на правовий статус окупованих територій відповідно до міжнародного права [16, с. 76-77].

Загалом, у міжнародному режимі окупації можна виділити три основні юридичні проблеми. По-перше, скільки інститут військової окупації є частиною міжнародного права, тут, як і в більшості випадків застосування міжнародних норм, виникає проблема взаємодій міжнародного та національного права, причому національного права як мінімум двох держав – окупованого та окупанта. По-друге, виникає проблема «рухливості» ситуації, яка полягає в тому, що окупаційний режим

може встановлюватися та припинятися у часі та у просторі залежно від розвитку подій. Іншими словами, необхідний кожен раз доводити застосовність права окупації на цей період часу та до цієї території, оскільки обставини можуть змінюватися. По-третє, існують проблеми у застосуванні норм права військової окупації, пов'язані з різноманітністю конкретних ситуацій та неврегульованістю окремих питань, а також з тим фактом, що деякі чинні норми міжнародного гуманітарного права важко застосувати до певних сучасних обставин. Зокрема, початку ХХ століття, коли приймалася Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, були характерні зовсім інші економічні та політичні відносини, і ці відносини не змінювалися так швидко, як це має місце сьогодні [1, с. 183].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що під військовою окупацією слід мати на увазі тимчасове захоплення військами однієї держави території або її частини військовими силами іншої держави та встановлення контролю над даною територією без згоди місцевої влади. Відповідно, територія держави може бути частково окупована, і в цьому випадку закони та зобов'язання, пов'язані з окупацією, застосовуються лише на території, яка фактично окупована. Аспекти режиму військової окупації містять у наступних міжнародно-правових документах: Гаазькій конвенції 1907 року, Женевській конвенції 1949 року, Додатковому протоколі Женевської конвенції 1977 року, міжнародних документах, які стосуються озброєних конфліктів, судових постановках та доктринальних джерелах. Норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються окупованих територій, стають застосовними, коли територія перебуває під ефективним контролем ворожих іноземних збройних сил, навіть якщо окупація не зустрічає збройного опору та бойових дій. Контроль над окупованими територіями складається з трьох основних компонентів: збройні сили іноземної держави фізично присутні на окупованій території без згоди місцевої влади, яка діє на момент вторгнення; місцеві органи влади не можуть здійснювати свої повноваження через присутність іноземних військ; окупаційні війська встановлюють власну владу над окупованою територією. Серед основних шляхів завершення окупації варто відзначити: припинення контролю; згода на присутність іноземних військ; політичне врегулювання.

Враховуючи наявність проблем у застосуванні міжнародних норм щодо режиму військової

окупації, нагальним на сьогодні вбачається проведення низки реформ в структурі Організації Об'єднаних Націй, про що постійно згадується на всіх міжнародних рівнях. Вирішення питання реформування ООН, Ради Безпеки та інших міжнародних інституцій сприятиме забезпеченню миру і безпеки як на регіональному так і міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Толочко О. Н. Режим военной оккупации в современном международном гуманитарном праве. Альманах международного права. № 1. 2009. С. 180-188.
2. Макаров І. М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Електронна бібліотека юридичної літератури. № 3. 2012. С. 193-197.
3. Ferraro T. Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*. № 94. 2012. P. 133-163.
4. Гаазька Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.10.2022)
5. Рекогов П. В. Поняття «військова окупація» у міжнародному праві. Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції. Львів: Ліга-Прес, 2015. С. 34-36.
6. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов : курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского. Университета. М.: Международный Комитет Красного Креста, 2000. 1141 с.
7. Полтавець С. Окупація земель суверенної держави: уроки політичної історії. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennojiderzhavi&catid=8&Itemid=350
8. Military occupation of Ukraine by Russia. URL: <https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-ukraine#collapse2accord>
9. Nicolosi S. Law of Military Occupation and the Role of de jure and de facto Sovereignty. *Polish yearbook of international law*. № 31. 2011. P. 165-187.
10. Ferraro T. Expert Meeting: Occupation and Other Forms of Administration of Foreign Territory. ICRC report. Geneva, 2012. 151 p.
11. Occupation and international humanitarian law: questions and answers. 2004. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/634kfc.htm>
12. Kuttab J. The Russian Invasion of Ukraine and International Law. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/the-russian-invasion-of-ukraine-and-international-law/>
13. Kryvoi Y. Russia's Invasion of Ukraine and International Law: Questions and Answers. URL: <https://www.biicl.org/blog/34/russias-invasion-of-ukraine-and-international-law-questions-and-answers?cookieset=1&ts=1662408081>
14. Russia's war on Ukraine in international law and human rights bodies: Bringing institutions back in. European Parliament Briefing. URL: <https://www.>

europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639322/EXPO_BRI(2022)639322_EN.pdf

15. Женевська конвенція IV про захист цивільного населення під час війни. 1949 р. URL: [https://zakon.](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text)

rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.10.2022)

16. Мельцер Н. Международное гуманитарное право. Общий курс: Справочное издание. 2017. 420 с.

Чернадчук Т.О., Кравченко Т.О. ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ

Стаття присвячена питанню дослідження питань щодо військової окупації. Акцентується увага на тому, що незважаючи на наявність певної частини норм міжнародного права, яка стосується військової окупації, сфера їх застосування завжди була проблематичною. Піднімаються такі важливі питання: чи є законним для окупаційної влади, в ім'я створення умов для більш демократичної та мирної держави, запроваджувати фундаментальні зміни в конституційному, соціальному, економічному та правовому порядку в межах окупованої території; чи відповідає сукупність міжнародних правових актів, що базуються на договорах, що стосуються окупації, деяким з яких понад століття, умовам, з якими іноді доводиться стикатися сьогодні; чи може Рада Безпеки ООН змінити застосування закону в окремих випадках та ін. Відмічається, що особливо гостро постало питання міжнародно-правового визначення та особливостей військової окупації з часу анексії Криму у 2014 році та окупацією частини південних та східних територій України після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Саме тому актуалізується увага на розкритті сутності поняття військової окупації, аналізу міжнародно-правових особливостей режиму військової окупації. Вивчаються й досліджуються думки провідних вчених і науковців із цього приводу. Звернено увагу на наявність суперечливих моментів та прогалин у міжнародному праві. Фокусується увага на розкритті дефініції поняття військова окупація, характеристики існуючий на сьогодні нормативно-правовій базі в згаданій сфері, визначенні способів припинення окупації. Висловлено бачення відносно посилення позицій та ролі фактору міжнародної активності, як реакцію на військову окупацію, на прикладі діяльності міжнародних інституцій щодо питання анексії Криму та окупації частини південних і східних територій України.

Ключові слова: вторгнення, інститут військової окупації, контроль над окупованими територіями, міжнародне гуманітарне право, міжнародно-правовий режим окупації, окупована територія.

Chernadchuk T.O., Kravchenko T.O. AS FOR THE QUESTION OF THE LEGAL DEFINITION AND PECULIARITIES OF THE MILITARY OCCUPATION

The article is dedicated to the question of the investigations as for the military occupation. The attention is directed on the fact that during the long history of human development appeared and appears deniable questions in the different spheres of the international relationships, not solving which comes to international conflicts. Not keeping such main principles of the international law such as the principle of peaceful resolution of disputes, principle of no use of force and the threat of force leads to armed conflicts, as a result of which the principle of sovereignty and the principle of territorial integrity of states are violated. In accordance the part of the territory of the country found itself under the foreign occupation where, as a rule, the country-occupant puts its rules, violating the rights and freedoms of the civil population who have appeared under the occupation. With the aim of regulating mutual countries' rights and duties in case of arising military conflicts between them on the international level have been developed the number of principles and norms that regulate the order of limitation, the prohibition of the use of means and methods of waging war, grounds for liability, i.e. the international humanitarian law. By that, in spite of the availability of particular part of the international law norms which belong to the military occupation, the sphere of their usage was always problematic. Such important questions: whether it is legal for the occupying power, in the name of creating conditions for a more democratic and peaceful state, to introduce fundamental changes in the constitutional, social, economic and legal order within the occupied territory; whether the body of the international legal acts based on treaties relating to the occupation, some of which are more than a century old, meets the conditions we sometimes have to face today; can the Security Council of the United Nations change the application of normative documents in individual cases, etc. are risen. It is pointed out that the issue of the international legal definition and specifics of military occupation since the Crimea annexation in 2014 and the occupation of the part of Southern and Eastern territories of Ukraine after the full-scale invasion on February 24, 2022, have become particularly acute. That's why the attention is actualized on the opening of the essence of the concept of military occupation, analysis the international-legal regime of military occupation peculiarities. It is paid attention on the presence of controversial points and gaps in the international law. It is noticed on the opening of the definition of the concept of military occupation, characteristics of today's norm-legal base in the mentioned sphere; determine the means of stopping occupation. It is said the view relatively strengthening positions and role of the factor of the international activity as the reaction on the military occupation, on the example of international institutions' activities as for the question of the Crimea annexation and the occupation of the part of Southern and Eastern territories of Ukraine.

Key words: invasion, military occupation institute; control under the occupied territories; international humanitarian law; international-legal regime of occupation; occupied territory.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**Перчик Т.В.**

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ
 КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ:
 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ..... 3

Роговенко О.В.

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС
 ВОЄННОГО СТАНУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ВИКЛИКИ..... 9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО**Бойко В.Б., Ткаченко В.М.**

ПРОБЛЕМИ ЩОДО ЦИВІЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ,
 ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ.....15

Горінечко С.Р.

ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ НА ДОКУМЕНТАХ. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ
 ПРОСТАВЛЕННЯ АПОСТИЛЯ В УКРАЇНІ..... 21

Мінченко Р.М.

ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ..... 27

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**Кузнецова М.Ю., Сізон К.О., Коваленко Є.А.**

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ
 ТРУДОВИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ) У КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРАХ 33

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
 ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Стрельник В.В., Ємець Н.О.**

ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З МЕДИЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ.....38

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
 ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Савчук Р.М.**

АТЕСТАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
 ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ
 ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... 43

Тихий О.С.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ
 НА ДІТЕЙ В УКРАЇНІ..... 50

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС**Лисько Т.Д., Шарко А.М.**

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
 ЗА ХВОРОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....56

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Корнев О.В., Євтушок В.А.

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СПОСОБІВ І СЛІДІВ ПОРУШЕННЯ
НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА.....61

Рафальонт С.Р.

ГОЛОВУЮЧИЙ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ
ПРИ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....67

**СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ;
ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Дубинський О.Ю., Князєв В.С.

ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИМІР
У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ.....79

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Єпринцев П.С.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ
З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ 84

Klochko A.M., Kaliuzhna S.V.

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTIONS IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....90

Полякова Є.С.

РИМСЬКИЙ СТАТУТ. ВАЖЛИВІСТЬ ЙОГО РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ.....98

Чернадчук Т.О., Кравченко Т.О.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ
ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ 103

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Perchyk T.V.

CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS A NEW MECHANISM OF PROTECTION
CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS..... 3

Rogovenko O.V.

AUTHORITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES DURING MARITAL STATE:
LEGAL REGULATION AND CHALLENGES 9

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Boiko V. B., Tkachenko V. M.

PROBLEMS REGARDING CIVIL PROCEEDINGS RELATED TO THE PROTECTION
OF CONSUMER RIGHTS..... 15

Horinechko S.R.

APPENDING APOSTILLE ON DOCUMENTS. PROBLEMS AND FEATURES OF ISSUING
AN APOSTILLE IN UKRAINE..... 21

Minchenko R.M.

THE CIVILISTIC ASPECT OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE..... 27

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kuznetsova M.Yu., Sizon K.O., Kovalenko Ye.A.

IMPROVEMENT OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE RESOLUTION
OF COLLECTIVE LABOR DISPUTES (CONFLICTS) IN COLLECTIVE AGREEMENTS..... 33

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Strelnyk V.V., Yemets N.O.

ISSUES OF MEDICAL WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE..... 38

Tykhyy O.S.

LEGAL REGULATION OF COUNTERACTING OF THE NEGATIVE INFORMATION
INFLUENCES ON CHILDREN IN UKRAINE..... 43

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Savchuk R.M.

ATTESTATION OF OFFICIALS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES: DEFINITION
OF THE CONCEPT AND PRACTICE OF APPLICATION IN THE CONTEXT
OF REFORMING THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM OF UKRAINE..... 50

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Lysko T.D., Sharko A.M.

PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF RELEASE OF PERSONS FROM PUNISHMENT
DUE TO ILLNESS..... 56

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Kornev O.V., Yevtushok V.A.

CRIMINALISTICS CLASSIFICATION OF TYPICAL METHODS AND TRACES
OF VIOLATION OF THE INVIOABILITY OF HOUSING.....61

Rafalont S.R.

PRESIDING JUDGE AT COURT SESSION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....67

**JUDICATURE AND JUDICIAL PRACTICE; LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES;
PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY**

Dubynskyi O.Yu., Kniaziev V.S.

PRINCIPLES OF JUSTICE: DOMESTIC DIMENSION IN THE CONTEXT
OF INTERNATIONAL STANDARDS.....79

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Yepryntsev P.S.

EXPERIENCE IN FIGHTING ORGANIZED CRIME AND CORRUPTION ABROAD.....84

Klochko A.M., Kaliuzhna S.V.

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTIONS IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....90

Polyakova Ye.S.

THE ROMAN STATUTE. THE IMPORTANCE OF ITS RATIFICATION BY UKRAINE.....98

Chernadchuk T.O., Kravchenko T.O.

AS FOR THE QUESTION OF THE LEGAL DEFINITION AND PECULIARITIES
OF THE MILITARY OCCUPATION.....103

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2022

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – А.О. Марєєва

Підписано до друку 28.12.2022 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 7,99, ум. друк. арк. 13,25.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1222/537.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.